

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

Головай Надія Миколаївна

УДК 657.412.7

**ОБЛІК ТА АНАЛІЗ В УПРАВЛІННІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ
КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА**

Спеціальність 08.00.09 – бухгалтерський облік, аналіз та аудит

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор
Нападовська Любов Василівна

Київ 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОБЛІКУ І АНАЛІЗУ В УПРАВЛІННІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ	10
1.1. Економічна сутність та структура інтелектуального капіталу підприємства.....	10
1.2. Інтелектуальний капітал як об'єкт обліку і аналізу	33
Висновки до розділу 1	53
РОЗДІЛ 2. ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ	56
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ	56
2.1. Документальне оформлення формування та використання інтелектуального капіталу.....	56
2.2. Облік наукових досліджень та розробок	69
2.3. Облік витрат на розвиток персоналу.....	84
Висновки до розділу 2	100
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА.....	103
3.1. Організаційно-методологічні засади розвитку аналізу інтелектуального капіталу підприємства	103
3.2. Збалансована система показників як передумова якісного аналізу інтелектуального капіталу підприємства.....	129
Висновки до розділу 3	167
ВИСНОВКИ.....	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	175
ДОДАТКИ.....	204

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах постіндустріального розвитку економічних відносин, ефективне управління лише фінансовими та матеріальними ресурсами вже не забезпечує отримання виключних конкурентних переваг. Ключовим ресурсом в сучасний період є інтелектуальний капітал, тобто накопичені підприємством знання, спроможні продукувати нову вартість.

Для досягнення успіху в новому інформаційному середовищі, стратегічно орієнтовані управлінці шукають інші можливості. За таких умов підставою ефективного та конкурентоспроможного господарювання будь-якого підприємства виступає максимально результативне використання всіх доступних як матеріальних, так і нематеріальних ресурсів. Спроможність мобілізувати і в повній мірі використовувати нематеріальні активи набула більшої значущості, ніж інвестиції в матеріальні активи. Проте, в традиційній бухгалтерській практиці більшість інвестицій в нематеріальні активи, що широко використовуються сучасними підприємствами – зокрема, витрати на дослідження та розробки, створення інноваційних технологій, розвиток торгових марок, удосконалення професійних якостей працівників – розглядаються як поточні витрати періоду. Під натиском конкуренції такі витрати мають тенденцію до постійного зростання і становлять значні суми на відповідних бухгалтерських рахунках. За таких обставин штучно занижується поточний прибуток порівняно з тим, яким він міг би бути при частковій або повній капіталізації цих витрат і наступному списанню протягом визначеного періоду часу.

Зростаюча невідповідність між матеріальними ресурсами, які повністю відображаються в фінансовій звітності у складі активів, і нематеріальними ресурсами, які лише частково знаходять там своє відображення, сприяла зосередженню уваги на категорії інтелектуального капіталу. Вкладення у розвиток інтелектуального капіталу та його подальше використання забезпечують суттєві конкурентні переваги підприємству, які позитивно впливають на оцінку його діяльності інвесторами та іншими суб'єктами ринку.

У зв'язку з цим, частка інвестицій в інтелектуальний капітал західних підприємств сягає 60% і більше. Водночас, в 2007 р. у структурі капітальних вкладень вітчизняних підприємств на нематеріальні активи припадало лише 2,9%, що значно знижує конкурентоспроможність суб'єктів на світовому ринку. Це обумовлено також відсутністю належного обліково-аналітичного забезпечення ефективного управління формуванням та використанням інтелектуального капіталу.

Відсутність інформації в фінансовій звітності про інтелектуальний капітал унеможлиблює об'єктивну оцінку вартості підприємства, знижує конкурентоздатність та не сприяє формуванню його довгострокової стратегічної політики. За таких умов удосконалення методики обліку інтелектуального капіталу з метою забезпечення повною та достовірною інформацією про вартість підприємства та аналіз його впливу на ефективність господарської діяльності підприємства є вкрай важливими.

Зважаючи на потреби управління, традиційна роль обліку та аналізу потребує зміни їх парадигми з врахуванням зростання ролі інтелектуального капіталу, як важливого критерію ефективності господарювання вітчизняних підприємств.

Проблеми обліку та аналізу інтелектуального капіталу досліджуються в основному зарубіжними вченими, а саме Е. Брукінгом, Р.С. Капланом, Д.П. Нортоном, Л. Едвінссоном, М. Мелоуном, М.Р. Мет'юсом, М.Х.Б. Перерою, Р. Дж. Екклзом, Р.Х. Герцем, Э. М. Киганом, М.Х. Филипсом Дейвидом, А.Е. Кастіним, А.Н. Козиревим, Б. Леонтьєвим, Л.А. Плотніковою. Про необхідність відображення в обліку та фінансовій звітності вітчизняних підприємств інформації, пов'язаної з інтелектуальним капіталом, вказують в своїх працях И.А. Бігдан, О.Б. Бутнік-Сіверський, С.Ф. Голов, С.Ф. Легенчук, Є.В. Мних, О.Ф. Морозов, Л.В. Нападовська, М.С. Пушкар, В.В. Сопко, Г.В. Уманців, М.Г. Чумаченко, В.Г. Швець, С.В. Шульга та інші.

Визнаючи значний внесок цих учених, до цього часу залишаються недостатньо дослідженими питання, пов'язані з визначенням сутності інтелектуального капіталу і його класифікації, повноти процесу

документування формування та використання інтелектуального капіталу, методики відображення в обліку вкладень у його окремі структурні елементи, що не визнаються у складі активів підприємств відповідно до чинного законодавства. Потребують також подальшого розвитку організаційно-методичні аспекти аналізу об'єкта й розробка на цій основі комплексної системи показників. Вирішення цих питань удосконалисть обліково-аналітичне забезпечення в управлінні інтелектуальним капіталом, підвищить достовірність облікової інформації та обґрунтованість управлінських рішень, що наблизить балансову вартість стратегічно орієнтованих підприємств до ринкової.

Актуальність проблеми зумовила вибір теми дисертаційного дослідження, постановку його мети та основних завдань.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету за темою «Інформаційне забезпечення управління інтелектуальною власністю підприємства» (номер державної реєстрації 0107U008027). Автором досліджено проблеми обліку та розроблено на цій основі пропозиції щодо удосконалення обліково-аналітичного забезпечення інтелектуальної власності як однієї з складових інтелектуального капіталу.

Мета дисертації полягає у дослідженні теоретико-методологічних засад обліку та аналізу інтелектуального капіталу та розробленні практичних рекомендацій щодо їх удосконалення відповідно до сучасних потреб управління та тенденцій розвитку бухгалтерського обліку в умовах глобалізації економіки.

Досягнення мети обумовило вирішення таких завдань:

- обґрунтувати необхідність визнання інтелектуального капіталу як самостійного об'єкту обліку та аналізу в умовах постіндустріальних відносин;
- уточнити сутність та доповнити класифікаційні ознаки інтелектуального капіталу з метою більш повного відображення його складових в обліку;

- провести критичний аналіз стану обліково-аналітичного забезпечення управління інтелектуальним капіталом на сучасних підприємствах на основі систематизації досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених;
- удосконалити документальне оформлення стану та руху інтелектуального капіталу на вітчизняних підприємствах;
- розробити пропозиції щодо удосконалення обліку окремих складових інтелектуального капіталу;
- розробити рекомендації з організації та методики аналізу інтелектуального капіталу;
- розробити та запропонувати до впровадження інтегровану систему показників для аналізу ефективного управління інтелектуальним капіталом.

Об'єктом дослідження є стан та рух інтелектуального капіталу на торговельних підприємствах.

Предметом дисертаційного дослідження виступають теоретичні, методичні та практичні питання обліку і аналізу інтелектуального капіталу у системі управління діяльністю підприємства.

Методи дослідження. Основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод пізнання економічних явищ та процесів у безперервному їх взаємозв'язку. Визначальними у вирішенні поставлених завдань були такі загальнонаукові та спеціальні методи: для визначення економічної сутності інтелектуального капіталу, його структури, встановлення взаємозв'язку об'єкта з окремими економічними категоріями використано методи аналізу, синтезу, систематизації, причинно-наслідкового і абстрактно-логічного зв'язку, теоретичного узагальнення; вивчення статистичного матеріалу та інформації досліджуваних підприємств базувалось на використанні методів спостереження, групування, порівняння; для наочного представлення результатів проведених досліджень використано графічний метод; під час розроблення пропозицій щодо удосконалення обліково-інформаційного забезпечення управління інтелектуальним капіталом та розкриття методики його аналізу використані методи системного підходу, інформаційного моделювання, гіпотетичний та аксіоматичний методи, статистичні методи

дослідження; для узагальнення результатів дисертаційного дослідження використано метод синтезу.

Теоретико-методологічні аспекти дослідження ґрунтуються на працях вітчизняних та зарубіжних учених з питань обліку і аналізу. У процесі дослідження використовувалися нормативно-правові документи, статистичні дані Державного комітету статистики України та матеріали, отримані внаслідок вивчення стану обліково-аналітичного забезпечення досліджуваних підприємств та анкетування їх персоналу.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні проблем, пов'язаних з удосконаленням обліку та аналізу інтелектуального капіталу підприємства.

Одержані результати, які становлять наукову новизну, визначаються такими основними положеннями:

уперше:

- запропоновано нові підходи щодо обліку витрат на інтелектуальний капітал, які відповідають сучасним концепціям менеджменту;
- розроблена та запропонована до використання інтегрована система показників для аналізу інтелектуального капіталу на основі використання комплексного підходу, що покращить якість аналітичної роботи на підприємствах і забезпечить значно вищий рівень їх розвитку;

удосконалено:

- методичні підходи до обліку витрат на персонал, що забезпечує відображення достовірної інформації про інтелектуальний капітал в фінансовій звітності підприємств;
- методичні положення з обліку витрат на дослідження та розробки, що забезпечить дотримання принципу нарахування та відповідності доходів і витрат та сприятиме зменшенню невизначеності в обліку шляхом скорочення частки неідентифікованих активів;

Набули подальшого розвитку:

- документальне забезпечення обліку інтелектуального капіталу з метою посилення контролю за його формуванням, наявністю та використанням;

- визначення поняття інтелектуальний капітал та розкриття його сутності на основі виділення основних структурних елементів об'єкта;
- класифікація інтелектуального капіталу з метою удосконалення організації та методики обліку витрат на формування інтелектуального капіталу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні рекомендацій з удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління формуванням і збереженням інтелектуального капіталу та його використанням в процесі господарської діяльності підприємства.

Основні результати, висновки і пропозиції використано для удосконалення діючої практики обліку та аналізу інтелектуального капіталу на торговельних підприємствах. Зокрема, рекомендації з використання розроблених форм первинних документів для удосконалення документального оформлення процесу формування та використання інтелектуального капіталу апробовано і прийнято до впровадження ВФ ДП «Гарантія-Маркет» (довідка № 269 від 20.01.2009 р.); пропозиції щодо вдосконалення облікового забезпечення в управлінні витратами на розвиток персоналу, проведення власних досліджень і розробок з метою підвищення інформаційної та контрольної функцій обліку використовуються ТОВ «Епіцентр К» (довідка № 587 від 10.03.2009 р.) та ТОВ «СІЛЬПО-65» (довідка № 015/242 від 16.02.2009 р.); інтегровану систему показників аналізу інтелектуального капіталу та розроблену на її основі стратегічну карту для прийняття управлінських рішень щодо його розвитку впроваджено в практичну діяльність ТОВ НВП «Аргон», а саме в мережі супермаркетів «Корона» та гіпермаркеті «Грош» (довідка № 80 від 31.03.2009 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом самостійного наукового дослідження. Всі розробки і пропозиції теоретичного, методичного та практичного характеру, що містяться в роботі і полягають в удосконаленні обліку та аналізу інтелектуального капіталу виконані безпосередньо автором. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої

роботи. Зокрема, автором розроблено основні підходи до удосконалення облікового забезпечення формування людського капіталу підприємства [14], надано пропозиції щодо порядку оцінки інтелектуального капіталу [15] та відображення інформації про об'єкт в обліку [16].

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження, викладені в дисертації, пройшли апробацію шляхом обговорення та отримали позитивну оцінку науковців на науково-практичних конференціях: «Концепція розвитку бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в умовах міжнародної інтеграції» (м. Київ, Київський національний торговельно-економічний університет, 20-22 квітня 2005 р.); «Управління організаційно-технічними та фінансово-економічними змінами на промислових підприємствах» (м. Київ, Національний університет харчових технологій, 23-24 березня 2006 р.); «Развитие учета и аудита как основы информационно-аналитической системы предприятия» (м. Харків, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», 17-18 грудня 2005 р.); «Обліково-аналітичні системи: глобальний і національний аспекти» (м. Полтава, РВЦ ПУСКУ, 16-17 травня 2006 р.); «Облік, контроль та аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю» (м. Черкаси, ЧДТУ, 11-13 квітня 2007р.), «Облік, контроль та аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю» (м. Черкаси, ЧДТУ, 16-18 квітня 2008 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 16 наукових праць загальним обсягом 4,45 друк. арк., з них 7 статей у фахових виданнях обсягом 2,7 друк. арк., 9 – в інших виданнях обсягом 1,75 друк. арк.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який нараховує 361 найменування на 29 сторінках, та 18 додатків на 49 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки друкованого тексту, містить 7 рисунків та 17 таблиць на 20 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОБЛІКУ І АНАЛІЗУ В УПРАВЛІННІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ

1.1. Економічна сутність та структура інтелектуального капіталу підприємства

Постіндустріальні економічні відносини, що базуються на стрімкому науково-технічному розвитку, відкривають нові можливості для підприємств, які орієнтуються на довгострокову стратегію досягнення та збереження конкурентоспроможності.

Характерними відмінностями таких відносин є передусім загальна інформатизація, зростання рівня технологічності виробництва продукції (виконання робіт, надання послуг) та відчутне зростання попиту на висококваліфікованих працівників відповідного фаху. Такі характеристики обумовлюють, перш за все, наступні фактори:

- швидкі перетворення у розвитку різного роду інноваційних технологій, що справили революційний вплив на різні галузі та сприяли зміні співвідношення між матеріальним виробництвом та сферою послуг;

- зміна характеру використання людської праці (від простої фізичної до творчої та інтелектуальної);

- зростання частки доданої вартості у створеному суспільному продукту за рахунок інтелектуальної ресурсної складової;

- зростання значущості інноваційних технологій і знань працівників, які стають вагомішими за матеріальні та фінансові ресурси, використання яких забезпечує непомірне зростання ефективності господарської діяльності, що зумовлює нерівномірність розподілу суспільного багатства між підприємствами, які володіють та не володіють такими інтелектуальними ресурсами.

Еволюційні перетворення в економічній системі, що відбуваються останніми десятиліттями обумовили її перехід на вищу, постіндустріальну,

стадію розвитку та спричинили масові структурні зрушення в усіх галузях. Так, якщо раніше, у створенні суспільного продукту, переважали матеріальні галузі, то на сучасному етапі простежується відчутне зростання саме нематеріального сектору економіки. За цих умов також виникають відчутні зміни і у сфері матеріального виробництва, яке починає функціонувати на більш вищому інноваційно-технологічному рівні. Вищезазначене обумовило необхідність використання постіндустріальними підприємствами різних видів інновацій та інтелектуальних можливостей працівників, які необхідні для здійснення ними господарської діяльності та забезпечення конкурентоспроможності.

В період індустріальної економіки, підприємці переважно використовували такі засоби виробництва, як землю та її надра, необхідні сировину та інші матеріальні ресурси, фізичну працю найнятих працівників тощо. Успіх у веденні бізнесу та конкурентоспроможність також обумовлювалися можливістю використання цих видів ресурсів. Поступово, по мірі розвитку економічних відносин на перше місце виходять нові види ресурсів — інноваційні технології у поєднанні зі знаннями працівників. На залученні та використанні цих знань, сьогодні базується ефективність ведення будь-якої господарської діяльності. Обсяги матеріальних ресурсів та величину фінансового капіталу вже не розглядають як основні чинники ведення бізнесу. Великого значення набуває здатність створювати інноваційні продукти і постійно удосконалювати професійний рівень своїх працівників з метою забезпечення безперервного зростання якості продукції, робіт, послуг.

Посилення ролі нематеріальних ресурсів є особливо актуальним в умовах сьогоденної економічної кризи. Адже, матеріальні та фінансові ресурси є обмеженими. Нематеріальні ресурси не вичерпуються і не зникають під час їх використання, а навпаки постійно зростаючи, формують інтелектуальний капітал підприємства. Окрім цього, інтелектуальний капітал також відкриває нові можливості у використанні матеріального і фінансового капіталів.

Т.Стюарт досліджуючи динаміку капітальних вкладень підприємств за останні десятиліття, визначив, що з 1982 р. витрати підприємств на придбання обладнання та інших необоротних матеріальних активів утримуються на рівні 110 млрд. дол. в рік. Інвестиції в придбання інформаційно-технологічних ресурсів постійно зростають. У 1982 р. американські підприємства придбали різного роду інформаційних технологій на суму 49 млрд. дол. До 1987р. ця сума зросла до 86,2 млрд. дол.

Відображаючи динаміку вищезазначених капітальних витрат у вигляді графіків, дослідник виявив перетинання кривих у 1991 р. З тих пір підприємства витрачають більше коштів на інформаційні технології, ніж на матеріальні необоротні активи [108].

Зростаюче значення інформаційних технологій у другій половині 80-х рр. спричинило повний перехід економічних відносин на постіндустріальні умови розвитку. Вплив знань та компетенції на результати господарської діяльності вже не викликав жодних сумнівів. Суцільна інформатизація бізнес-процесів на підприємствах обумовила потребу у безперервному оновленні знань персоналу та їх максимальному збереженні, що, в свою чергу, спричинило необхідність створення штучних інтелектуальних систем (баз знань або баз даних, експертних систем тощо).

В цих умовах широкого розповсюдження отримали теорії управління знаннями, найвідомішою з яких є «Теорія фірми, заснована на знаннях», основними розробниками якої є У. Букович, Р.Уилл'ямс, И. Нонака, Х. Такеучи, Т. Сакайя, А.Сергеев, К. Вііг та інші [26,111,273,358,359]. Досліджуючи праці цих дослідників, можемо прийти до висновку, що підприємство, засноване на знаннях – це підприємство, яке постійно удосконалює свою діяльність та отримує прибуток завдяки ефективному управлінню знаннями, що забезпечує їх безупинний розвиток, максимальне зберігання та найефективніше використання.

При цьому, дослідники У. Букович, Р.Уилл'ямс [26] та К. Вііг [358] розрізняють знання, що представляють відповідну цінність для підприємства і

знання, що не є цінними для нього. Останні, на думку вчених, не входять в сферу управління знаннями.

Управління знаннями на сучасному підприємстві має забезпечити накопичення цінних для підприємства знань та їх використання з метою отримання максимального прибутку й забезпечення виключної конкурентоспроможності. Виходячи з зазначеного, можемо зробити висновок, що основною метою управління знаннями на будь-якому сучасному підприємстві є формування інтелектуального капіталу, який є важливим критерієм ефективності господарювання підприємства та забезпечує його розвиток у довгостроковій перспективі.

Ефективність менеджменту знань, в першу чергу, залежить від якісної та своєчасно отриманої інформації про наявні на підприємстві знання, їх подальший розвиток, розповсюдження, збереження та можливість отримання користі від їх використання. Враховуючи це, дослідження щодо удосконалення обліково-аналітичного забезпечення в управлінні інтелектуальним капіталом підприємства є актуальними та потребують подальшого дослідження.

Вперше термін „інтелектуальний капітал” використав Дж. Гелбрейт у листі до М.Калецькі ще в 1969 р., проте значний внесок в розвиток методологічних позицій інтелектуального капіталу як наукової економічної категорії був зроблений в 90-ті роки ХХ ст. західними дослідниками, а саме Е. Брукінгом, К.Свейбі, П.Друкером, П.Саліваном, П.Прусакком, Д.Тисом, Т.Стюартом, Л. Едвінссоном, М.Мелоун, Л.Армстронгом, У.Китом, Н.Ікуджиро, Т.Хіротакі, Т.Сакая, Н.Ольве, Р.Єкклзом, Р.Герцем, М.Кіганом, Д.Філіпсом, Д.Капланом та Р.Нортоном [23,88,95,111,131,289,342,343,351]. Серед вітчизняних та російських дослідників можна виділити таких вчених як О.Б. Бутнік-Сіверський, О. Кендюхов, А.А. Мазаракі, С.В. Клімов, А.Н. Козирев, В.М. Геєць, А.А. Чухно [29, 53, 126-129, 131, 139-141, 49, 328-329].

В 1992 р. в журналі «Форчун» опубліковано статтю Т.Стюарта «Інтелектуальний капітал – головне багатство вашої компанії», яка відіграла провідну роль в популяризації цього терміну. Також у 1992 р. фірмою

«Скандія» вперше був представлений звіт про фактори, які визначають дійсну вартість цієї компанії. Інтелектуальний капітал починають виділяти як важливий стратегічний ресурс будь-якого сучасного підприємства.

Наприкінці 90-х років починають виникати фірми, що пропонують послуги з оцінки і управління інтелектуальним капіталом. Саме вони на даний час є основними розробниками системи управління інтелектуальними активами. В їх складі можна виділити такі фірми, як „ICM Group LLC”, «Technology Brother Ltd»[111].

Економічна категорія «інтелектуальний капітал» сьогодні є досить популярною і, разом з тим, найменш дослідженою. Дослідники по-різному інтерпретують це поняття, проте найчастіше зустрічається визначення, запропоноване Т.Стюартом, який розуміє інтелектуальний капітал як сукупність накопичених корисних знань [289].

Застосовуючи гносеологічний підхід, Кендюхов О. пропонує розглядати категорію «інтелектуальний капітал» у термінологічному, структурному та функціонально-структурному аспектах [126]. Підхід вченого до вивчення категорії «інтелектуальний капітал» є досить виваженим та обґрунтованим. Так, дослідження інтелектуального капіталу як економічної категорії здійснюється поверхово, що обумовлює наявність різних, не подібних за змістом, формулювань його сутності. Різні знання, які входять до інтелектуального капіталу формують його окремі складові, що обумовлює потребу дослідження структури зазначеного об'єкту. В свою чергу, структурні компоненти інтелектуального капіталу виконують різні функції та здійснюють окремий внесок в удосконалення діяльності підприємства. Це вимагає дослідження інтелектуального капіталу з функціонально-структурної позиції.

П.Едвінссон і М.Мелоун, досліджуючи сутність інтелектуального капіталу, зазначають що це «коріння підприємства, приховані умови розвитку, що ховаються за видимим фасадом його будівлі й товарного асортименту» [350]. Л.І. Федулова розглядає інтелектуальний капітал як сукупність нематеріальних цінностей, що об'єктивно впливають на зростання ринкової

вартості підприємства [307]. На основі визначень авторів [307, 350], можемо зробити висновок, що інтелектуальний капітал створює відповідні умови для розвитку, наприклад, зростання вартості підприємства. Водночас, дані визначення не розкривають сутності інтелектуального капіталу як економічної категорії.

Е.Брукинг визначає інтелектуальний капітал як сукупність нематеріальних активів, без яких підприємство не зможе існувати [23]. Рехтман И. в своєму визначенні також ототожнює інтелектуальний капітал з нематеріальними активами підприємства. На думку вченого, інтелектуальний капітал – це нематеріальний актив, що створює інші високоліквідні активи [355]. Проте, досліджуючи основні структурні елементи інтелектуального капіталу та нематеріальних активів, можна прийти до висновку, що ці поняття є дещо різними. Основною спільною рисою зазначених категорій є включення в сукупність кожної з них об'єктів інтелектуальної власності. До складу нематеріальних активів, відповідно до чинного законодавства, включені й інші невідчутні активи, які не є результатом інтелектуальної діяльності, а, отже, і не мають ніякого відношення до інтелектуального капіталу (право на використання природних ресурсів, право на використання майна тощо). В свою чергу, структуру інтелектуального капіталу формують елементи, які не визнаються відповідно до діючих вимог обліку у складі нематеріальних активів (Додаток А).

Враховуючи те, що різним видам інтелектуальних ресурсів, які формують сукупність інтелектуального капіталу притаманні різні функціонально характерні ознаки, деякі дослідники пропонують розкриття сутності інтелектуального капіталу за функціональною належністю. Так, на думку В. Логачева та Е. Жернова, інтелектуальний капітал відображає зростаюче значення знань людини в створенні вартості сучасного підприємства [168]. В. Зінов та К. Сафарян характеризують інтелектуальний капітал як знання, що можуть бути перетворені на прибуток [106]. Аналогічне визначення дає також П. Цибульов [324]. Козирев А.М. розглядає поняття інтелектуальний капітал як

сукупність невідчутних цінностей, які об'єктивно сприяють зростанню ринкової вартості підприємства [141]. Використовуючи запропонований функціональний підхід, О. Кендюхов розуміє під інтелектуальним капіталом інтелектуальні ресурси у формі людського та машинного інтелекту, які формують нову вартість. До інтелектуального капіталу дослідник також відносить й інші інтелектуальні продукти, що створюються підприємством або залучаються ним із зовні з метою створення нової вартості [126].

Виходячи з вищенаведених визначень, інтелектуальний капітал являє собою сукупність знань. Як зазначають окремі дослідники, ці знання мають сприяти отриманню прибутку [106], зростанню ринкової вартості підприємства [141] або створювати у майбутньому нову вартість [126], тобто повинні представляти для підприємства відповідну цінність.

На наш погляд, створення нової вартості в результаті використання інтелектуального капіталу може виникати у випадку, наприклад, створення більш раціональних й ефективних бізнес-процесів на підприємстві, які дозволяють скоротити витрати або скоротити виробничий цикл, а також у випадку створення більшої корисності для споживача, коли підприємству вдається створити унікальний ринковий продукт або суттєво вдосконалити якісні характеристики вже існуючого. Завдяки таким управлінським рішенням підприємство вдосконалює бізнес-процеси, отримує додаткові прибутки та поліпшує свій імідж в очах споживачів та інших суб'єктів ринкових відносин, що впливає на його ринкову вартість. Тобто, можемо зробити висновок, що використання інтелектуального капіталу, як і будь-якого іншого капіталу підприємства, має забезпечити отримання ним певних економічних вигод.

Разом з тим, більшість дослідників під такими знаннями розуміють або знання персоналу відповідного підприємства, або різні об'єкти, що системою обліку визнаються як нематеріальні активи. Така позиція вчених щодо розкриття сутності інтелектуального капіталу значно звужує це поняття. Дослідження формування та використання інтелектуального капіталу у практиці вітчизняних та західних підприємств, дають можливість зробити

висновок, що основною принциповою особливістю функціонування об'єкта дослідження в сучасних економічних відносинах є використання різного роду інноваційних технологій у поєднанні зі знаннями працівників.

Враховуючи це, можемо зробити висновок про те, що інтелектуальний капітал – це сукупність інноваційних технологій у взаємодії зі знаннями персоналу, які втілені в результатах інтелектуальної діяльності і використовуються підприємством з метою отримання економічних вигод у майбутніх періодах.

Запропоноване визначення є дещо подібним до визначення [126]. Разом з тим, основною відмінністю є обумовлення нами постійного взаємозв'язку розвитку знань персоналу зі створенням та впровадженням новітніх технологій, як принципово важливого фактору, що впливає на розвиток та ефективність використання інтелектуального капіталу на відповідному підприємстві. Такий підхід до визначення сутності інтелектуального капіталу є досить важливим. Зокрема, відсутність необхідних знань та досвіду персоналу автоматично унеможливує повноцінне використання будь-яких технологій підприємства. Водночас, неналежне ставлення до інноваційних розробок та заниження їх значущості в діяльності підприємства погіршує, а в деяких випадках унеможливує використання знань персоналу.

Досліджуючи категорію інтелектуальний капітал виявлено, що вона є багатогранною за своєю структурою. Сукупність різноманітних знань, що входять до інтелектуального капіталу обумовило проведення їх відповідної систематизації.

Вперше структура інтелектуального капіталу розроблена К.-Е. Свейбі наприкінці 80-х років ХХ ст. [131]. Інтелектуальний капітал, що ототожнювався дослідником з нематеріальними активами, включав такі елементи як індивідуальна компетентність, внутрішня та зовнішня структура підприємства.

Індивідуальну компетентність К.-Е. Свейбі ототожнює з людським капіталом і відносить до неї вміння, освіту, досвід, цінності, соціальні навички, які визначають спроможність людей діяти в різних ситуаціях.

Внутрішня структура підприємства, на думку К.-Е. Свейбі складається із внутрішніх змінних відповідного підприємства, до яких відносяться комп'ютерні та адміністративні системи, внутрішні мережі, моделі, технології, неформальні організації тощо. Вони створені працівниками підприємства і, таким чином, знаходяться у його власності.

Зовнішня структура підприємства представлена системою зв'язків з постачальниками та конкурентами, його торговельною маркою, репутацією тощо.

Дослідження К.-Е. Свейбі в деякій мірі обумовили наступні спроби структуризації інтелектуального капіталу. Зокрема, Л.Едвінссон і М.Мелоун виділяють два структурних елемента, які складають інтелектуальний капітал. До першого структурного елемента віднесено «людський капітал». Дослідники [351] відносять до нього знання персоналу, його навички, творчі здібності тощо. Л.Едвінссон і М.Мелоун наголошують на тому, що людський капітал не може бути власністю підприємства, його неможливо ні придбати, ні продати. Враховуючи такі характерні особливості даного структурного елемента, його досить важко відобразити в балансі підприємства, особливо якщо знання працівників формувалися поступово, в процесі діяльності підприємства.

До другої категорії факторів, що Л.Едвінссон і М.Мелоун іменують «структурним капіталом», відносяться технічне і програмне забезпечення, організаційна структура, товарні знаки, патенти, авторські права і все те, що дозволяє працівникам підприємства реалізовувати свій потенціал. Більшість об'єктів, що формують структурний капітал є відчужуваними від підприємства і окремих працівників. Вони можуть бути придбані або, навпаки, продані і відображаються у складі активів підприємства [354].

Поділ інтелектуального капіталу на людський та структурний поділяє також Д.Даффі, який розглядає інтелектуальний капітал як сукупність знань, якими володіє підприємство в особі своїх працівників та у вигляді різних технологій, патентів, архітектури і їх взаємозв'язків [131].

Розвиваючи позиції Л.Едвінссона і М.Мелоуна, Х.Пінгл і М.Томсон також виділяють в інтелектуальному людський і структурний капітали. Водночас структурний капітал поділяється на організаційний та ринковий. Останній, деякі дослідники також називають клієнтським або брендовим капіталом.

Під організаційним капіталом Х.Пінгл і М.Томсон розуміють ту частину структурного капіталу, яка пов'язана з функціонуванням основного виду господарської діяльності підприємства, тобто технології, локальні мережі, програмне забезпечення, що використовуються в межах офісу. Ринковий капітал об'єднує все те, що сприяє успішній збутовій політиці, в тому числі товарні знаки, зв'язки з постачальниками, списки клієнтів та інше [131].

До основних складових інтелектуального капіталу Е.Брукинг [23] відносить інтелектуальну власність, людські активи, інфраструктурні активи, ринкові активи.

До такого структурного елементу інтелектуального капіталу, як інтелектуальна власність Е.Брукинг відносить такі результати інтелектуальної діяльності як ноу-хау, патенти, авторські права, торгові марки, фірмові секрети та інші об'єкти. Інтелектуальна власність, зазначає Е.Брукинг, являє собою узаконений захист різноманітних корпоративних активів підприємства.

Так, наприклад, патентування нових рішень щодо особливостей виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг або збуту товарів. Захисту підлягають також і авторські права, які використовують. Як правило, у видавничій справі, створенні музикальних творів і програмного забезпечення. Оригінальне ім'я відповідного підприємства захищається торговою маркою товару або послуги, що ним відповідно виготовляється, надається або реалізується. Угодами про нерозголошення захищаються такі види інтелектуальної власності як торгові секрети.

Під людськими активами дослідник розуміє певну сукупність знань працівників підприємства, включаючи їх творчі здібності, лідерські якості,

підприємницькі та управлінські навички, а також вміння вирішувати проблеми, що виникають під час ведення господарської діяльності.

Сукупність технологій, методів і процесів, що уможливають роботу підприємства, а саме корпоративну культуру, бази даних, комунікаційні системи, методи оцінки ризику та методи управління персоналом, Е.Брукинг відносить до інфраструктурних активів. За допомогою інфраструктурних активів підприємство здійснює свою діяльність більш упорядковано, надійно і якісно.

Ринкові активи визначаються дослідником як сукупність різноманітних марочних найменувань товарів, прихильності покупців, портфелю замовлень та каналів розподілу, а також різноманітних договорів по ліцензуванню, франшизі тощо).

Ринкові активи забезпечують підприємству відповідні конкурентні переваги. Зокрема, наявність марочного найменування може інформувати про оригінальність товарів і послуг, що пропонуються; прихильність покупців свідчить про вибір ними товарів чи послуг відповідного підприємства, що забезпечує постійний продаж і є результатом формування вигідного портфелю замовлень; відпрацьовані канали розподілу забезпечують можливість обслуговування всіх потенційних покупців; вигідні умови контрактів гарантують право на використання різних об'єктів інтелектуальної власності інших суб'єктів бізнесу, що дає підприємству суттєві конкурентні переваги.

А.М. Колот, до структурних елементів інтелектуального капіталу відносить людський капітал, капітал установи та капітал взаємодії з інститутами ринку [143].

Людський капітал установи А.М. Колот розглядає як ресурс, що акумулює різні знання, навички, вміння, досвід, творчі та інтелектуальні здібності персоналу, його мотиваційні настанови, потенціал мобільності, командну роботу, орієнтацію на високі кінцеві результати. Дослідник зазначає, що людський капітал установи формується шляхом інвестицій у людину у

вигляді витрат на освіту й підготовку персоналу, на охорону його здоров'я та інші складові, що забезпечують примноження людського фактора.

Поділяючи погляди Л.Едвінссона і М.Мелоуна, А.М. Колот зауважує, що оскільки носієм людського капіталу установи є працівники, він належить їм, а не підприємству. На відміну від людського капіталу, капітал установи належить підприємству, і є самостійним об'єктом купівлі-продажу.

Капітал установи представлений ліцензіями, патентами, технологіями, системами зв'язку та базами даних підприємства. Виходячи з цього, А.М. Колот, розглядає капітал установи як організаційно-технічний, інноваційно-інформаційний ресурс, що уможливорює функціонування підприємства. Завдяки використанню ресурсів, що формують капітал установи, на думку дослідника, забезпечуються конкурентні переваги внутрішнього походження.

Капітал взаємодії з інститутами ринку представлений сукупністю відносин підприємства з покупцями, партнерами й іншими суб'єктами бізнесу та технологій розвитку цих відносин. На думку дослідника, цей ресурс формують імідж підприємства на ринку, його торгові марки, бази даних про покупців, технології по збереженню існуючих покупців і залученню нових, розвитку іміджу підприємства та просування його бренду. Підтримуючи високий рівень взаємовідносин із покупцями, партнерами та іншими суб'єктами бізнесу, цей структурний елемент інтелектуального капіталу формує конкурентні переваги зовнішнього походження.

А.М. Колот наголошує на певному взаємозв'язку і підпорядкуванні виділених ним складових інтелектуального капіталу. На думку вченого, існує об'єднувальна ланка всіх складових інтелектуального капіталу – організаційно-економічний механізм формування конкурентних переваг підприємства на підставі взаємодії та кругообігу цих складових. Зокрема, знання та досвід персоналу втілюються, по-перше, в удосконалення якісних характеристик товарів і послуг, по-друге – в формування капіталу установи: інформаційні системи та бази даних, патентну діяльність установи, корпоративну культуру, нові товарні знаки та фірмові найменування; в свою чергу, це поглиблює

взаємовідносин із покупцями, партнерами і іншими суб'єктами бізнесу, покращує загальний імідж підприємства; розвиток взаємовідносин з покупцями, партнерами і іншими суб'єктами бізнесу, зростання ділової активності сприяє розвитку знань та компетенції персоналу, отже, зростанню людського капіталу підприємства [143].

З вищезазначених характеристик можна дійти висновку що запропоновані складові інтелектуального капіталу у вигляді людського капіталу; капіталу установи; капіталу взаємодії з інститутами ринку є нічим іншим як визначеними Х.Пінглом і М.Томсоном такими складовими як людський, структурний та ринковий капіталі. Отже, можемо зробити висновок, що позиція вченого повністю збігається з позицією Х.Пінгла і М.Томсона.

Додержуючись вищезазначених концепцій, А. Чухно виділяє серед елементів інтелектуального капіталу людський та технологічний. Під останнім, дослідник розуміє структурний капітал, назву якого вважає не досить вдалою [329].

Отже, в цілому позиція дослідників щодо структури інтелектуального капіталу базується на представленні об'єкта дослідження такими елементами як людський, структурний та ринковий капіталі. При цьому, одні дослідники відносять ринковий капітал до структурного (Л.Едвінссон і М.Мелоун) або взагалі не віділяють його (А. Чухно), інші, віділяють його як окремий елемент інтелектуального капіталу (К.-Е. Свейбі, Х.Пінгл і М.Томсон, А.М. Колот, Е.Брукинг).

Вищезазначені відмінності у підходах щодо виокремлення структурних елементів інтелектуального капіталу Кендюхов О. [126] вбачає у відсутності науково-обґрунтованої класифікації об'єкта дослідження.

Зокрема, дослідником пропонуються такі класифікаційні ознаки інтелектуального капіталу: за роллю у виробничо-господарському процесі, за типами, належністю і використанням у виробничо-комерційній діяльності [126].

За роллю у виробничо-господарській діяльності, Кендюхов О. виділяє основний інтелектуальний капітал та такий, що забезпечує функціонування всіх наявних на підприємстві ресурсів. До основного капіталу дослідник відносить, наприклад, знання працівників, об'єкти інтелектуальної власності, домовленості з постійними клієнтами. До інтелектуального капіталу, що уможливорює ведення господарської діяльності віднесено організаційну структуру, корпоративну культуру, лояльність персоналу тощо.

За типами дослідником пропонується виділяти інтелектуальний капітал персоніфікований (знання та досвід персоналу), інфраструктурний (інформаційні технології, іновації, методи управління), клієнтський (наявність постійних покупців), марочний (торгові марки, фінмові найменування), формалізований інтелектуальною власністю (різноманітні об'єкти інтелектуальної власності).

За належністю, інтелектуальний капітал Кендюхов О. поділяє на невідчужуваний і відчужуваний. До невідчужуваного дослідник відносить види інтелектуального капіталу, які не можуть бути відчужені від підприємства, скопійовані та реалізовані до іншій організації (знання та досвід персоналу, корпоративна культура тощо). Відчужуваним є інтелектуальний капітал, який може бути відокремлений від підприємства, скопійований, проданий іншій організації (ліцензії, патенти, програмне забезпечення і бази даних, торгові марки).

За використанням у виробничо-комерційній діяльності Кендюховим О. пропонується поділяти інтелектуальний капітал на той, що перебуває у використанні, в розвитку (наприклад, розробка та просування нової торговельної марки), в резерві або на консервації.

Аналізуючи структуру інтелектуального капіталу, можемо дійти висновку, що окремі його структурні компоненти можуть створювати інші (людський капітал є джерелом створення структурного капіталу, об'єктів інтелектуальної власності, результатів досліджень та розробок). Водночас, за певних обставин (брак часу, відсутність необхідних знань), керівництвом може прийматися рішення про залучення інтелектуального капіталу із зовні. Тому,

вищезазначена система класифікаційних ознак, може бути доповнена ознакою «за порядком формування». Відповідно до цієї ознаки можна виділити внутрішньогенерований інтелектуальний капітал та залучений інтелектуальний капітал.

Внутрішньогенерований інтелектуальний капітал формується власними силами підприємства (наукові дослідження та розробки, інвестиції у навчання та підвищення кваліфікації персоналу). Залучений інтелектуальний капітал нагромаджується в результаті придбання створених сторонніми організаціями об'єктів інтелектуальної власності, отримання на замовлення послуг з проведення визначених досліджень та розробок, залучення необхідних за фахом спеціалістів.

Доповнення вищезазначеної системи класифікаційних ознак ознакою «за порядком формування» має велике значення для управління, оскільки слугує основою розробки політики формування інтелектуального капіталу підприємства. На основі відповідних аналітичних розрахунків, менеджери матимуть можливість приймати обґрунтовані управлінські рішення на користь залученого або внутрішньогенерованого інтелектуального капіталу з метою забезпечення стратегічного розвитку підприємства у майбутніх періодах.

Інтелектуальний капітал є не сталою категорією, тому під час дослідження його структури необхідно звертати увагу на особливості формування та результат використання об'єкту дослідження. За таких обставин інтелектуальний капітал доцільно розглядати як процес, який включає етап формування та етап використання інтелектуального капіталу. Етап формування інтелектуального капіталу передбачає діяльність підприємства, спрямовану на придбання, створення та інший пошук інтелектуальних ресурсів. На етапі використання обґрунтовуються та приймаються різні управлінські рішення щодо ефективного використання наявних на підприємстві інтелектуальних ресурсів, аналізуються отримані результати тощо.

Дослідження основних складових інтелектуального капіталу (структурний підхід) передбачає представлення даного об'єкту як комплексної

системи інтелектуальних ресурсів. При цьому, важливого значення набуває внесок кожного окремого елемента в загальну систему управління на підприємстві формуванням та ефективним використанням інтелектуального капіталу. На етапі формування інтелектуального капіталу підприємство здійснює відповідні вкладення в розвиток знань і професійних здібностей своїх працівників, дослідження та розробки, провадження нових технологій. Здійснюючи такі вкладення підприємство формує людський та структурний (або технологічний) капітал.

Людський капітал представлений сукупністю інтелектуальних надбань та досвіду персоналу відповідного підприємства. Під структурним капіталом необхідно розуміти різного роду інноваційні технології та інші продукти інтелектуальної діяльності, що створюють необхідні умови праці та визначають продуктивність людського капіталу. Як вже було зазначено, цінність структурного капіталу виявляється тільки у взаємозв'язку з людським капіталом. Оскільки характерними ознаками сучасних підприємств є вузька спеціалізація та комерційна таємниця, питома вага їх структурного капіталу може бути результатом власних досліджень та розробок. Залучення людського та структурного капіталу в господарську діяльність підприємства та їх взаємодія, формує ще один елемент інтелектуального капіталу – ринковий капітал. Це дозволило виділити основні базові (людський і структурний) та цільові (ринковий) елементи інтелектуального капіталу. Виходячи з вищенаведеного, структуру інтелектуального капіталу покажемо у вигляді наступного рисунку (рис. 1.2).

З наведених складових інтелектуального капіталу провідна роль належить людському капіталу, оскільки всі інші його структурні елементи створюються шляхом залучення знань та професійних навичок персоналу.

Необхідно відмітити, що засади розвитку теорії інтелектуального капіталу закладено саме концепцією людського капіталу, базова теоретична модель якої викладена у праці лауреата Нобелівської премії Г.Беккера «Людський

капітал» у 1964 р. Провідна роль у подальшому розвитку теорії людського капіталу належить американському економісту, лауреату Нобелівської премії Т.Шульцу. Саме завдячуючи теорії людського капіталу, інвестиції в розвиток персоналу почали розглядати як джерело економічного зростання, що є не менш важливим, ніж вкладення в матеріальні активи [143].

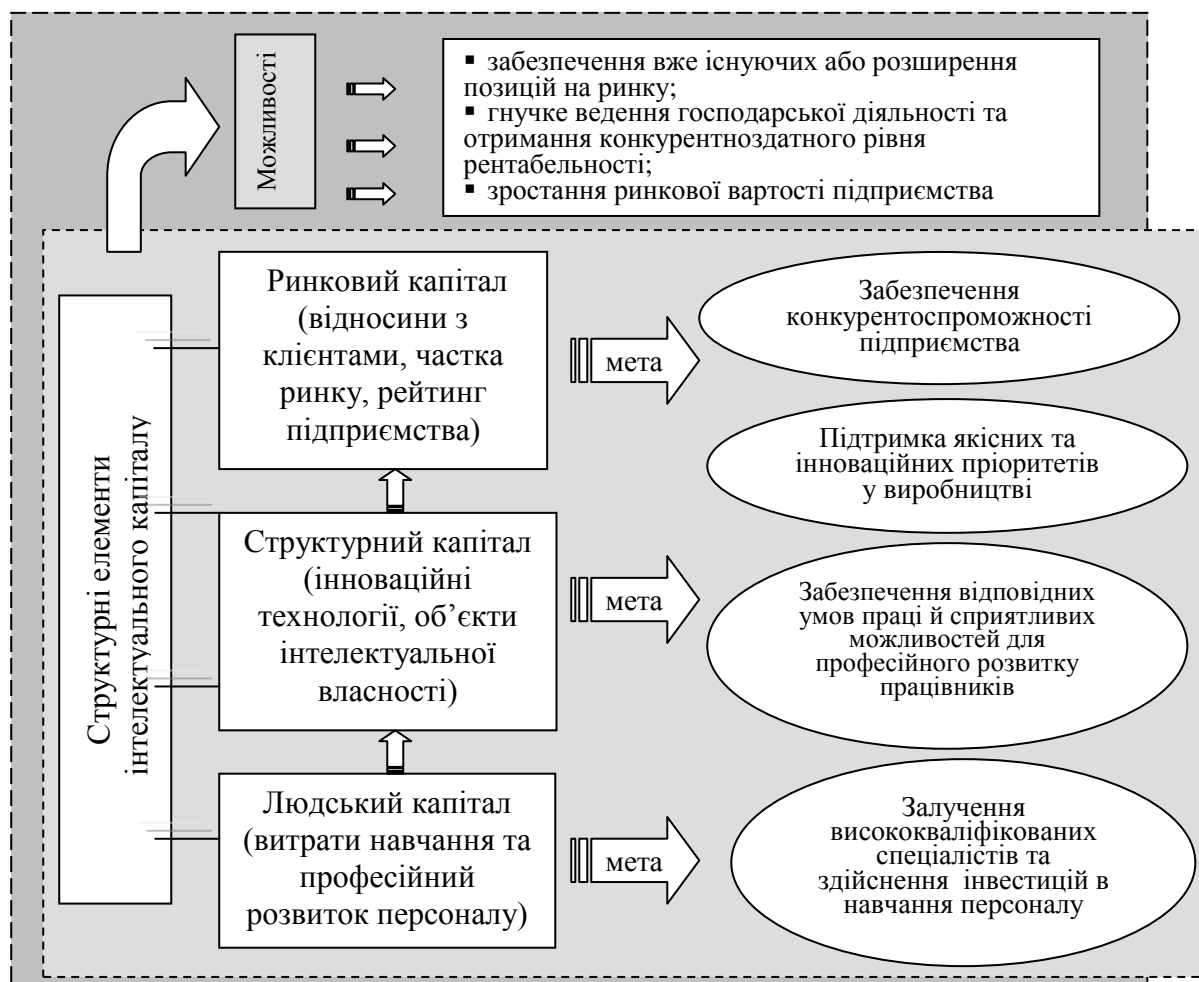

Рис. 1.2 Структура інтелектуального капіталу підприємства

Тривалий час в економічній науці вчені використовували термін «людський фактор». Під людським фактором розуміли, в першу чергу, трудові ресурси. Посилення інтелектуалізації економічних відносин обумовило поступове переростання поняття людський фактор в поняття людський капітал. Зростання ролі знань персоналу для постіндустріальних підприємств неминуче сприяло розвитку теорії людського капіталу, серед дослідників якої можна виділити А.Сміта, Т.Беккера, Дж.Кендріка, У.Гріліхеса, П.Друкера

[276,349,111,95]. Узагальнюючи результати досліджень цих вчених можемо дійти висновку, що людський капітал являє собою сукупність знань, практичних навичок і творчих здібностей працівників, а також їх культура, моральні цінності та підхід до праці.

Формування та використання людського капіталу є фундаментальною основою конкурентних переваг будь-якого підприємства в постіндустріальний період розвитку економіки. Питання розвитку та ефективного використання людського капіталу викликають практичний інтерес з боку тих підприємств, які намагаються здійснювати свою господарську діяльність на основі стратегічних рішень. Одним з прикладів впливу людського капіталу на ефективність господарської діяльності підприємства є практика американської компанії British Petroleum. Коли керівництво British Petroleum вирішило проаналізувати, чому рівень добування нафти на однаково технічно оснащених глибоководних свердловинах значно різниться, виявилось, що справа в різному рівні знань робітників цих свердловин. За підсумками проведеного дослідження було прийнято рішення про розповсюдження цінних знань серед співробітників відстаючих свердловин. Результатом стало значне зростання рівня продуктивності праці й прибутковості компанії [295].

Незважаючи на величезне значення теорії людського капіталу за сучасних умов, розробляється вона в основному західними вченими [23,95,289,303,319,349,357]. В цих роботах розглядають поняття людського капіталу, його склад та структуру. Так, П Друкер розуміє під людським капіталом саме «розумову працю» працівників. Фізична ж праця, на його думку, є затратною[95]. Деякі дослідники людський капітал розглядають як дещо ширше поняття. Зокрема, Г.Беккер до людського капіталу відносить також здоров'я працівників підприємства [349], наявність мотивації, володіння цінною інформацією, Л.Туроу – політичну та соціальну стабільність тощо [357].

В роботах російських авторів зазначається, що людський капітал – це особливий різновид трудових ресурсів [340]; а також це – сформований в результаті здійснення інвестицій і накопичений людиною запас здоров'я, знань,

навичок, вмінь тощо [97]. В складі людського капіталу пропонують виділяти освіту, здоров'я і загальну культуру [110]. Проте, в усіх цих роботах недостатньо висвітлені питання витрат, що пов'язані з формуванням складових людського капіталу, та їх відображення в обліку.

Внесок вітчизняних вчених у цю теорію є поки що незначним: О.Бородіна вважає, що людський капітал як продукт виробництва включає знання і трудові навички, набуті людиною в процесі навчання та трудової діяльності, а основним інструментом його формування є інвестування в людину [18].

На відміну від індустріального періоду економічних відносин, коли переважало використання фізичної праці некваліфікованих працівників, сьогодні ключового значення набуває саме кваліфікація та інтелектуальні здібності найнятого персоналу. Якщо раніше від більшості працівників в першу чергу вимагали чітко виконувати свої обов'язки відповідно до визначених правил, то сьогодні на перший план виходять творчі здібності працівників, їх знання та професійні навички, що формують нестандартне мислення тощо. Інтелектуалізація усіх сфер господарства наприкінці ХХ століття сприяла виникненню нової соціальної групи – когнитаріату (від англ. cognition – здатність до знань). Її основною принциповою відмінністю є використання розумової (інтелектуальної), а не фізичної праці. Робітники розумової праці дуже швидко стають найбільшою групою всередині робочого класу розвинутих країн [296].

В сучасних умовах ведення господарювання ефективність того чи іншого підприємства, в першу чергу, залежить від рівня професійних знань, ініціативності і творчого відношення до праці його працівників. При цьому, працівники повинні не лише виступати кваліфікованими користувачами інформаційних та інших технологій, що безперервно оновлюються та удосконалюються, але й брати участь у їх удосконаленні, приймаючи принципово нові технічні, організаційні та економічні рішення.

Як зазначає П. Друкер, працівники фізичної праці повинні мати, і зазвичай мають, великий і цінний досвід роботи. Проте цей досвід можна

застосувати лише на даному робочому місці. На іншому – його не використаєш, оскільки він «непортативний».

Працівники розумової праці володіють знаннями, які зберігаються у них в голові. За рахунок цього вони досить мобільні. Робітник фізичної праці більше зацікавлений в роботі, ніж робота в ньому. Взаємовідносини підприємства з працівниками інтелектуальної праці, характеризується тим, що вони зацікавлені один в одному.

Обов'язок менеджменту у XXI ст. полягає в максимальному збереженні капіталу підприємства та його примноженні. Проте, важливо врахувати, як змінюється зміст цього виразу, коли капіталом стають знання персоналу? Які рішення забезпечать залучення і збереження висококваліфікованих працівників? Що необхідно для збільшення їх продуктивності праці і зростання на цій основі виробничої потужності підприємства [95].

Гарантією конкурентних переваг та отримання в майбутньому надприбутків стають безперервні інвестиції в новітні технології, розвиток професійних якостей персоналу, які почали відігравати роль справжнього рушія нової економіки. Визначальною стратегією стратегічно орієнтованого підприємства є діяльність, що спрямована максимально формувати і ефективно використовувати нові знання. Підприємства такого типу без значних капіталовкладень можуть істотно збільшувати обсяги своєї діяльності, виходити та завойовувати нові ринкові ніші та слугувати джерелом значних бюджетних надходжень, підвищуючи, при цьому, загальний добробут суспільства певної країни.

Досліджуючи статистичні дані [360] виявлено, що протягом 2002-2007рр. обсяг капітальних інвестицій в основний капітал вітчизняних підприємств постійно зростав (з 46563 млн. грн. у 2002р. до 222679 млн. грн. у 2007р.) Обсяги інвестицій в нематеріальні активи також зростали (з 4223 млн. грн. у 2002р. до 6389 млн. грн. у 2007р.). Водночас, порівнюючи динаміку питомої ваги капітальних інвестицій в нематеріальні активи у загальному обсязі капітальних вкладень в основний капітал можемо стверджувати про

регресуючи зміни. Так у 2002р. питома вага капітальних інвестицій в нематеріальні активи у загальному обсязі капітальних вкладень в основний капітал склала 9,06%, при цьому у 2007р. цей показник склав лише 2,87% (Додаток Б1). Проведення окремого аналізу динаміки обсягів інвестицій в створення або придбання інтелектуальні ресурсів, які відображаються в балансах підприємств у складі нематеріальних активів виявилось неможливим за браком інформації.

Витрати вітчизняних підприємств на наукові дослідження та розробки протягом 2002-2007рр. постійно зростали. У 2007р. цей показник зріс порівняно з 2002р. майже втричі (Додаток Б2). Зростало також використання об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій. При цьому, виявлено основні галузі вітчизняної економіки, які використовують найбільше об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій (Додаток Б3). Серед них промисловість (40,4% від використання всіх об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій у 2007р.), діяльність транспорту та зв'язку (41,3% від використання всіх об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій у 2007р.), освіта (8,0% від використання всіх об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій у 2007р.).

Підготовка персоналу в основному проводилася у промисловому секторі економіки (70,0% від кількості осіб, що навчалися по іншим галузям у 2007р.), (Додаток Б4). При цьому, підвищення кваліфікації персоналу найбільше проводилося такими галузями як промисловість (44,2% від кількості осіб, що підвищили кваліфікацію по іншим галузям у 2007р.), діяльність транспорту і зв'язку (10,9% від кількості осіб, що підвищили кваліфікацію по іншим галузям у 2007р.), освіта (14,5% від кількості осіб, що підвищили кваліфікацію по іншим галузям у 2007р.), охорона здоров'я (11,3% від кількості осіб, що підвищили кваліфікацію по іншим галузям у 2007р.).

Питома вага підприємств, що займалися інноваціями в Україні у 2007р. по відношенню до 2002р. зменшилася (з 18,0 до 14,2 %). При цьому загальна

сума витрат таких підприємств зростає протягом 2002-2007рр. більше як утричі. У 2007р. у сумі витрат інноваційних підприємств дослідження та розробки становили 9,1%, придбання нових технологій – 3,0%, придбання машин та обладнання для впровадження інновацій – 68,9%, інші витрати – 19,0% (Додаток Б5).

Фінансування технологічних інновацій протягом 2002-2007рр. також зросло більше як у три рази (Додаток Б5). Основними джерелами фінансування технологічних інновацій виступають власні кошти вітчизняних підприємств (у 2007р. становили 73,7%), при цьому за питомою вагою фінансування технологічних інновацій за рахунок коштів державного бюджету протягом 2002-2007рр. не перевищувала 2% (у 2007р. становила 1,3%).

Питома вага підприємств, що впроваджували інновації в Україні у 2007р. по відношенню до 2002р. скоротилася з 14,6% до 11,5%. Освоєння нових видів продукції у 2007р. порівняно з 2002р. зменшилося з 22847 найменувань до 2526 найменувань (Додаток Б7).

Отже, можемо зробити висновок, що динаміка розвитку інтелектуального капіталу на вітчизняних підприємствах є досить помірною, а в деяких випадках навіть простежується регресія. За таких обставин, економічний, соціальний та технічний стан значної частини вітчизняних підприємств не відповідає світовим стандартам. Розвиток інтелектуального капіталу на мікрорівні має передусім заохочуватися на макрорівні. Тому, на сьогоднішній день, пріоритетним завданням держави має стати розвиток її інтелектуального капіталу. Прикладом цього є успіх Японії, яка не володіє багатими природними ресурсами, натомість має добре розвинені освіту, науку та рівень інноваційно-технологічного потенціалу. Розвиток постіндустріальних економічних відносин в нашій державі вимагає розуміння того, що конкурентоспроможними є не ті підприємства, які намагаються раціоналізувати витрати й на цій основі використовують найдешевші виробничі та трудові ресурси, а ті, які безперервно впроваджують інновації, розвивають та вдосконалюють свою виробничо-господарську діяльність.

Аналіз статистичних даних показав, що найактивніше формування та використання інтелектуального капіталу відбувається на підприємствах промислового сектору (на промислову галузь припадає 70,0% від кількості осіб, що навчалися у 2007р., 44,2% від кількості осіб, що підвищили кваліфікацію у 2007р., 40,4% від використання всіх об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій у 2007р.). Водночас, в умовах постійно зростаючої пропозиції та обмеженого попиту, підприємства товаровиробники окрім питань підвищення якості своєї продукції, все частіше переймаються проблемами забезпечення надійних та ефективних каналів збуту. Забезпечення руху товарів від виробника до кінцевого споживача є однією з найважливіших умов дієвості ринку. Таку функцію виконує торговельна галузь економіки, розвиток якої в сучасних умовах ведення господарської діяльності залежатиме також від ефективного управління формуванням та використанням інтелектуального капіталу.

Пасивність більшості торговельних підприємств у формуванні елементів інтелектуального капіталу призводить до збитковості, і навіть, банкрутства. Проблеми формування та ефективного використання інтелектуального капіталу на торговельних підприємствах порівняно з промисловим сектором стають не менш важливими та актуальними. Проведений аналіз статистичних даних показав досить пасивну участь торговельних підприємств в провадженні інновацій, проведенні наукових досліджень та розробок, забезпеченні професійного розвитку персоналу (на торговельну галузь припадає 3,0% від кількості осіб, що навчалися у 2007р., 1,5% від кількості осіб, що підвищили кваліфікацію у 2007р., 0,3% від використання всіх об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій у 2007р.). Разом з тим, конкурентоспроможність сучасного торговельного підприємства великою мірою зумовлена можливістю максимально забезпечити потреби споживача до і після придбання ним відповідного товару. Все це потребує проведення відповідних досліджень, підбору необхідного персоналу та забезпечення його

постійного розвитку, впровадження прогресивних технологій, тобто розвитку на підприємствах торгівлі інтелектуального капіталу.

Так, надмірна насиченість ринку конкурентоспроможними товарами обумовлює необхідність зосередження уваги торговельних підприємств на підвищенні якості обслуговування споживачів, а саме впровадження сучасних активних методів і технологій продажу, забезпечення високої культури обслуговування та створення відповідної системи додаткових послуг. Ефективність проведення таких заходів передусім залежатиме від кваліфікації працівників, що створює необхідність зосередження уваги менеджерів торговельних підприємств на проблемі розвитку та збереження людського капіталу.

Впровадження сучасних інформаційних технологій на підприємствах торгівлі не повинно обмежуватися лише автоматизованими програмами для спрощення ведення бухгалтерського обліку або удосконалення процесів руху товарів та складів та безпосередньо в торговельних залах. Окрім функцій пов'язаних з полегшенням та удосконаленням праці персоналу, впровадження інформаційних технологій має забезпечувати розвиток відносин з клієнтами та споживачами. Так, наприклад, метою такого впровадження може стати формування власної інформаційної бази даних про основні контингенти споживачів. Використання цієї інформації в управлінні надасть змогу здійснювати нові види послуг, що значно підвищить якість торговельного обслуговування та підвищить лояльність споживача.

1.2. Інтелектуальний капітал як об'єкт обліку і аналізу

Розвиток економічних відносин супроводжується еволюцією видів ресурсів та способом їх використання у створенні суспільних благ. Якщо ще до недавнього часу конкурентні переваги будь-якого підприємства забезпечували наявність матеріально-сировинної бази, доступ до фінансових ресурсів, дешева

робоча сила, то вже сьогодні запорукою успіху стають знання, інтелект, інноваційні технології.

Науково-технічний прогрес та викликані на цій основі зміни в системі економічних відносин сприяють стрімкому зростанню значення інтелектуального капіталу в формуванні економічного потенціалу сучасних підприємств. Для постіндустріального підприємства матеріальні та фінансові активи вже не є єдиним чинником забезпечення його конкурентоспроможності в довгостроковій перспективі та джерелом отримання надприбутків.

За інформаційної епохи з'явилися й інші види ресурсів, що не мають матеріального або монетарного втілення, які традиційна система бухгалтерського обліку розглядає у вигляді сукупності нематеріальних активів та інших неідентифікованих нематеріальних ресурсів підприємства.

Не дивлячись на те, що неідентифіковані нематеріальні ресурси не знаходять свого відображення в облікових регістрах, їх частка має тенденцію до постійного зростання. До таких неідентифікованих нематеріальних ресурсів можемо віднести досвід та знання персоналу, створені інноваційні технології, що не визнаються системою обліку як активи але набувають виняткового значення для підприємства забезпечуючи його стратегічний розвиток та конкурентоспроможність. Сукупність таких ідентифікованих та неідентифікованих інтелектуальних ресурсів, що використовуються підприємством з метою створення нової вартості формує його інтелектуальний капітал. Останній обумовлює ефективність діяльності сучасного підприємства, проте відображається в його активах лише частково.

Такий стан інформаційно-облікового забезпечення управління господарською діяльністю прийнятний лише для підприємств індустріальної економіки, коли фінансово-майновий стан суб'єктів бізнесу асоціювався з матеріально-речовими характеристиками. За тих умов система обліку була зорієнтована, перш за все, на віддзеркалення матеріальних, фінансових та трудових ресурсів. Але вже за умов постіндустріальних економічних відносин,

інтелектуальний капітал стає вадливим ресурсом, який докорінно змінює умови ведення бізнесу та конкурентні можливості того чи іншого підприємства.

Отже, сучасні зміни в економічному середовищі, викликані постіндустріальними перетвореннями, вимагають відповідного розвитку системи бухгалтерського обліку та удосконалення фінансової звітності з метою уможливлення відображення в складі активів підприємств ще зовсім невідомих до недавнього часу об'єктів.

Зокрема, Л. Едвінссон та М. Мелоун, проводячи характеристику традиційного обліково-інформаційного забезпечення, зазначають, що протягом тривалого часу вартість підприємства формувалась на основі ціни його активів. Це обумовлювалося тим, що активи - це вся власність підприємства, яка може бути оціненою в грошовій формі.

Розвиток постіндустріальної економіки, обумовлює виникнення все більшої кількості інтелектуальних ресурсів. Не дивлячись на те, що вони дуже важливі для господарської діяльності підприємства, їх вартість не піддається точному визначенню, а це суттєво ускладнює виконання основних завдань бухгалтерського обліку [111].

Такі ресурси, створюючи додаткову цінність, уможливають довгострокове функціонування підприємства та збільшують його ринкову вартість. За таких умов виникає розрив між балансовою та ринковою вартістю підприємства.

Враховуючи зазначене, можемо прийти до висновку, що недостовірне відображення вартості підприємства у фінансовій звітності, перш за все, пов'язано з неможливістю відобразити в ній сформований на підприємстві інтелектуальний капітал (інноваційні технології, що отримані під час власних досліджень та розробок, кваліфікацію персоналу, високу репутацію серед клієнтів тощо).

Прагнення вчених та практиків максимально повно охопити усі види ресурсів, які забезпечують ефективну та конкурентноспроможну діяльність сучасних підприємств, сприяло зростанню уваги на дослідженні категорії

«інтелектуальний капітал». Водночас, зростання значення інтелектуального капіталу в формуванні довгострокових конкурентних переваг підприємств та отриманні надприбутків об'єктивно породжує потребу створення належного методологічного забезпечення його оцінки, обліку та аналізу з метою здійснення ефективного управління даним об'єктом.

Необхідно відмітити, що поряд із широковживаним в економічній літературі терміном «інтелектуальний капітал», в сфері бухгалтерського обліку продовжують оперувати терміном «нематеріальні активи», основну питому вагу яких складають об'єкти інтелектуальної власності.

Питання методології обліку та аналізу інтелектуального капіталу підприємства (в деяких працях автори оперують терміном нематеріальні активи) досліджуються в основному західними вченими. Зокрема найвідомішими працями є дослідження Д. Андриссена, Р. Тиснена [2], Е. Брукінга [23], П. Друкера [94, 95], Р.С. Каплана, Д.П. Нортон [120], М.Е. Портера [247], М. Скотта [275], Т. Стюарта [289], Т. Сакайя [211], Е.С. Хендриксона, М.Ф. Ван Бреда [316], Л. Едвінссона, М. Мелуона [351], Р. Дж. Екклза, Р.Х. Герца, Э. М. Кигана, М.Х. Филипса Дейвида [343].

Проблемами розвитку методології обліку та аналізу інтелектуального капіталу займаються також і російські вчені: В.Зинов, К. Сафарян [106, 107], В. Іноземцев [111], А.Л. Гапоненко, Т.М. Орлова [112], С.В. Климов [131], А.Н. Козирев [139-141], Б. Леонтьєв [163], Л.А. Плотнікова, А.Е. Кастін [236], Я.В. Соколов [278-280] та ін.

Розвиток ринкових відносин та інтеграція вітчизняної економіки у світове співтовариство обумовили потребу у відображенні в обліку та фінансовій звітності вітчизняних підприємств інформації про інтелектуальний капітал. Зазначене спричинило поширення зацікавленості цією проблемою серед вітчизняних науковців. Особливості обліку інтелектуального капіталу та його удосконалення досліджуються такими науковцями, як О. Бутнік-Сіверський [27-29], С.Ф. Голов [53], С.Ф. Легенчук [162], Л.В.Нападовська [206], М.С.

Пушкар [258], Г. Уманців [299, 300], А. Чухно [328-329], М. Чумаченко [330], І. Яремко [347].

Незважаючи на численні праці з визначеної проблематики, подальше дослідження та удосконалення порядку відображення в обліку окремих складових інтелектуального капіталу, що не визнаються у складі активів підприємств відповідно до діючих вимог, набуває особливої актуальності. Це обумовлено тим, що більшість обліково-фінансових фахівців вітчизняних підприємств недооцінюють значення окремих структурних елементів інтелектуального капіталу і, як наслідок, стратегічні активи не знаходять відображення у відповідних облікових регістрах та фінансових звітах.

Сучасні підприємства намагаються все частіше здійснювати витрати з метою придбання (створення, розвиток) таких інтелектуальних ресурсів як, наприклад, знання персоналу, об'єкти інтелектуальної власності та інші новітні технології, ринкові дослідження та торгові марки, прихильність клієнтів тощо.

Не всі ці об'єкти відповідають визначенню нематеріального активу (відповідність критеріям ідентифікації, контроль над ресурсом, ймовірність надходження майбутніх економічних вигод, та можливість проведення достовірної оцінки об'єкта), проте, як правило, відчутно підвищують ефективність господарської діяльності підприємства та сприяють зростанню його вартості.

Необхідно відмітити, що більша частина з перелічених вище переваг має безпосереднє відношення до тих чи інших активів. Так, популярність торгової марки та лояльне відношення клієнтів забезпечують інноваційні досягнення підприємства в створенні якісної продукції. Створення та можливість ефективного використання інноваційних технологій забезпечується, в першу чергу, через використання високопрофесійних знань працівників у відповідній галузі та постійним проведенням науково-дослідних робіт, стратегічними управлінськими рішеннями щодо інноваційного спрямування підприємства. В свою чергу, рівень кваліфікації персоналу пов'язаний з інвестиціями у навчання та розвиток власних працівників.

Структура інтелектуального капіталу, досліджена в попередньому підрозділі не містить будь-яких, невідомих раніше об'єктів, що використовуються в господарській діяльності суб'єктами бізнесу. Принципово новим має стати бачення щодо визнання та відображення в обліку витрат на розвиток окремих структурних елементів інтелектуального капіталу. В першу чергу це питання удосконалення обліково-інформаційного забезпечення витрат на дослідження та розробки та інвестицій в розвиток людського капіталу підприємства.

Цікавість щодо забезпечення ефективного управління формуванням та використанням окремих елементів інтелектуального капіталу виникає у підприємств, що займаються різними видами бізнесу. Незважаючи на існуючі проблеми обліково-інформаційного забезпечення окремих елементів інтелектуального капіталу, стратегічно-орієнтовані підприємства активно досліджують питання щодо розвитку та впровадження методики управлінського обліку його формування та ефективного використання.

Як приклад, В. Зінов та К. Сафарян в праці [106] наводять досвід Ради по розвитку торгівлі та промисловості Данії, що узагальнила результати дослідження по десяти датських та шведських підприємствах, які впроваджувати в господарську діяльність окремі елементи інтелектуального капіталу та намагалися відобразити їх в обліку та фінансовій звітності.

Зокрема, перед підприємствами-учасниками експерименту була поставлена задача дослідити особливості управління розвитком інтелектуальних ресурсів та їх впровадження в практичну діяльність. В результаті проведених досліджень, учасники сформулювали ряд причин, що обумовлюють важливість формування інтелектуального капіталу на сучасних підприємствах та необхідність удосконалення його обліково-інформаційного забезпечення: відображення в обліку окремих складових інтелектуального капіталу сприяє росту вартості підприємства; до стратегічних напрямків діяльності підприємства привертається додаткова увага внутрішніх і зовнішніх користувачів звітності, таким чином увага управлінського персоналу

зосереджується на розвитку підприємства у довгостроковій перспективі; з'являється можливість обґрунтувати яким чином інвестиції в неідентифіковані інтелектуальні ресурси впливають на результати діяльності підприємства; менеджери отримують можливість інформувати користувачів про стратегічні напрями розвитку підприємства, водночас, належне обліково-інформаційне забезпечення формування та використання інтелектуального капіталу допомагає зрозуміти, яким чином підприємством досягатимуться поставлені цілі; відображаючи у фінансовій звітності інформацію про результати формування та використання інтелектуального капіталу, управлінці доводять користувачам існування у підприємства довгострокової перспективи, тобто повне обліково-інформаційне забезпечення операцій з інтелектуальним капіталом уможливорює демонстрацію довгострокового аспекту поточної діяльності; удосконалення методики обліку окремих елементів інтелектуального капіталу може бути використане для зосередження уваги на розвитку людських та технологічних ресурсів підприємства в довгостроковій перспективі; стає можливим надання повної інформації про витрати на розвиток людського капіталу, що є особливо важливим для тих підприємств, в діяльності яких знання та компетенція персоналу відіграють вирішальне значення та визначають успішність їх діяльності.

При цьому, підприємства, що брали участь у вищезазначеному експерименті окреслили основні мотиви, що лежали в основі їх інтересу до вивчення свого інтелектуального капіталу. Основні серед них такі: підкреслити стратегію розвитку підприємства; забезпечити успішну діяльність підприємства у довгостроковій перспективі; показати взаємозв'язок між стратегічними цілями і розвитком персоналу підприємства; сприяти підвищенню кваліфікації персоналу і його відповідальності з метою зростання лояльності покупців; забезпечити ефективне використання знань та навичок персоналу під час ведення бізнесу.

Аналізуючи вищезазначені підприємства, можемо зробити висновок про те, що основною причиною їх зацікавлення проблемою відображення в обліку

формування інтелектуального капіталу є орієнтування на довгостроковий стратегічний розвиток. За таких умов, капіталізація витрат на формування інтелектуального капіталу стає основним економічним здобутком будь-якого постіндустріального підприємства та запорукою виключних конкурентних переваг. Удосконалення обліково-інформаційного забезпечення щодо формування окремих елементів інтелектуального капіталу сприятиме відображенню в фінансовій звітності більш повної і неупередженої інформації про підприємство та надасть можливість прогнозувати можливості його розвитку у майбутньому.

Традиційна система обліку неспроможна надавати об'єктивну інформацію про вартість внутрішньогенерованого інтелектуального капіталу підприємств. Водночас, стратегічне управління інтелектуальним капіталом неможливе без подальшого удосконалення методики відображення в обліку його окремих структурних елементів. Саме облікова інформація виступатиме основною інформаційною базою під час проведення аналізу особливостей формування та ефективності використання вищезазначеного об'єкта.

В останні роки швидкими темпами зростає число вчених та практиків, які наголошують на важливості інтелектуального капіталу у забезпеченні успішної діяльності сучасних підприємств. Інтелектуальний капітал дедалі ширше охоплює різні галузі економіки: виробництво, торгівлю, заклади освіти, охорону здоров'я тощо. Саме, інтелектуальний капітал сьогодні є універсальним критерієм оцінки та порівняння ефективності господарювання будь-яких підприємств.

Водночас, традиційна система бухгалтерського обліку не забезпечує користувачів повною та об'єктивною інформацією про результати діяльності підприємств та їх можливий вплив на досягнення мети у майбутніх періодах, відображаючи в складі поточних витрат інвестиції у розвиток більшості структурних елементів інтелектуального капіталу.

Такі стратегічно важливі інвестиції в розвиток інтелектуального капіталу, списуються на поточні витрати та зменшують доходи звітного періоду, але, при

цьому, у майбутніх періодах починають приносити підприємству економічні вигоди, для отримання яких були понесені відповідні витрати. За таких умов у менеджерів постійно виникає потреба доводити користувачам фінансової звітності, що для об'єктивної оцінки діяльності підприємства довгострокові вкладення в інтелектуальний капітал важливіші квартальних показників фінансової звітності.

Враховуючи вищезазначене, управлінський персонал, з метою ефективного управління інтелектуальним капіталом, намагається налагодити облік не лише його ідентифікованої складової, але й людського капіталу, здійснюваних власних наукових досліджень та розробок та інших стратегічно важливих структурних елементів.

В процесі дослідження виявлено, що основна проблема відображення окремих складових інтелектуального капіталу в обліку у складі нематеріальних активів, полягає в діючих умовах визнання, а саме порядок ідентифікації, оцінки та можливість отримання майбутніх економічних вигод.

Зокрема, проблема достовірної оцінки та можливості отримання майбутніх економічних вигод стосується здійснюваних підприємствами досліджень та розробок для власних потреб. Невпевненість в кінцевих результатах досліджень і відсутність гарантій отримання у майбутньому економічних вигод від використання розробок, підштовхує керівництво підприємств відносити витрати, пов'язані з цими роботами, на поточні витрати звітного періоду.

Дотримання такої облікової політики унеможлиблює визначення достовірної оцінки створеного в результаті досліджень та розробок інтелектуального продукту, тому його оцінюють і відображають в обліку лише за символічною вартістю або не ставлять на облік. Отже, реальна вартість такого інтелектуального продукту не відповідатиме обліковій оцінці або взагалі не відобразатиметься у складі капіталізованих вкладень, що викривлює показники балансу та іншої звітності про результати господарської діяльності.

Враховуючи вимогу ідентифікації, у складі нематеріальних активів підприємства визнавати можливо лише окрему частину інтелектуального капіталу (ідентифікована частина інтелектуального капіталу), інші зазначені структурні елементи – це неврахована в бухгалтерському обліку частина інтелектуального капіталу підприємства, що здатна генерувати прибуток у майбутніх періодах (неідентифікована частина інтелектуального капіталу). Ідентифікована частина інтелектуального капіталу представлена об'єктами інтелектуальної власності і, частково, структурним капіталом (бази даних, дослідження та розробки тощо). Неідентифікована частина (людський капітал) невіддільна від власника, і, відповідно, невідчужувана від нього. Враховуючи це, більшість дослідників вважають, що знання та навички персоналу не належать підприємству і не можуть визнаватися його активами.

Завдяки використанню людського капіталу, забезпечуються конкурентні переваги багатьох підприємств. Наприклад, приватна клініка або аудиторська фірма можуть підрахувати кількість досвідчених працівників у своєму штаті, як основну частку свого інтелектуального капіталу, так як ці підприємства надають послуги клієнтам, використовуючи професійні знання свого персоналу. Інші підприємства можуть використовувати знання або інші навички своїх працівників з метою отримання перемоги у різних видах змагань (спортивних, інтелектуальних та ін.), створення продуктів інтелектуальної діяльності (розробка промислових зразків, програмного забезпечення тощо).

Людський капітал і здійснювані ним наукові дослідження та розробки є елементами внутрішньогенерованого інтелектуального капіталу. Створені в результаті наукових досліджень та розробок людським капіталом продукти інтелектуальної діяльності, які є можливість оцінити та ідентифікувати, оформлюються як об'єкти інтелектуальної діяльності та відображаються у складі нематеріальних активів підприємства. Отже, вплив інтелектуального капіталу на вартість підприємства може забезпечуватися як за допомогою використання цінних знань та інновацій, які неможливо простежити в

фінансовій звітності, так, і через відображені в обліку придбані або створені об'єкти інтелектуальної власності.

Враховуючи вищезазначене можемо дійти висновку, що перевищення ринкової вартості підприємства над його балансовою вартістю пов'язане з наявністю ресурсів, що не враховуються на балансі, але враховуються суб'єктами ринкових відносин (аналітики, потенційні інвестори, акціонери), тобто з наявністю неідентифікованих активів, сукупність яких формує інтелектуальний капітал відповідного підприємства.

Використання в господарській діяльності неідентифікованої частини інтелектуального капіталу створює різницю між ринковою та балансовою вартістю підприємства. Традиційна бухгалтерія визнає таку різницю лише при придбанні підприємства як гудвіл і визначає останній як перевищення вартості підприємства над справедливою вартістю чистих активів.

Першочергово, при придбанні підприємств, виникнення гудвілу коливалось в межах 1-2% від вартості угоди і обґрунтовувалося суб'єктивними ринковими факторами.

Однак, вже наприкінці 80-х рр. ХХ століття частка гудвілу суттєво зросла і характеризувалася динамікою до постійного зростання темпів. Враховуючи це, комісія Великобританії по стандартам бухгалтерського обліку в 1994 р. представила на обговорення документ під назвою «Про ділову репутацію фірми і її нематеріальні активи». В цьому документі комісією наводилася інформація про вивченні 370 угод на придбання підприємств. На основі проведених досліджень дуло виявлено, що суми гудвілу, тобто вартість ділової репутації підприємства, збільшилися з 1% у 1976р. до 44% в 1987р. [23].

Недосконалість діючої системи бухгалтерського обліку призводить до суттєвого зростання неідентифікованих активів. Це обумовлює невідкладну необхідність виявлення та обґрунтування відповідних шляхів удосконалення обліково-інформаційного забезпечення управління інтелектуальним капіталом, що уможливить наближення балансової вартості підприємства до ринкової.

Притаманні сучасній системі обліку недоліки, дослідники, перш за все, пов'язують з відсутністю капіталізації деяких стратегічно важливих інвестицій. Враховуючи це, традиційний облік виявився неспроможним надати повну та достовірну інформацію щодо окремих інтелектуальних цінностей підприємства, оскільки вони списуються на витрати і не знаходять належного відображення в складі нематеріальних активів. За таких умов, інвестори одержують лише суб'єктивну оцінку результатів поточної діяльності підприємства, яка базується на максимізації прибутку у короткостроковому періоді. Так, наприклад, інвестиції в людський капітал відображаються як поточні витрати, а не як вкладення. Разом з тим в результаті таких витрат підприємство формує свою виключну компетентність, яка забезпечує його конкурентоспроможність, збільшує на його ринкову вартість та є ключовим засобом створення нових цінностей у майбутньому. Списання витрат, пов'язаних з дослідженнями та розробками на витрати поточного періоду унеможлиблює відображення в обліку та звітності продуктів, що були отримані внаслідок таких робіт. Отже, якщо інвестиції є джерелом майбутніх економічних вигод, вони повинні знаходити своє відображення в обліку і звітності протягом того періоду в якому вони генерують прибутки.

В результаті проведених досліджень зарубіжні вчені виявили наявність взаємозв'язку між майбутньою прибутковістю підприємства та інвестиціями у його розвиток, дослідження та розробки. Зокрема, збільшення витрат на забезпечення розвитку підприємства, проведення досліджень та розробок у найближчі 7 років призводить до збільшення прибутків. Також вченими відмічена залежність між ринковою вартістю підприємств та відповідно їх інвестиціями в людський капітал, дослідження та розробки [236].

Відображення стратегічно важливих для підприємства інвестицій у якості витрат поточного періоду дезорієнтує менеджмент, оскільки відповідно до традиційного обліку здійснення таких інвестицій знижує ефективність господарської діяльності підприємств. Це потребує розробки та впровадження

нових підходів об'єктивного відображення інформації про інтелектуальний капітал в обліку та фінансовій звітності.

Баланс та інші фінансові звіти про результати господарської діяльності повинні надавати більш повну інформацію про витрати, що спрямовуються на формування та подальший розвиток інтелектуального капіталу відповідного підприємства.

Цього можна досягти забезпеченням добровільного розкриття керівництвом інформації про основні види та обсяги витрат на створення та розвиток інтелектуального капіталу в примітках до фінансової звітності. По-друге, зростання обсягу неідентифікованих активів може бути пов'язано зі специфічними властивостями таких нематеріальних активів як об'єкти інтелектуальної власності. Зокрема мова йде про такі властивості об'єктів інтелектуальної власності як можливість одночасного їх використання в господарській діяльності підприємства та отримання додаткових економічних вигод, у зв'язку з комерційним використанням таких об'єктів іншими суб'єктами бізнесу. Наприклад, відображена у складі нематеріальних активів вартість патенту не зменшуватиметься за умови продажу ліцензії на його використання зовнішнім суб'єктам ринку. Запатентований інтелектуальний ресурс продовжує використовуватися на підприємстві, його якісні характеристики та економічно очікувані вигоди від його використання також не зменшуються. Враховуючи зазначене, можемо зробити висновок, що при відображенні в обліку операцій з об'єктами інтелектуальної власності порушується принцип методу подвійного запису.

Зростання частки неідентифікованих активів, що використовуються в господарській діяльності постіндустріальних підприємств пояснює те, що ринкова вартість суб'єкта бізнесу може в декілька разів і більше перевищувати його балансову вартість. П.Едвінссон і М.Мелоун наголошують на суттєвому зростанні розриву між ринковою та балансовою вартістю стратегічних підприємств за останні 20 років. Середнє співвідношення між балансовою вартістю американських підприємств, що відображена в фінансовій звітності і

їх ринковою вартістю за 1973-1993рр. зросло з 0,82 до 1,692. За результатами проведених досліджень у 1992 р., у балансі середньостатистичного американського підприємства не відображено біля 40% його ринкової вартості [111]. Виникнення цієї різниці обумовлено наявністю та використанням неідентифікованих активів, основна частка яких представляє складові елементи інтелектуального капіталу.

Досліджуючи питання ідентифікації та визнання інтелектуального капіталу в складі активів, вчені та практики наголошують на необхідності удосконалення методики обліку його окремих структурних елементів. Керуючись традиційними методами відображення в обліку інформації про стан та результати діяльності підприємства, не удосконалюючи методичний інструментарій по оцінці і відображенню в обліку складових інтелектуального капіталу, керівником швидше за все прийматимуться рішення щодо здійснення вкладень в придбання матеріальних оборотних та необоротних активів, ніж інвестиції у підвищення професійного розвитку персоналу, проведення досліджень та розробок, здійснення витрат на інші заходи з метою підвищення лояльності покупців. Це пояснює той факт, що в балансі більшості вітчизняних підприємств в статті «нематеріальні активи» відображаються незначні суми (вартість ліцензій, комп'ютерних програм) або простежується взагалі їх відсутність [300].

Як підтвердження вищезазначеному, наведемо досвід окремих всесвітньовідомих підприємств. Так, ринкова капіталізація Майкрософт на липень 2001р. становила 380 млрд. доларів. Власний капітал підприємства на цю дату дорівнював лише 47,289 млрд. доларів. Вартість необоротного капіталу, включаючи права на програмне забезпечення, складала лише 5,275 млрд. доларів. Вартість підприємства для акціонерів, розрахована шляхом прямої капіталізації прибутку не перевищувала 50 млрд. доларів (чистий доход 7,346 млрд. доларів) [211].

Ринкова капіталізація Cisco Systems 27 березня 2000р. склала 555.44 млрд. дол. Це в декілька разів перевищує гіганта індустріальної економіки General

Motors (GM), сукупна ринкова капіталізація якого на той момент становила 88,19 млрд. дол. Відставання у вартості GM (біля 16% від Cisco) виникло не дивлячись на отримання автовиробником у 1999р більш високих прибутків. Так, чистий прибуток GM на кінець липня 2000р. склав 5.59 млрд. дол., тоді як Cisco – лише 2.56 млрд. дол. Водночас, коефіцієнт ціна/прибуток у GM виявився набагато нижчим ніж у Cisco (6.54 проти 194.23). Вартість активів, відображених в балансі GM складала 274.73 млрд. дол., вартість активів Cisco – лише 21.39 млрд. дол. Тобто, гігантські активи GM (в традиційному бухгалтерському розумінні) реально створили лише 1/5 вартості.

В 1995 році компанією “Ай-Бі-Ем” була придбана фірма “Лотус”, ринкова ціна якої в 15 разів перевищувала балансову вартість. Таке перевищення виникло завдяки тому, що “Лотус” приваблювала мільйони клієнтів, безперервно розробляла нові продукти і удосконалювала [111]. Можемо припустити, що такі відмінності обумовлені різницею у вартості нематеріальних активів, які, відповідно до діючих стандартів обліку, не завжди можливо оцінити і відобразити в балансі як капітальні вкладення

Наведені приклади свідчать про те, що в фінансовій звітності підприємств на знаходить відображення певна частина активів або деякі активи відображаються не по реальній вартості. Дослідники теорії інтелектуального капіталу [23,343,336 та інші] виникнення такої ситуації, як правило, пов’язують з відсутністю відображення в обліку деяких капітальних вкладень (інвестиції в розвиток персоналу, проведення досліджень та розробок, удосконалення маркетингових технологій тощо), які традиційно обліковують як поточні витрати.

Незважаючи на вищезазначені проблемні питання методики обліку окремих елементів інтелектуального капіталу, ринок інтуїтивно враховує їх вплив на ефективність діяльності підприємства та забезпечення його розвитку у майбутньому. Удосконалення обліково-інформаційного забезпечення формування та подальшого розвитку інтелектуального капіталу, дає можливість забезпечити контроль за ефективним використанням тих ресурсів, без яких

неможлива господарська діяльність сучасних підприємств. Не дивлячись на це, облікова теорія і практика продовжують і досі перебувати на позиції неповного відображення в звітності інформації про наявні стратегічні активи постіндустріальних підприємств. З огляду на це, як зазначає Л.В. Нападовська, актуальною проблемою сьогодні є ідентифікація інформації як ресурсу, безперервний його розвиток і ефективне використання в управлінні підприємством за умов динамічності, мінливості та невизначеності зовнішнього середовища [206].

Постіндустріальні зміни, обумовлені загостренням конкурентної боротьби та стрімким розвитком інноваційних технологій, створили невідкладну необхідність удосконалення обліку та аналізу інтелектуального капіталу. Сучасна система обліку має враховувати діючі постіндустріальні умови ведення бізнесу та забезпечувати повне відображення процесів діяльності підприємства по вдосконаленню якісних характеристик продукції, розвитку професійних якостей працівників, створенні інновацій, привабленні потенційних покупців та безперервному підвищенню їх лояльності тощо. Отримавши повну та об'єктивну інформацію про такі процеси, внутрішні та зовнішні користувачі матимуть можливість прийняти обґрунтовані управлінські рішення та вірно оцінити вартість активів підприємства.

Вищезазначене породжує необхідність створення відповідного методологічного забезпечення обліку та аналізу інтелектуального капіталу на вітчизняних підприємствах. При цьому, необхідно враховувати, що для вітчизняних підприємств принципово новим є навіть питання обліку об'єктів інтелектуальної власності, які становлять лише окремий структурний елемент об'єкта дослідження.

В попередньому розділі було досліджено та обґрунтовано взаємозв'язок між такими економічними категоріями як інтелектуальний капітал, об'єкти інтелектуальної власності та нематеріальні активи. Проведене дослідження виявило, що лише об'єкти інтелектуальної власності, становлячи окрему складову інтелектуального капіталу, відображаються в обліку як нематеріальні

активи. Для інших структурних елементів інтелектуального капіталу притаманна специфічна проблема, пов'язана в першу чергу з тим, що такі об'єкти в деяких випадках неможливо оцінити та ідентифікувати. Це негативно впливає на можливість визнання та відображення в обліку окремих елементів інтелектуального капіталу у складі нематеріальних активів підприємств.

У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають питання, що виникають під час здійснення операцій з неідентифікованими елементами інтелектуального капіталу підприємства, а саме: наявність необлікованих об'єктів нематеріального характеру; дискусійний характер питань обліку інвестицій в розвиток деяких структурних елементів інтелектуального капіталу; складність забезпечення достовірної оцінки інтелектуального капіталу підприємства; відсутність системи показників для аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства.

В економічно розвинених країнах нематеріальні активи вже декілька десятиліть відіграють вирішальну роль. Інтеграція України до світового співтовариства вимагає приведення вітчизняної нормативно-законодавчої бази з обліку до міжнародних бухгалтерських норм і принципів. До 1998 р. міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) практично не регулювали облік нематеріальних активів, за виключенням МСБО № 9 «Витрати на науково-дослідні розробки» (облік НДДКР) та МСБО № 22 «Об'єднання підприємств» (облік гудвілу). В 1998 р. вийшов спеціальний МСБО № 38 «Нематеріальні активи». Цей стандарт набрав чинності з 1 липня 1999р. Одночасно, починаючи із зазначеного строку, втратив чинність МСБО № 9 «Витрати на науково-дослідні розробки». 22 «Об'єднання підприємств» замінено на міжнародний стандарт фінансової звітності 3 «Об'єднання бізнесу».

У нашій державі впровадження нематеріальних активів у виробничо-господарську діяльність суб'єктів господарювання та відображенні цих об'єктів в обліку розпочалось лише нещодавно. З 01.01.2000р. основними документами, які регулюють бухгалтерський облік нематеріальних активів, є: Закон України

від 16.07.99 р. № 996-ХІУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»; Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи»; Порядок надання фінансової звітності, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.02.2000 р. №419; План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань та господарських операцій підприємств і організацій, та розроблена до нього Інструкція «Про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99р. №291.

Незважаючи на те, що за останнє десятиліття проведено значну роботу з реформування системи бухгалтерського обліку, діюча методологія обліку окремих структурних елементів інтелектуального капіталу підприємства не відповідає постіндустріальним умовам розвитку економічних відносин, а іноді навіть порушує основні облікові принципи.

Проводячи аналіз узгодженості вимог Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» та Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 38 «Нематеріальні активи» виявлено нижчезазначені проблемні питання вітчизняного законодавства.

1) П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», аналогічно ЦКУ, проводить поділ об'єктів інтелектуальної власності за такими групами: право на об'єкти промислової власності, що охороняється відповідно до ЦК патентним правом; авторські та суміжні з ними правами, що охороняються відповідно до ЦК авторським правом; права на знаки для товарів і послуг – правові засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг; комерційна інформація, що охороняється інститутом комерційної таємниці. Тобто, виходячи з вимог даного документу, інтелектуальні активи підприємства можуть бути представлені лише об'єктами інтелектуальної власності. В МСБО 38 наводяться типові приклади класів (груп) нематеріальних активів, зокрема до них відносять торговельні марки, заголовки і назви видань, комп'ютерне

програмне забезпечення, ліцензії та привілеї, авторські права, та інші права щодо промислової власності, ноу-хау, нематеріальні активи у процесі розробки.

Як бачимо, на відміну від МСБО 38, в національному стандарті при визначенні класів нематеріальних активів не повною мірою враховані такі принципи фінансової звітності як принцип превалювання сутності над формою та принцип суттєвості. Правова охорона не є ресурсом і не гарантує отримання підприємством у майбутньому економічних вигод, вона лише перешкоджає третім особам отримувати користь від використання інтелектуального продукту, що охороняється. Таку саму функцію виконує, наприклад, режим комерційної таємниці, який не потребує державної реєстрації та отримання відповідного свідоцтва. Враховуючи вищезазначене, при визначенні основних видів нематеріальних ресурсів, необхідно орієнтуватися передусім на значення та характер участі інтелектуальних ресурсів в діяльності підприємств, а не на їх правовий статус. При цьому, для цілей бухгалтерського обліку важливим є законність володіння даними об'єктами, тобто наявність умов, що забезпечують контроль за їх використанням під час ведення діяльності підприємства. Водночас, в національному стандарті, що регулює облік нематеріальних активів на відміну від міжнародного стандарту не розкрито суті та порядку здійснення контролю над нематеріальними активами. Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне виділити у структурі нематеріальних активів наступні групи: права користування природними ресурсами, права користування майном, інтелектуальні активи, інші нематеріальні активи.

2) МСБО 38 всесторонньо розглядає умови надходження нематеріальних активів на підприємство та визначення їх первісної вартості в кожному конкретному випадку. Окремими розділами наводиться інформація, що стосується нематеріальних активів, придбаних в результаті об'єднання бізнесу та створених безпосередньо на підприємстві. В національному стандарті інформація про вимоги визнання нематеріальних активів подана досить стисло, що може створювати спірні ситуації й порушувати на цій основі принцип достовірності. Так, в ПСБО 8 не розкрито в повній мірі інформацію стосовно

порядку відображення в обліку витрат на наукові дослідження та розробки. Разом з тим, саме наукові дослідження та розробки виступають джерелом формування внутрішньо генерованого інтелектуального капіталу, який не піддається копіюванню та забезпечує довгострокові конкурентні переваги на ринку.

При цьому, як в національному, так, і в міжнародному стандартах обліку не визначені методологічні засади формування в бухгалтерському обліку інформації про людський капітал підприємства, який останнім часом почали відносити до важливих стратегічних ресурсів підприємств.

Неповне обліково-інформаційне забезпечення управління інтелектуальним капіталом унеможлиблює проведення якісного аналізу особливостей формування об'єкта дослідження та ефективності використання його окремих структурних елементів. До інших причин відставання аналітичних розробок стосовно об'єкта дослідження у вітчизняній практиці, можна віднести те, що економічні служби підприємств, проводячи аналіз ефективності господарської діяльності, взагалі не приділяють уваги такому стратегічно важливому комплексу ресурсів, як інтелектуальний капітал.

Вищезазначене обумовлене такими причинами. По-перше, інтелектуальний капітал є новим об'єктом у вітчизняній практиці бізнесу. Він неоднорідний за своєю структурою, характером використання та ступенем впливу на результати господарської діяльності підприємства.

По-друге, управлінський персонал та інші працівники і досі традиційно переоцінюють роль фінансово-матеріальних ресурсів та недооцінюють вплив інтелектуальних ресурсів на ефективність господарської діяльності сучасного підприємства.

По-третє, бухгалтерський облік як основне інформаційне забезпечення аналізу не надає повної інформації про наявний на вітчизняних підприємствах інтелектуальний капітал, відображаючи лише у складі нематеріальних об'єктів

окремі об'єкти інтелектуальної власності відповідно до вимог стандартів бухгалтерського обліку.

По-четверте, постійна орієнтація менеджерів та працівників обліково-фінансових відділів на податкове навантаження призвела до зацікавлення ними лише у можливості вибору певної комбінації облікової політики, в тому числі і відносно нематеріальних об'єктів, яка забезпечила б мінімізацію оподаткування результатів господарської діяльності підприємства. За таких обставин більшість підприємств намагається не капіталізувати придбані (створені) інтелектуальні продукти, а списувати їх вартість на поточні витрати, що не відображає дійсні результати розвитку підприємства у перспективі.

Отже, діюча практика відображення в обліку інтелектуального капіталу суттєво знижує об'єктивність обліково-інформаційного забезпечення проведення аналізу його формування та ефективності використання. Це унеможливорює оцінку ефективності прийнятих управлінських рішень щодо розвитку інтелектуального капіталу підприємства. Вищезазначене обумовило необхідність розробки пропозицій щодо удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств.

Висновки до розділу 1

Загальні висновки, що одержані в результаті дослідження, такі:

1. Аналіз сучасних економічних відносин виявив зростаючу роль знань як ключового ресурсу стратегічного розвитку постіндустріальних підприємств. Активне формування та використання необхідних знань в господарській діяльності забезпечує генерування додаткових прибутків та довгострокову конкурентоспроможність, що посилює зацікавленість управлінського персоналу в розвитку інтелектуального капіталу підприємства.

Зазначене обумовило необхідність дослідження та розробки відповідних пропозицій щодо удосконалення обліково-аналітичного забезпечення з метою ефективного управління об'єктом.

2. Забезпечення належної організації і методики обліку та аналізу інтелектуального капіталу вимагає уточнення його економічної сутності.

На основі узагальнення та систематизації різних підходів запропоновано визначення категорії інтелектуального капіталу як сукупності інноваційних технологій у взаємодії зі знаннями персоналу, які втілені в результатах інтелектуальної діяльності і використовуються підприємством з метою отримання економічних вигод у майбутніх періодах.

Такий підхід до визначення сутності інтелектуального капіталу враховує сучасні особливості його формування та використання. Зокрема, досліджуючи практику формування та використання інтелектуального капіталу на вітчизняних підприємствах виявлено, що відсутність необхідних знань та досвіду персоналу автоматично унеможливує повноцінне використання будь-яких технологій підприємства. В свою чергу, неналежне ставлення до інноваційних розробок та заниження їх значущості в діяльності підприємства погіршує, а в деяких випадках унеможливує використання знань та досвіду персоналу.

3. Результатами дослідження встановлено, що сукупність різноманітних знань, які формують інтелектуальний капітал, роблять цю категорію неоднорідною за своєю структурою, що спричинило потребу їх узагальнення та систематизації.

Запропоновано виділяти такі структурні елементи об'єкта як людський, структурний та ринковий капітал.

4. Виявлено, що окремі структурні елементи інтелектуального капіталу можуть створювати інші його види (людський капітал є джерелом створення структурного капіталу, результатів проведених досліджень та розробок). Водночас, за певних обставин (брак часу, відсутність необхідних знань), керівництвом може прийматися рішення про залучення інтелектуального капіталу ззовні.

Враховуючи зазначене, набула подальшого розвитку система класифікаційних ознак інтелектуального капіталу, яку доповнено ознакою «за порядком формування». Відповідно до цієї ознаки, запропоновано виділити внутрішньогенерований та залучений інтелектуальний капітал, що дозволить враховувати організаційно-методичні аспекти обліку та аналізу формування інтелектуального капіталу підприємства.

5. Виявлено, що основною проблемою ефективного управління інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств є недосконале обліково-аналітичне забезпечення. Досліджуючи діючу практику обліку інтелектуального капіталу, виявлено неповне відображення в облікових регістрах операцій з даним об'єктом. Недосконалість діючої практики відображення в обліку інтелектуального капіталу суттєво знижує корисність облікової інформації для аналізу об'єкта дослідження, що унеможливорює оцінку управлінських рішень щодо його формування та ефективного використання.

В роботі виділено основні шляхи удосконалення обліку та аналізу інтелектуального капіталу на торговельних підприємствах.

6. Аналіз статистичних даних виявив невідповідність між усе зростаючим значенням інтелектуального капіталу та досить пасивною участю вітчизняних торговельних підприємств в провадженні інновацій, проведенні наукових досліджень та розробок, забезпеченні професійного розвитку персоналу (на торговельну галузь припадає 3,0% від кількості осіб, що навчалися у 2007р., 1,5% від кількості осіб, що підвищили кваліфікацію у 2007р., 0,3% від використання всіх об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій у 2007р.).

Виявлено, що успішна діяльність будь якого сучасного торговельного підприємства в першу чергу залежить від забезпечення ефективного управління його інтелектуальним капіталом. Враховуючи це, питання удосконалення обліково-аналітичного забезпечення формування та використання інтелектуального капіталу на торговельних підприємствах є особливо актуальними та потребують проведення відповідних досліджень.

РОЗДІЛ 2

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ

2.1. Документальне оформлення формування та використання інтелектуального капіталу

Постіндустріальні фактори спонукають до усе більшого впровадження в господарську діяльність торговельних підприємств інтелектуально-інформаційних ресурсів. Створення належного обліково-інформаційного забезпечення управління такими ресурсами має підвищити прозорість інформації про фактичні та потенційні наслідки операцій з даними об'єктами та створити належне інформаційне підґрунтя для прийняття відповідних стратегічних рішень суб'єктами бізнесу.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [245] підставою для відображення в бухгалтерському обліку господарських операцій є відповідним чином оформленні первинні документи. Первинні документи мають суцільно фіксувати факти здійснення господарських операцій на підприємстві, що забезпечує виконання одного з основних принципів бухгалтерського обліку – принципу повного висвітлення. Нажаль, ця вимога не завжди виконується, особливо це стосується об'єктів, сукупність яких формує інтелектуальний капітал підприємства.

До основних причин можемо віднести відносну новизну поняття інтелектуального капіталу і, як наслідок, недостатньо повне висвітлення у законодавчо-інструктивних матеріалах вимог до документування окремих його структурних елементів.

Питання удосконалення документування операцій з формування та експлуатації інтелектуального капіталу як правило досліджуються лише в частині об'єктів інтелектуальної власності [33,34,105,147,267]. В зазначених працях робиться наголос на необхідності документального оформлення

операцій з об'єктами інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів, наводяться пропозиції щодо удосконалення чинних типових форм первинних документів з обліку об'єктів інтелектуальної власності [147] та розробки інших форм з метою спрощення первинного обліку вищезазначених об'єктів [105].

Водночас невирішеними залишаються питання відображення в первинних документах інших структурних елементів інтелектуального капіталу підприємства. З метою забезпечення максимально повної фіксації операцій з нарощування та експлуатації інтелектуального капіталу в первинних облікових документах виділимо окремі стадії, а саме: попередня стадія (придбання, створення, залучення, розвиток), стадія впровадження, стадія експлуатації, заключна стадія (стадія завершення строку корисного використання). З метою наочності стан документального оформлення операцій з інтелектуальним капіталом в межах кожної стадії представимо у вигляді табл. 2.1.

Як можемо побачити, у вітчизняній практиці обліку відбувається лише документальне оформлення операцій з об'єктами інтелектуальної діяльності. На виконання пункту 25 розділу II Додаткових заходів щодо детінізації національної економіки на 2004-2005 роки, затверджених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.07.2004 N 414-р (414-2004-р), Міністерством фінансів України затверджені типові форми первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів (Наказ Міністерства фінансів України від 22.11.2004 N 732).

Відповідно до зазначеного Наказу до типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів відносять такі первинні документи: НА-1 «Акт введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»; НА-2 «Інвентарна картка обліку об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»; НА-3 «Акт вибуття (ліквідації) об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів»; НА-4

«Інвентаризаційний опис об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів».

Водночас поза межами контролю залишається внутрішньогенерований інтелектуальний капітал. Проведене дослідження показало, що нарощування інтелектуального капіталу на вітчизняних підприємствах відбувається в основному за рахунок придбання створених об'єктів інтелектуальної власності та залучення необхідних за фахом спеціалістів.

Жорсткі умови конкуренції диктують необхідність генерування інтелектуального капіталу всередині підприємства з метою максимального збереження комерційної таємниці (проведення власних наукових досліджень та розробок, створення об'єктів інтелектуальної власності, удосконалення функціонуючих об'єктів інтелектуальної власності, навчання та підвищення кваліфікації власного персоналу тощо). При цьому, якщо чисельність підприємств, які проводять власні дослідження та розробки з кожним роком збільшується, то вкладення в підвищення професійних якостей персоналу ще до останнього часу відносили лише до витратних та малоефективних управлінських рішень.

Сучасні економічні умови розвитку економічних відносин докорінно змінили погляд на місце знань, навичок та вмінь працівників у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств та організацій. Використовуючи інтелектуальні надбання працівників підприємство має можливість отримувати надприбутки не витрачаючи або майже не витрачаючи матеріальних ресурсів.

Не дивлячись на це, як вже було зазначено в попередньому розділі, відповідно до чинного МСБО 8 «Нематеріальні активи» витрати на підготовку і перепідготовку кадрів не визнаються активом, й підлягають відображенню у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені. За таких умов неможливо простежити та відповідно проконтролювати створювану в результаті здійснених на розвиток персоналу витрат цінність. Така цінність виражається сукупністю знань персоналу, які необхідні підприємству в процесі

його господарської діяльності з метою отримання відповідних економічних вигод.

На наш погляд, здійснюючи витрати на навчання та підвищення кваліфікації персоналу, підприємство повинно намагатися зберегти та отримати максимальну користь від отриманих інтелектуальних надбань своїх працівників. Така мета може бути досягнутою у разі проведення наступних дій:

- фіксації на матеріальних носіях знань (створення інформаційних баз даних, картотеки тощо) та забезпечення доступу до них всього персоналу або окремих спеціалістів, менеджерів окремих структурних підрозділів тощо;

- розповсюдження отриманих працівниками під час навчання (підвищення кваліфікації) знань серед інших працівників підприємства шляхом організації та проведення ними семінарів, тренінгів тощо;

- забезпечення укладання з працівниками, які проходять навчання (підвищення кваліфікації) за рахунок підприємства, відповідних угод (договорів) про відпрацювання вкладених в них коштів та можливість трансферу таких інтелектуальних цінностей.

Виконання вищезазначених умов, створює передумови для відображення витрат на підготовку та підвищення кваліфікації у складі нематеріальних активів. Зокрема, забезпечується виконання основних вимог до визнання цих витрат у якості нематеріального активу: 1) плануючи проведення підготовки (підвищення кваліфікації) персоналу, підприємство має намір, технічну можливість (у разі проведення навчання або підвищення кваліфікації господарським способом) та ресурси для розвитку необхідних знань, навичок, вмінь до належного рівня, у якому вони придатні для використання, продажу, трансферу тощо; 2) укладання з працівниками угод (договорів) про відпрацювання вкладених коштів в навчання (підвищення кваліфікації) та можливість продажу або трансферу отриманих в результаті навчання (підвищення кваліфікації) знань, навичок, вмінь забезпечує можливість отримання майбутніх економічних вигод від використання, продажу, трансферу таких інтелектуальних цінностей; 3) на підставі укладених з навчальними закладами договорів, розрахунково-платіжних документів є можливість

отримати інформацію для достовірного визначення витрат, пов'язаних з розвитком необхідних знань, навичок, вмінь.

Якщо отримані в результаті підготовки (підвищення кваліфікації) знання, навички, вміння не відповідають вказаним критеріям визнання, то витрати, пов'язані з їх розвитком, доцільно визнавати у складі витрат майбутніх періодів без визнання таких витрат у майбутньому нематеріальним активом.

Отримані персоналом знання, навички, вміння пропонуємо відображати як людські активи у складі нематеріальних активів підприємства. З метою забезпечення у подальшому можливості контролю та аналізу ефективності їх використання, зазначені об'єкти повинні реєструватися за допомогою відповідних первинних документів.

Документальне оформлення таких цінностей на основі вже розроблених і рекомендованих Наказом 732 типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів дещо ускладнено. Вищезазначене обумовлено в першу чергу тим, що знання, навички, вміння є інтелектуальними надбаннями працівників підприємства, не являються об'єктами інтелектуальної власності в результаті чого можуть бути визнані лише у складі інших нематеріальних активів підприємства. Відмінний і порядок отримання прав на використання в діяльності підприємства створених об'єктів права інтелектуальної власності та професійних якостей персоналу. Зокрема, якщо створені об'єкти інтелектуальної власності являються виключною власністю підприємства-розробника, то знання працівників, в розвиток яких вкладаються кошти, можуть бути залучені лише на строк, обумовлений в угоді про відпрацювання працівником витрачених на його навчання (підвищення кваліфікації) коштів, що обумовлює наявність відповідних реквізитів.

Порядок проведення інвентаризації залучених знань, навичок, вмінь персоналу на відміну від об'єктів інтелектуальної власності має свої особливості, оскільки крім документального підтвердження їх наявності та відповідних матеріальних носіїв, члени комісії повинні надати висновок про рівень професійних якостей працівників підприємства. Висновок про належний

рівень професійних якостей персоналу може базуватись на результатах проведення атестації, заліків, інших контрольних дій на розсуд керівництва підприємства.

Як і об'єкти інтелектуальної власності, корисні для підприємства знання, навички, вміння можуть бути отримані під час залучення професійних працівників відповідного фаху або за рахунок навчання та підвищення кваліфікації власного персоналу.

Залучення професійних працівників відповідного фаху забезпечується на підставі укладених контрактів (трудових угод). Якщо під час укладання контракту працівник отримує право власності на певні привілейовані бонуси і відповідно підписує згоду відпрацювати обумовлений термін, у підприємства виникає довгострокова дебіторська заборгованість на суму наданих працівникові бонусів. Підставою для відображення в облікових регістрах такої операції будуть наступні документи: контракт з працівником (трудова угода); накладні, розрахунок бухгалтерії, платіжне доручення, видатковий касовий ордер.

Враховуючи зростаюче значення інновацій в господарській діяльності та дефіцит працівників відповідного фаху, що виникає на цій основі, підприємства зацікавлені здійснювати навчання та підвищення кваліфікації персоналу за рахунок власних коштів або взагалі власними силами.

З метою забезпечення повноти відображення операцій по нарощуванню та експлуатації інтелектуального капіталу пропонуємо використовувати додаткові форми первинних документів. Під час розробки таких первинних документів використано окремі пропозиції Жураковської І. [105], зокрема запровадження для цифрових даних табличної форми, а для текстових прописної.

На стадії нарощування інтелектуального капіталу з метою полегшення контролю та повноти формування первісної вартості створюваних на підприємстві інноваційних продуктів пропонуємо використовувати

Калькуляційну картку витрат по створенню об'єктів інтелектуальної власності (додаток Н).

Витрати на підготовку персоналу безпосередньо на підприємстві (господарський спосіб) аналогічно пропонується оформлювати у Калькуляційній картці витрат на навчання (підвищення кваліфікації) працівника (додаток П). З метою отримання подальшого контролю над отриманими в результаті навчання персоналу знаннями, навичками, вміннями вважаємо за необхідне оформлення Договору про підготовку (підвищення кваліфікації) спеціаліста. Практика оформлення відповідних угод з працівниками вже застосовується деякими вітчизняними підприємствами та організаціями. При цьому використовують розроблені типові форми договорів. Враховуючи існуючий досвід з оформлення таких угод пропонуємо наступну форму договору з працівником підприємства, що направляється на навчання (додаток Р).

На стадії впровадження інтелектуального капіталу на основі Калькуляційної картки витрат на підготовку персоналу та укладеного з працівником Договору про підготовку (підвищення кваліфікації) спеціаліста заповнюється Акт залучення в господарський оборот людських активів (додаток В) та Інвентарна картка обліку людських активів (додаток Ж).

Оформлення Акту залучення в господарський оборот людських активів здійснюється за аналогією оформлення акта введення в господарський оборот об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів (типова форма № НА-1), основні вимоги до складання якого регулюються Наказом Міністерства фінансів № 732.

Так, оформлення Акту залучення в господарський оборот людських активів передбачає складання акту в одному примірнику на кожний окремий вид знань, навичок або вмінь приймальною комісією, призначеною наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого органу (посадової особи), який здійснює керівництво підприємством. Оформлений акт підписується

головним бухгалтером та затверджується керівником підприємства чи особою, на те уповноваженою.

При оформленні акту пропонуємо окремо подавати короткі відомості про залучений об'єкт людських активів, що мають вплив на порядок відображення його в обліку і розрахунку амортизації.

Серед основних відомостей, що відбивають характерні особливості залучених людських активів пропонуємо відображати: вид об'єкту людських активів (вказується повне найменування знань, навичок, вмінь, що залучаються в господарський оборот підприємства); особу-носія знань, навичок, вмінь (зазначається прізвище працівника, що здійснював навчання за рахунок коштів підприємства і являється носієм отриманих знань, навичок, вмінь); документ, що підтверджує наявність знань, навичок, вмінь (зазначається найменування та номер документа, який підтверджує отримання знань, навичок, вмінь та їх відповідність кваліфікаційним вимогам); документ, що підтверджує право підприємства на використання людських активів протягом визначеного періоду (наприклад, укладений з особою-носієм знань, навичок, вмінь відповідний контракт або Договір про підготовку тощо); місце використання людських активів (зазначається підрозділ використання знань, навичок, вмінь); метод розрахунку амортизаційних відрахувань (зазначається вид методу нарахування амортизації); матеріальний носій (по можливості зазначається вид матеріального носія, на якому здійснена фіксація знань, що залучаються в господарський оборот підприємства).

До відомостей, що мають вплив на порядок відображення об'єкта людських активів в обліку і розрахунку його амортизації у акті наводяться дата набуття чинності договору, що підтверджує право на використання людських активів протягом визначеного періоду; строк дії договору на використання людських активів; первісна вартість залученого об'єкту людських активів; порядок відображення в системі рахунків бухгалтерського обліку, річна сума амортизації та ліквідаційна вартість.

В акті залучення в господарський оборот людських активів наводиться характеристика знань, навичок, вмінь за призначенням, яка містить докладний їх опис і порядок використання, зазначаються основні якісні показники тощо.

Акт заповнюється на основі відповідної документації. Якщо підприємство проводило навчання персоналу власними силами (господарський спосіб покращення професійних якостей працівників), то такими документами будуть: розрахунково-платіжні документи, накладні, первинні документи з обліку робочого часу, розрахункові та платіжні відомості тощо. Як вже було зазначено, з метою забезпечення належного контролю за здійсненими витратами на підготовку персоналу та проведення калькуляції, пропонуємо впровадити в систему документообороту відповідно калькуляційну картку витрат на навчання (підвищення кваліфікації) працівника (Додаток П).

Аналогічно формі № НА-2, Інвентарна картка обліку людських активів застосовується для аналітичного обліку залучених людських активів і повинна заповнюватися в одному примірнику на основі "Акта введення в господарський оборот людських активів". При цьому, на відміну від форми № НА-2 Інвентарна картка обліку людських активів повинна відкриватися лише на один вид знань, навичок, вмінь. Це пояснюється труднощами у визначенні однотипності окремих знань, навичок, вмінь працівників підприємства.

В інвентарній картці наводяться відомості про вид залученого об'єкту людських активів та відомості аналітичного обліку руху, суму амортизаційних відрахувань знань, навичок, вмінь особи-носія.

3) На стадії експлуатації інтелектуального капіталу відповідно до існуючих вимог під реєстрацію у первинних документах підпадають лише операції з інвентаризації об'єктів інтелектуальної власності.

При цьому, в процесі експлуатації може мати місце збільшення первісної вартості об'єктів інтелектуальної власності на суму витрат, пов'язаних із удосконаленням цих об'єктів і підвищенням їх можливостей та терміну використання, які сприятимуть збільшенню первісно очікуваних майбутніх економічних вигод.

Понесені витрати на удосконалення і підвищення якісних можливостей та строку використання об'єктів інтелектуальної власності, які сприятимуть збільшенню первісно очікуваних майбутніх економічних вигод, пропонуємо фіксувати у Акті удосконалення (підвищення якісних характеристик) об'єкта права інтелектуальної власності (Додаток И).

Окрім загальних відомостей про об'єкт інтелектуальної власності, що удосконалюється, в акті наводиться наступна інформація: перелік проведених робіт або понесених витрат на удосконалення об'єкта інтелектуальної власності; номер та найменування документу, що підтверджує витрати, пов'язані з удосконаленням об'єкта інтелектуальної власності; загальна характеристика проведеного удосконалення та порядок відображення витрат на удосконалення в системі рахунків бухгалтерського обліку.

Протягом строку корисного використання об'єктів інтелектуальної власності проводиться нарахування амортизації. У перелік типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів відсутній документ, на підставі якого здійснюватиметься розрахунок амортизаційних відрахувань. Тому пропонуємо розроблену для виконання цих функцій форму документа «Розрахунок амортизації об'єктів права інтелектуальної власності» (додаток Л).

У даному документі пропонується наводити наступну інформацію: 1) загальні відомості про об'єкт права інтелектуальної власності (назву, найменування та номер документа, що підтверджує майнові права, місце використання, дату введення в господарський оборот); відомості про порядок нарахування та відображення в обліку амортизаційних відрахувань (метод розрахунку амортизації, первісна вартість, строк корисного використання, накопичений знос та сума амортизаційних відрахувань за період, кореспондуючі рахунки синтетичного та аналітичного обліку).

Експлуатація інтелектуального капіталу передбачає використання в процесі господарської діяльності також цінних знань, навичок, вмінь персоналу. Аналогічно первинному обліку об'єктів інтелектуальної власності,

на стадії використання людського капіталу підприємства пропонується складання наступних документів: Розрахунок амортизації людських активів; Акт удосконалення (підвищення якісних характеристик) людських активів; Інвентаризаційний опис людських активів (Додатки М, К, З).

В документі «Розрахунок амортизації людських активів» наводиться майже такий самий перелік відомостей, що і в формі документу «Розрахунок амортизації об'єктів права інтелектуальної власності», зокрема: 1) у переліку загальних відомостей про вид людських активів наводиться інформація щодо їх назви, документу, що підтверджує право на використання об'єкту людських активів протягом визначеного періоду, місця використання та дати залучення людських активів в господарський оборот; 2) у переліку відомостей про порядок нарахування та відображення в обліку амортизаційних відрахувань містяться дані про метод розрахунку амортизації витрат, пов'язаних з отриманням знань, навичок, вмінь, первісну вартість, строк дії договору на використання людських активів, накопичений знос та суму амортизаційних відрахувань за період, кореспондуючі рахунки синтетичного та аналітичного обліку.

Знанням притаманна надто швидка втрата їх корисності. Це створює необхідність частішого удосконалення професійних якостей працівників і досягається за рахунок підвищення кваліфікації персоналу через стажування, приймання участі у різного роду навчаючих семінарах, тренінгах тощо.

Акт удосконалення (підвищення якісних характеристик) людських активів містить перелік реквізитів та заповнюється як аналогічний документ, в якому наводиться інформація про удосконалення (підвищення якісних характеристик) об'єктів інтелектуальної власності. Серед інформаційних даних, що наводяться в Акті загальні відомості про людські активи (знання, навички, вміння відповідного працівника), що підлягають удосконаленню, перелік проведених робіт (понесених витрат) та підтверджуючий їх здійснення документ, характеристика проведеного удосконалення, кореспондуючі рахунки синтетичного та аналітичного обліку (додаток К).

На відміну від об'єктів інтелектуальної власності, людські активи (знання, навички, вміння) не завжди можуть бути зафіксовані на матеріальних носіях, тому під час проведення інвентаризації зазначених цінностей необхідно досить ретельно зосередити увагу на їх фактичній наявності. Для оформлення даних інвентаризації окремо за кожним місцевикористанням людських активів та за кожним носієм знань, навичок, вмінь (особою, що володіє знаннями, навичками, вміннями) пропонуємо скласти Інвентаризаційний опис людських активів (додаток 3).

Порядок складання Інвентаризаційного опису людських активів базується на рекомендаціях Міністерства фінансів України, що знайшли своє відображення у Наказі від 22.11.2004 N 732.

Зокрема, при інвентаризації людських активів до інвентаризаційного опису вписуються такі дані: найменування об'єкту людських активів, особа, що володіє знаннями, навичками, вміннями; документ, що підтверджує наявність об'єкту людських активів; документ, що підтверджує право на використання людських активів в господарській діяльності підприємства протягом визначеного періоду; дані, що характеризують якісні характеристики об'єкту людських активів (первісна вартість, сума накопиченої амортизації, висновок комісії про відповідність знань, навичок, вмінь).

На основі Інвентаризаційного опису людських активів і наявних в бухгалтерії підприємства документів, які засвідчують наявність у складі нематеріальних активів відповідних об'єктів людських активів, передбачається визначення результатів інвентаризації.

У разі виявлення розходжень (відсутності відповідних знань, навичок, вмінь) між даними бухгалтерського обліку і даними інвентаризаційних описів бухгалтером підприємства повинна складатися звіряльна відомість. Звіряльна відомість підписується бухгалтером підприємства і після перевірки інвентаризаційною комісією правильності складання звіряльної відомості підписується керівником інвентаризаційної комісії.

Відносно відсутності відповідних знань, навичок, вмінь інвентаризаційна комісія повинна додати до звіряльної відомості письмові пояснення осіб, з якими заключні контракти або договори про підготовку (підвищення кваліфікації) спеціаліста щодо неможливості використання вищезазначених інтелектуальних цінностей в господарській діяльності підприємства. Результати інвентаризації оформляються протоколом, до якого включаються висновки та пропозиції щодо врегулювання інвентаризаційних розходжень (в нашому випадку відсутності відповідних знань, навичок, вмінь).

4. Стадія завершення строку корисного використання інтелектуального капіталу передбачає складання Акту вибуття (ліквідації) об'єкта права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів (типова форма № НА-3) та Акту вибуття (списання) людських активів, що пропонується для документального оформлення списання з господарського обороту капіталізованого людського капіталу (додаток Д).

Аналогічно рекомендаціям, що наводяться в наказі Міністерства фінансів № 732, Акт складається у двох примірниках комісією, призначеною наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого органу (посадової особи), який здійснює керівництво підприємством, підписується головою та членами комісії, особою, відповідальною за використання людських активів, затверджується керівником підприємства чи особою, на те уповноваженою.

Залишкова вартість людських активів визначається за даними бухгалтерського обліку на останнє число місяця вибуття таких цінностей як різниця між первісною вартістю і сумою нарахованої амортизації за період корисного використання.

Правовими умовами вибуття (списання) людських активів з господарського обороту можуть бути такі причини як, закінчення строку дії договору на використання знань, навичок, вмінь в господарському обороті підприємства або дострокове припинення такого договору, звільнення працівника тощо) .

Перший примірник акта передається до бухгалтерії, другий залишається у особи, що була відповідальною за використання людських активів.

На основі первинних документів, інформація про формування та експлуатацію інтелектуального капіталу відображається в системі рахунків бухгалтерського обліку, складаються облікові реєстри, формується фінансова звітність підприємства за визначений період часу.

2.2. Облік наукових досліджень та розробок

Проблема ідентифікації та визнання у складі нематеріальних активів створених в результаті наукових досліджень та розробок інтелектуальних продуктів стоїть не лише перед вітчизняними підприємствами. Складність та протиріччя в судженнях щодо порядку відображення в обліку цих об'єктів існує й в міжнародній практиці. Враховуючи специфічні умови створення й використання інтелектуальних активів та відсутність в них матеріальної форми, їх оцінка та облік вважаються одними із самих складних в сучасній обліковій практиці. В світі вже накопичений величезний досвід й розроблені стандартизовані методики обліку необоротних і оборотних матеріальних активів, грошових коштів, цінних паперів, інших активів та зобов'язань. Проте, методичні питання обліку створених власними силами підприємства інтелектуальних об'єктів й досі вважаються до кінця не вирішеними.

Як вже було зазначено в попередньому розділі, відповідно до чинних методологічних засад формування в бухгалтерського обліку інформації про нематеріальні активи і незавершені капітальні інвестиції в нематеріальні активи, у складі активів підприємства може відображатися лише окремий структурний елемент інтелектуального капіталу – об'єкти інтелектуальної власності. Останні можуть бути придбані або створені безпосередньо працівниками підприємства. Придбані об'єкти інтелектуальної власності доступні широкому колу осіб та легко піддаються копіюванню. В свою чергу,

створені інтелектуальні продукти (внутрішньогенерований інтелектуальний капітал) є комерційною таємницею та забезпечують підприємству виключні конкурентні переваги. Враховуючи це, відображення в обліку створених підприємствами знань, що генерують їх інтелектуальний капітал набуває особливої актуальності.

Внутрішньогенерований інтелектуальний капітал підприємства є результатом проведення ним наукових досліджень та розробок. На наш погляд, це питання є надзвичай важливим, оскільки від того, відображені чи не відображені в бухгалтерському обліку такі активи, залежить і достовірність оцінки чистих активів підприємства та ефективність ведення бізнесу протягом визначеного періоду.

Забезпечуючи відповідні умови для внутрішнього генерування інтелектуального капіталу, підприємство знаходиться в процесі постійного розвитку і вдосконалення, що дозволяє йому зберігати конкурентоспроможність в довгостроковій перспективі. Водночас, пов'язані з розвитком інтелектуального капіталу вкладення, які в майбутньому сприятимуть отриманню економічних вигод, відповідно до діючих стандартів обліку відображається як поточні витрати (дослідження та розробки, навчання персоналу, створення торгових марок тощо). Через відповідний проміжок часу ці витрати, як правило, дають результат у вигляді підвищення якості продукції, продуктивності праці, лояльності покупців і, як наслідок, збільшення об'ємів продажу. Отже, можемо зробити висновок, що відповідно до діючої методики обліку інтелектуального капіталу, стратегічно важливі витрати на його розвиток не відображаються у взаємозв'язку з генерованими ними доходами. За таких умов, досить важливим елементам інтелектуального капіталу, що використовуються на сучасних підприємствах не буде приділено належної уваги та необхідного управління.

Аналіз методології відображення в обліку витрат, що забезпечують внутрішнє генерування інтелектуального капіталу, дозволив виділити три основних напрямки: відображення у складі витрат звітного періоду;

капіталізація витрат з наступною їх амортизацією; часткова капіталізація з послідувачим списанням [193,236,300,316,343].

Перший з вищезазначених напрямків базується на принципі обережності, відповідно до якого активи необхідно відображати по найнижчій з двох оцінок, а витрати по найвищій. Відповідно до цього принципу, витрати на дослідження та розробки необхідно списувати в періоді їх виникнення, так як можливість їх оцінки та отримання в майбутньому економічних вигод, пов'язаних з використанням таких активів є переважно сумнівною. Вищезазначене обумовлено в першу чергу тим, що підприємство несе лише витрати в результаті більшості проведених досліджень та розробок, і навіть якщо доходи можуть мати місце в майбутньому, їх неможливо визначити.

На протигагу принципу обережності дослідниками протиставляється принцип відповідності. Враховуючи вимоги цього принципу, витрати на дослідження та розробки доцільно послідовно списувати по мірі отримання доходів, для отримання яких вони були понесені. Дослідження та розробки, як правило, ведуться для розробки нової і вдосконалення існуючої продукції, підвищення продуктивності праці персоналу або скорочення майбутніх виробничо-господарських витрат. Це обумовлює отримання від таких робіт віддачі скоріше в майбутньому, ніж в поточному звітному періоді. Оскільки передбачається отримання відповідних економічних вигод в майбутніх періодах, то виходячи з принципу відповідності, витрати на дослідження та розробки необхідно капіталізувати і амортизувати протягом періоду надходження доходів. Саме цей використовується в міжнародних стандартах бухгалтерського обліку (МСБО). Водночас, його розробники, забезпечивши баланс між принципами обережності та відповідності, ввели певні обмеження. Зокрема, це виражено в рекомендаціях МСБО 38 «Нематеріальні активи» [193] списувати витрати на дослідження, але капіталізувати витрати на розробки.

Під час проведення досліджень та розробок, торговельні підприємства стикаються з масою проблем щодо відображення операцій зі створення інтелектуального капіталу в системі облікових реєстрів. Зокрема, важко

оцінити, чи відповідає внутрішньогенерований інтелектуальний об'єкт критеріям визнання його нематеріальним активом. Відповідно до МСБО 38 «Нематеріальні активи» [193] у підприємств можуть виникнути наступні труднощі у випадку визнання об'єкту у складі нематеріальних активів: а) визначити, чи існує актив, який можна ідентифікувати і який генеруватиме майбутні економічні вигоди; б) достовірно визначити собівартість активу. В стандарті також зазначається, що в деяких випадках вартість внутрішнього генерування нематеріального активу не можна відокремити від вартості обслуговування або збільшення корисності внутрішньо генерованого гудвілу відповідного підприємства чи від здійснення щоденних операцій в процесі господарської діяльності.

Щоб оцінити, чи відповідає внутрішньогенерований інтелектуальний об'єкт критеріям визнання у складі нематеріальних активів, відповідно МСБО 38 «Нематеріальні активи» [193] підприємство повинно виділяти у процесі створення вищезазначеного об'єкта етап дослідження та етап розробок. Якщо це неможливо, витрати на створення нематеріального активу необхідно розглядати як понесення на етапі дослідження.

МСБО 38 «Нематеріальні активи» [193] під дослідженнями розглядає здійснювані уперше дослідження, результатом яких має стати отримання і розуміння нових знань. Опираючись на вимоги зазначеного стандарту до типових прикладів досліджень, що можуть проводитися торговельними підприємствами можна віднести: діяльність, спрямована на отримання нових знань у сфері маркетингу, логістики, мерчандайзингу; пошук альтернатив технологіям чи послугам з метою підвищення лояльності споживачів та завоювання нових секторів ринку; оцінка, вибір та розробка програми дій щодо застосування результатів дослідження з метою підвищення якості обслуговування споживачів.

Будь-які продукти, отримані в результаті дослідження, відповідно до вимог МСБО 38 «Нематеріальні активи» [193] не визнаються активами

підприємства. Через це витрати на проведення досліджень списують і відображають у тому періоді, в якому вони виникли.

На етапі проведення розробок як правило є можливість продемонструвати, що створений інтелектуальний об'єкт генеруватиме майбутні економічні вигоди. Це відбувається тому, що етап розробок нематеріального активу порівняно з етапом досліджень характеризується більшою ймовірністю отримання закінченого продукту, використання якого в процесі господарської діяльності генеруватиме економічні вигоди у майбутньому [193].

Виходячи з вищезазначеного, МСБО 38 «Нематеріальні активи» [193] під розробкою розуміє створення нових або суттєве удосконалення існуючих цінностей з метою їх використання у господарській діяльності підприємства або налагодження серійного виробництва. Серед прикладів розробок торговельних підприємств можемо навести такі як, створення якісно нової системи торговельних послуг на основі формування та використання відповідних інформаційних баз даних; розробка форм продажу, у яких використані нові технології; випробовування та впровадження в господарську діяльність обраних варіантів нових чи вдосконалених торговельних послуг та форм продажу.

Продукти, отримані в результаті розробки, в МСБО 38 «Нематеріальні активи» [193] рекомендується визнавати в обліку в якості нематеріальних активів лише за умови, якщо підприємство може продемонструвати: технічну можливість доведення нематеріального активу до стану, в якому він придатний для продажу або використання; намір завершити створення нематеріального активу для продажу або використання; здатність використати або продати нематеріальний актив; імовірність отримання майбутніх економічних вигод від активу (наявність ринку для нематеріального активу або продукції, яка виготовлятиметься з його допомогою, або інша корисність цього активу); наявність відповідних технічних, фінансових та інших ресурсів, необхідних для завершення розробки та використання або продажу нематеріального активу;

здатність достовірно оцінити витрати, пов'язані з нематеріальним активом у процесі його розробки.

Собівартість інтелектуального продукту, створеного підприємством та визнаного у складі нематеріальних активів включає усі прямі витрати, безпосередньо пов'язані з його створенням та доведенням до стану, придатного до використання у запланованих для підприємства цілях.

Водночас, відповідно до МСБО 38 «Нематеріальні активи» [193], внутрішньогенеровані торгові марки, заголовки, назви видань, переліки клієнтів та інші подібні своєю сутністю об'єкти не слід визнавати як нематеріальні активи. Видатки на внутрішні, генеровані торгові марки, заголовки, назви переліки клієнтів та інші подібні своєю сутністю об'єкти не можна відокремлювати від витрат на розвиток бізнесу в цілому. Отже, такі об'єкти не визнаються як нематеріальні активи.

Списання витрат пов'язаних з формуванням інтелектуального капіталу на поточні витрати може бути прийнятним лише за умови, якщо вони порівняно з обсягами основної діяльності підприємства становлять невеликі суми, що в цілому майже не впливає на його ефективність господарювання. В інших випадках, стратегічно орієнтовані підприємства, інвестуючи в розвиток інтелектуального капіталу, списують значні суми на поточні витрати. Це зменшує результативність їх поточної діяльності й не вигідно характеризує порівняно з тими підприємствами, що орієнтуються на отримання короткострокових прибутків.

Водночас, якщо керівництво підприємства, перш за все, намагатиметься не завищувати активи (принцип обережності), як варіант можемо запропонувати обліковувати такі стратегічно важливі витрати як витрати в майбутні нематеріальні активи й здійснювати його окремо від витрат операційної діяльності, які завжди намагаються скоротити.

Інтелектуальні продукти, що отримані в результаті наукових досліджень, не відповідають критеріям визнання їх активом. Під час проведення розробок вихідні продукти визнаються нематеріальними активами за умови виконання

визначених МСБО 38 «Нематеріальні активи» вимог. Такі підходи повністю відповідають вітчизняним принципам бухгалтерського обліку та П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» [241].

Разом з тим, в результаті розробки може бути отриманий інтелектуальний об'єкт, який не відповідає всім вимовам капіталізації відповідно до діючих стандартів обліку. З метою забезпечення принципу відповідності, такий об'єкт пропонуємо відображати не у складі поточних витрат звітного періоду, а частково капіталізувати та відображати у складі витрат майбутніх періодів.

Залежно від терміну корисного використання такого інтелектуального продукту (але не більше чотирьох років), витрати на його створення пропонується списувати пропорційно доходам, які отримані від здійснення таких витрат. Відповідно сума на рахунку 39 «Витрати майбутніх періодів» поступово спишеться на витрати поточного періоду (рахунок 941 «Витрати на дослідження і розробки»). Як зазначається в МСБО 38 [193], очікуваний період отримання доходів можна продемонструвати, наприклад, за допомогою бізнес-плану або у вигляді стратегічного проекту, в яких наводитимуться обсяг необхідних ресурсів та відповідні розрахунки щодо обсягів та термінів доходів будуть отримані в майбутньому.

Основним аргументом необхідності відображення інтелектуальних продуктів, які отримані під час досліджень та розробок і не відповідають вимогам визнання їх активом у якості витрат майбутніх періодів висувається той факт, що таке рішення заохочуватиме керівництво підприємства на такі витрати, як на стратегічні активи, а не як на витрати поточної діяльності. Списання витрат, що формують інтелектуальний капітал на витрати періоду задовольняє підприємства, які орієнтуються лише на максимізацію поточного прибутку і не формують стратегічну політику, орієнтовану на довгостроковий розвиток. Разом з тим, для підприємств, основною метою яких є безперервний інноваційний розвиток, така ситуація призведе до згорання або припинення діяльності, в той час як витрати на створення та розвиток інтелектуального капіталу забезпечують в майбутньому їх виключну конкурентоспроможність та

завоювання нових ніш ринку.

Розробники стандартів бухгалтерського обліку, враховуючи прогресуючі еволюційні зміни, що відбуваються в сучасних економічних відносинах, намагаються максимально скоротити частку неідентифікованих активів в звітності підприємств. Прикладом цього виступають останні зміни вимог відображення в обліку створених в результаті наукових досліджень та розробок найбільш поширених об'єктів інтелектуального капіталу, а саме програм для ЕОМ, баз даних та веб-сайтів.

Так, розвиток постіндустріальних відносин, спричинив неабияке зростання інвестицій підприємств в програмне забезпечення. Разом з тим, традиційна система обліку не спроможна враховувати можливість отримання від здійснення таких витрат економічних вигод в майбутніх періодах. Діяльність будь-якого сучасного суб'єкта бізнесу не може функціонувати без програмного забезпечення, яке є невід'ємною частиною процесів управління постачанням, виробництвом, збутом і складає основу діяльності підприємств різних галузей.

За сучасних умов розвитку економічних відносин торговельні підприємства використовують як створені спеціалізованими компаніями програмні продукти так і розробляють власне програмне забезпечення, що враховує виняткову специфіку та бізнес-процеси відповідного підприємства. Зростаюче значення програмного забезпечення в господарській діяльності постіндустріальних підприємств обумовило необхідність розробки Виконавчим комітетом по стандартам бухгалтерського обліку (Accounting Standards Executive Committed – AcSEC) Американського інституту дипломованих бухгалтерів (AICPA) Положення про методи обліку (Statement of Position - SOP) № 98-1 «Облік витрат на програмне забезпечення для комп'ютерів, розроблене або придбане для внутрішнього використання». На противагу стандарту бухгалтерського обліку (SFAS) № 86 «Облік витрат на програмне забезпечення для комп'ютерів, що підлягає продажу, оренді або іншій формі реалізації», положення SOP №98-1 рекомендує підприємствам капіталізувати і

амортизувати витрати, пов'язані як з придбанням, так і з розробкою програмного забезпечення для внутрішнього використання.

Створене в результаті власних досліджень та розробок програмне забезпечення є унікальним та виступає важливим економічним та стратегічним ресурсом будь-якого підприємства. При цьому, створене для внутрішнього користування програмне забезпечення відповідно до положення SOP №98-1 має відповідати таким характеристикам: створене програмне забезпечення є результатом проведення підприємством досліджень та розробок; використання підприємством програмного забезпечення передбачено лише для власних потреб, тобто під час розробки відповідного програмного забезпечення не планується його продаж або інша передача суб'єктам зовнішнього ринку.

В Положенні SOP №98-1 рекомендується процес створення програмного забезпечення поділяти на три етапи: етап попереднього проектування, етап розробки та етап експлуатації. При цьому, умови проведення капіталізації витрат на створення програмного забезпечення залежатимуть від етапу, на якому вони здійснюються.

На етапі попереднього проектування підприємство проводить оцінку та визначає основні характерні риси, що повинні бути притаманні створюваному інтелектуальному продукту. На основі цього, встановлюються першочергові вимоги до робочих характеристик створюваного програмного забезпечення. На цьому етапі також приймаються рішення щодо підбору необхідних для створення об'єкту ресурсів, здійснюється підбір постачальників цих ресурсів та необхідних в процесі створення консультантів. На даному етапі, як правило, результатом здійснених витрат буде створення дослідного зразку у вигляді пілотного проекту програмного забезпечення. Такий зразок використовуватиметься в подальших дослідженнях та розробках підприємства але не застосовуватиметься в його господарській діяльності. Враховуючи зазначене, витрати на цьому етапі створення програмного забезпечення можна віднести до витрат на дослідження. Такий підхід відповідає вимогам МСБО 38 «Нематеріальні активи» та ПСБО 8 «Нематеріальні активи», відповідно до яких

витрати понесені підприємством у зв'язку з проведенням досліджень, не визнаються активом та повинні відображатися у складі витрат поточного періоду.

Враховуючи вищезазначене, створюючи самостійно програмне забезпечення, усі здійснені у зв'язку з цим витрати на етапі попереднього проектування, вітчизняні підприємства повинні списувати на субрахунок 941 «Витрати на дослідження та розробки» рахунка 94 «Інші витрати операційної діяльності».

Після завершення етапу попереднього проектування процес створення програмного забезпечення переходить до стадії розробки. Процес розробки програмного забезпечення в Положенні SOP №98-1 порівнюється з процесом виготовлення матеріального об'єкта. Враховуючи аналогічні властивості зазначених процесів, витрати на розробку програмного забезпечення для внутрішнього використання рекомендується капіталізувати і відображати в облікових регістрах як необоротні активи. При цьому капіталізація витрат, понесених на створення програмного забезпечення можлива лише, якщо виконані такі умови: по-перше, завершено етап попереднього проектування; затверджено наказ щодо фінансування процесу розробки інтелектуального продукту; існує ймовірність того, що процес розробки буде завершений і програмне забезпечення буде використовуватися в господарській діяльності підприємства.

Капіталізація витрат на стадії розробки має здійснюватися до доведення програмного забезпечення до стадії придатної до використання та його впровадження. На етапі розробки до витрат, що підлягатимуть капіталізації включають: прямі матеріальні витрати і послуги сторонніх організацій, що були використані під час розробки програмного забезпечення для внутрішнього використання на підприємстві; заробітну плату персоналу, що брав участь у розробці програмного забезпечення для внутрішнього використання; безпосередньо пов'язані з розробкою програмного продукту витрати на відрядження персоналу; витрати на виплату відсотків, що

капіталізуються відповідно до МСБО №34 "Капіталізація витрат на виплату відсотків" (відповідно до вимог МСБО №34, рішення щодо капіталізації виплат процентів під час створення програмного забезпечення для внутрішнього використання залежатиме від прийнятої облікової політики підприємства); інші витрати безпосередньо пов'язані з розробкою програмного забезпечення та доведенням його до стану, придатного до використання. Адміністративно-управлінські витрати, а також інші накладні витрати на обслуговування програмного забезпечення і витрати на навчання користувачів не капіталізуються, а списуються у періоді їх виникнення на поточні витрати. Витрати, понесені на етапі розробки програмного забезпечення вітчизняні підприємства повинні капіталізувати на субрахунку 154 «Придбання (створення) нематеріальних активів» рахунку 15 «Капітальні інвестиції». Після завершення етапу розробки капіталізовані витрати списуються на відповідний субрахунок рахунку 12 «Нематеріальні активи».

Після того, як процес створення програмного забезпечення для внутрішнього використання завершений і воно впроваджено і може використовуватися під час ведення господарської діяльності підприємства настає стадія експлуатації. На стадії експлуатації програмного забезпечення у підприємства виникають витрати у зв'язку з нарахуванням амортизаційних відрахувань, витрати пов'язані з підтриманням програмного забезпечення в належному стані (поточний та капітальний ремонт) або удосконалення його первісних якісних характеристик (модернізація та інші види удосконалення). Витрати, пов'язані з удосконаленням якісних характеристик програмного забезпечення, які сприятимуть збільшенню первісно очікуваних економічних вигод повинні капіталізуватися та збільшувати його первісну вартість.

Вартість програмного забезпечення підлягає систематичному списанню у вигляді амортизаційних відрахувань протягом строку корисного використання даного об'єкту. Амортизаційні відрахування включаються до складу поточних витрат звітного періоду.

Підприємство, враховуючи особливості своєї діяльності та різноманітні можливі фактори (ефект морального зносу, технологічні, конкурентні й інші економічні фактори), повинно визначити термін служби програмного забезпечення. Якщо підприємством не визначено обмеження строку, протягом якого очікується збільшення грошових коштів (чи їх еквівалентів) від використання програмного забезпечення, то такий об'єкт відноситиметься до нематеріальних активів з невизначеним строком корисного використання, і, відповідно до ПСБО 8 «Нематеріальні активи» амортизації не підлягатиме.

Одним з напрямків просування торговельної марки та встановлення оперативного взаємозв'язку з клієнтами в умовах широкого розповсюдження Інтернет вважається створення таких інтелектуальних продуктів як веб-сайти. Враховуючи це у 2002 році було видано Тлумачення ПКТ-32 «Нематеріальні активи – витрати на веб-сайт».

Необхідно зауважити, що відповідно до вимог вищезазначеного документу, відображення в обліку витрат на створення та подальшу підтримку веб-сайту залежатиме передусім від мети, яку переслідує керівництво підприємства під час його використання. Так, якщо метою створення веб-сайту на відповідному підприємстві є забезпечення реклами та просування його продукції (робіт, послуг), пов'язані з даним об'єктом витрати повинні визнаватися поточними витратами звітного періоду. У випадку коли функціонування веб-сайту забезпечує виконання інших функцій (наприклад, виконання функцій електронної торгівлі), окремі витрати, пов'язані з його розробкою та експлуатацією, можуть бути капіталізовані та визнані у складі нематеріальних активів.

З метою систематизації витрат, пов'язаних зі створенням та експлуатацією веб-сайту, ПКТ-32 передбачає виділення п'яти етапів життєвого циклу даного об'єкту: планування; розробка застосування та інфраструктури; графічний дизайн; розробка змісту; підтримка та експлуатація. Враховуючи те, що між етапом розробки веб-сайту та етапом його впровадження в роботу підприємства, відбувається реєстрація доменного імені та розміщення даного

об'єкту в Інтернеті, пропонуємо доповнити вищезазначені етапи життєвого циклу етапом реєстрації та розміщення веб-сайту в Інтернеті.

Витрати, що виникають на першій стадії життєвого циклу веб-сайту відносяться до витрат на дослідження і повинні відповідно визнаватися поточними витратами того звітного періоду у якому були здійснені. На стадії планування визначаються основні цілі, які мають бути досягнуті після впровадження веб-сайту та його експлуатації під час ведення господарської діяльності. Це є базою для встановлення основних функціональних можливостей веб-сайту і обумовлює розмір необхідних фінансових та інших ресурсів на його створення.

Розробка веб-сайту передбачає визначення його назви та дизайну. На цій стадії визначаються також основні принципи роботи веб-сайту. Оскільки, створений на етапі розробки веб-сайт підприємство має можливість контролювати та отримувати від його використання економічні вигоди, витрати на цій стадії підлягатимуть капіталізації.

Реєстрація доменного імені веб-сайту та розміщення його в Інтернеті пов'язані з доведенням такого об'єкту до стану придатного до використання. Тому, витрати, що виникатимуть у зв'язку з такими роботами доцільно буде включити до первісної вартості створеного веб-сайту.

Порядок відображення в обліку витрат на стадії експлуатації та підтримки веб-сайту залежить від цілей їх здійснення. Спочатку, витрати на підтримку функціонування веб-сайту пов'язані з його «розкруткою». Результатом успішно проведеної «розкрутки» веб-сайту є переважне зростання чисельності його відвідувачів. Такі витрати пов'язані з рекламними заходами підприємства та належать до його поточних витрат.

Первісна вартість веб-сайту збільшуватиметься на суму витрат, пов'язаних із удосконаленням якісних характеристик даного об'єкту, що сприятиме збільшенню первісно очікуваних економічних вигод від його використання. Витрати на підтримку первісно визначених функціональних можливостей веб-сайту включатимуться до витрат поточного періоду.

Протягом визначеного строку експлуатації веб-сайту підприємство несе поточні систематичні витрати у зв'язку з амортизацією даного активу.

Отже, діюча практика віднесення витрат зі створення інтелектуального капіталу в результаті проведених досліджень та розробок на витрати поточного періоду перекидає показники фінансової звітності та порушує використання основного принципу бухгалтерського обліку нарахування/відповідності. Витрати, які дають можливість підприємству в довгостроковій перспективі отримати приріст активів або збільшують його ринкову вартість, повинні бути показані не як поточні витрати звітного періоду, а як капітальні інвестиції або витрати майбутніх періодів.

Разом з тим, більшість науковців та практиків, додержуючись принципу обережності, вважають недоречним змінювати традиційну практику обліку. На нашу думку, такий підхід не завжди є виправданим. Якщо інвестиції в інтелектуальний капітал підприємства відображати як актив або хоча б як витрати майбутніх періодів, вони автоматично підпадають під фінансовий контроль протягом всього терміну існування (дотримання критеріїв визнання, оцінка ефективності використання тощо), що забезпечує належний контроль за інвестиціями в розвиток підприємства.

Інтеграційні процеси вимагають приведення методології вітчизняного обліку у відповідність до міжнародних норм та принципів. Вітчизняний досвід відображення в обліку результатів наукових досліджень та розробок порівняно із загальноприйнятою світовою практикою має деякі особливості та потребує удосконалення. Враховуючи, що вітчизняні стандарти обліку базуються на міжнародних, а також, що в МСБО 38 це питання проаналізовано достатньо глибоко, вважаємо за необхідне більш детально ознайомитися з вимогами даного стандарту та внести відповідні пропозиції до ПСБО 8 «Нематеріальні активи».

Зокрема, на наш погляд, буде доречним внесення доповнень в ПСБО 8 «Нематеріальні активи» щодо визнання в обліку створених під час проведених досліджень та розробок нематеріальних активів, а саме надати пояснення щодо

відображення витрат на створення нематеріальних активів на етапі дослідження та етапі розробки, навести основні приклади діяльності з досліджень та діяльності з розробки (Додаток С).

Виходячи з вищезазначеного, пропонуємо модель відображення в системі фінансового обліку витрат на дослідження та розробки, яка забезпечує організацію обліку внутрішньогенерованих продуктів інтелектуальної діяльності на торговельних підприємствах. Розроблена модель представлена даними табл. 2.2, систематизує наукові дослідження та розробки з двох позицій:

1) Види генерування продуктів інтелектуальної діяльності. Продукти інтелектуальної діяльності можуть бути результатом створення як досліджень так і розробок.

2) Обліковий характер витрат, пов'язаних з дослідженнями та розробками залежно від кінцевого результату проведених робіт. З цієї позиції результати досліджень та розробок представлені у вигляді витрат поточного періоду, витрат майбутніх періодів та капіталізованих витрат.

Модель обліку наукових досліджень та розробок містить два блоки, поділ на які проведено залежно від рівня завершеності робіт по створенню інтелектуальних продуктів: наукові дослідження та розробки.

В розрізі кожного блоку представлені типові приклади робіт по генеруванню інтелектуального капіталу, можливі вихідні продукти та їх відповідність критеріям визнання у якості нематеріальних активів, обліковий характер витрат по створенню інтелектуального капіталу на торговельному підприємстві. Метою розробленої моделі є систематизація витрат, пов'язаних зі створенням інтелектуального капіталу в частині створених підприємством об'єктів інтелектуальної власності та інших продуктів.

Запропонована до використання модель відображення в системі фінансового обліку досліджень та розробок дозволяє систематизувати об'єкти обліку, що є предметом дослідження у взаємозв'язку з відповідними обліковими позиціями та дає можливість реально оцінити діяльність торговельного підприємства, направлену на створення інтелектуального

капіталу вітчизняних підприємств. Використання в обліковій практиці даної моделі дозволить забезпечити організацію системи фінансового обліку створення нематеріальних активів та інших інтелектуальних продуктів у зв'язку з проведеними на підприємстві науковими дослідженнями та розробками.

Вищезазначені підходи до визнання нематеріальних активів враховують особливості сучасного розвитку економіки, її перехід від індустріальної до постіндустріальної моделі (економіки інформації та знань), і можуть послужити теоретико-методологічним підґрунтям розроблення методики обліку інтелектуального капіталу.

2.3. Облік витрат на розвиток персоналу

В умовах жорсткої конкуренції та впровадження сучасних систем обслуговування споживачів, для будь-якого торговельного підприємства важливого значення набувають знання та професійні якості власних працівників, тобто їх людський капітал. Сучасні підприємства мають можливість забезпечувати конкурентні переваги багатьма способами, однак в довгостроковій перспективі їх вибір різко скорочується. Фінансові ресурси в сучасному діловому світі є достатньо доступними і не можуть перешкодити конкурентам вийти на нові ринки або їх сегменти. Нові технології та удосконалення технологічних процесів, як правило, піддаються копіюванню конкурентами і створюють для відповідного суб'єкта бізнесу лише короткострокові переваги. На противагу останнім, людський капітал, методи його формування і реалізації забезпечують підприємству довгострокові конкурентні переваги.

Як зазначає А.Н. Исаенко, в сучасних умовах господарювання, виробництво матеріальних благ продовжує відігравати важливу роль, водночас його економічна ефективність обумовлена, в першу чергу, кваліфікацією персоналу, новітніми технологіями тощо [113].

Все більшою мірою підприємства незалежно від галузевої специфіки своєї діяльності намагаються вкладати кошти в розвиток професійних якостей

свого персоналу. Використовуючи знання, досвід, творчі здібності та управлінські якості своїх працівників менеджери мають можливість суттєво здешевити виробництво продукції, виконання робіт або надання відповідних послуг. Саме тому все більше науковців та практиків вважають людський капітал найціннішим ресурсом постіндустріальних підприємств і наголошують на необхідності безперервного вкладання інвестицій в його розвиток.

Ряд американських економістів, включаючи лауреата Нобелівської премії 2004 Е. Прескотта і працівників Бюро економічного аналізу міністерства торгівлі, дійшли висновку про те, що для пояснення нових явищ в економіці необхідно розглядати витрати на науку та освіту в якості елементів накопичення і збереження [354]. Зростання інвестицій в людський капітал передусім обумовлено з невідкладною потребою модернізації розвитку на макrorівні. Прикладом цього може бути період індустріалізації в колишньому Радянському Союзі. Аналогічна ситуація спостерігалась в США, коли дослідники теорії інвестицій в людський капітал, обґрунтовуючи важливість вкладень в розвиток знань, своєчасно використали відставання від СРСР після запуску супутнику для того, щоб уможливити з початку 60-х рр. минулого століття безпрецедентні скачки у витратах на освіту. Водночас, керівництвом СРСР, пропозиції академічного співтовариства щодо необхідності ліквідації залишкового принципу фінансування освіти були проігноровані [185].

Бачення того, що витрати на розвиток людського капіталу підприємства є стратегічними інвестиціями не є новою. Ще біля двох століть тому провідний вчений А. Сміт в праці «Багатство народів» порівнював особливості вкладень в основний та людський капітали, та зробив висновок про те, що «людину, що отримала освіту ціною вкладених зусиль і витраченого часу і здобула фах, що потребує особливої вправності і навичок, можна порівняти з високовартісною машиною»[276]. Сьогодні, в основу розробки стратегічної політики будь-якого підприємства має бути покладене розуміння того, що інвестиції в професійні якості персоналу – не збиткова сфера, а інвестиційно перспективна. Це підкреслює один з основоположників сучасного менеджменту П. Друкер. Розумова праця, на його думку, повинна розглядатися менеджерами як

основний капітал. Витрати дослідник рекомендує жорстко контролювати і зводити до мінімуму. В свою чергу капітал, на його думку, необхідно нарощувати [95].

Інвестиції в людський капітал доволі часто ототожнюють з витратами, пов'язаними з використанням трудових ресурсів. Враховуючи це, облік людського капіталу й досі асоціюється з обліком розрахунків з оплати праці, що звужує його лише до обліку зобов'язань підприємств перед працівниками за отримані від них послуги. Однак, процес формування та розвитку людського капіталу являє собою здійснення відповідних капітальних інвестицій, які в майбутньому забезпечують підприємству отримання додаткових економічних вигод. В свою чергу витрати на використання трудових ресурсів менеджери постійно намагаються скоротити з метою зниження собівартості продукції, підвищення рентабельності витрат, продуктивності праці тощо.

Відображення в обліку людського капіталу не повинно розглядатися через представлення його у якості витрат на заробітну плату та інші виплати персоналу, а враховувати передусім соціальне забезпечення, навчання та підвищення його професійних характеристик тощо. Цього також вимагають постіндустріальні фактори розвитку, що характеризуються безупинним впровадженням новітніх технологій та підвищенням на цій основі інтелектуалізації праці.

У вітчизняній практиці окремі питання обліку витрат на персонал регулюються ПСБО 26 «Виплати працівникам» [240]. Зазначений стандарт визначає методологічні засади формування у вітчизняному бухгалтерському обліку інформації про поточні виплати, виплати при звільненні, виплати по закінченні трудової діяльності, виплати інструментами власного капіталу підприємства, інші довгострокові виплати.

Основним нормативно-правовим документом, який визначає економічні, правові та організаційні засади розрахунків з персоналом є Закон України «Про оплату праці» № 108/95 – ВР від 24.03.1995 року (далі Закон про оплату праці) [254]. Відповідно до вимог вищезазначеного закону, з урахуванням міжнародних рекомендацій у системі статистики оплати праці, розроблено

Інструкцію зі статистики заробітної плати (Наказ Держкомстату України від 13.01.2004р. №5) [117].

Проведемо аналіз відповідності вимог, що висуваються вищезазначеними нормативно-законодавчими документами щодо організації та можливості формування на вітчизняних підприємствах елементів системи людського капіталу.

ПСБО 26 витрати підприємств, пов'язані з виплатами працівникам, класифікує за функціональним призначенням таких виплат та терміном їх погашення. Інструкція зі статистики заробітної плати поділ таких витрат розглядає з точки зору належності їх до структурних компонентів фонду оплати праці (основна заробітна плата, додаткова заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати тощо). Тому, з метою забезпечення порівнянності вищезазначених нормативних документів, проведемо поділ витрат, пов'язаних з персоналом за наступними групами: 1) поточні витрати на персонал; 2) витрати на підвищення якісного рівня персоналу, які формують людський капітал підприємства; 3) інші витрати на персонал.

ПСБО 26 до поточних витрат на персонал відносить поточні виплати працівникам, а саме заробітну плату за окладами і тарифами, інші нарахування з оплати праці, виплати за невідпрацьований час (щорічні відпустки та інший оплачуваний невідпрацьований час), премії та інші заохочувальні виплати. Зазначені виплати, відповідно до вимог зазначеного стандарту, списуються на витрати поточного періоду або відносяться до собівартості окремих активів (основні засоби, нематеріальні активи, запаси тощо) та не підлягають капіталізації.

Відповідно до закону «Про оплату праці» та Інструкції зі статистики заробітної плати, до поточних витрат на персонал, окрім заробітної плати, обчислення якої здійснюється за тарифними ставками, виробничими розцінками чи на основі посадових окладів, також можна віднести додаткову заробітну плату, а саме доплати (за поєднання професій, роботу у святкові та неробочі дні, роботу в нічний та понаднормовий час); премії та надбавки (за високу професійну майстерність, виконання особливо важливої роботи на

визначений термін, успішну трудову діяльність тощо); компенсаційних виплат (оплата за час виконання державних і суспільних обов'язків, компенсації при переїзді на роботу в іншу місцевість; компенсації при службових відрядженнях, компенсації для донорів, оплата лікарняних, відпусток, компенсації при звільненні, суми заробітної плати, що зберігаються за основним місцем роботи працівника, за час його навчання або підвищення кваліфікації).

Проте, витрати постіндустріальних підприємств на персонал, як правило, не обмежуються лише компенсаційними виплатами працівникам в обмін за їхні послуги з виконання трудових обов'язків. Стратегічно орієнтовані підприємства намагаються безперервно здійснювати інвестиції в розвиток якісних характеристик персоналу, а саме: навчання, підвищення кваліфікації, залучення високопрофесійних фахівців необхідної кваліфікації тощо. Участь у різноманітних програмах, метою яких є навчання та підвищення кваліфікації персоналу останнім часом є надзвичайно актуальним. Це пояснюється, в першу чергу, загостренням конкурентної боротьби, що обумовлює безупинне впровадження новітніх технологій, звуження спеціалізації господарської діяльності підприємств та диференціації їх продукції (робіт, послуг).

З метою подальшого дослідження особливостей обліку вкладень в людський капітал, витрати на підвищення якісного рівня персоналу доцільно поділити на такі, що пов'язані з навчанням та підвищенням кваліфікації персоналу і на такі, що пов'язані з залученням висококваліфікованих працівників. ПСБО 26 здійснення таких витрат не заперечує і скоріш за все відносить до складу поточних виплат. Однак, окремо інформації про склад та порядок відображення витрат у зв'язку з навчанням та підвищенням кваліфікації персоналу у стандарті не наводиться. У свою чергу, в інструкції зі статистики заробітної плати такі витрати поділяються на виплати працівникам у зв'язку з навчанням (заробітна плата, відпустки у зв'язку з навчанням тощо) та витрати, безпосередньо пов'язані з навчальним процесом (суми, що сплачуються підприємством за навчання працівників та ін.)

До складу інших витрат на персонал, за ПСБО 26, можемо віднести витрати, пов'язані з такими виплатами працівникам як: виплати при звільненні,

виплати по закінченню трудової діяльності, інші виплати працівникам. Інші виплати працівникам включають інші довгострокові виплати працівникам та виплати інструментами власного капіталу підприємства. Інші довгострокові виплати працівникам не підлягають сплаті в повному обсязі протягом дванадцяти місяців по закінченні місяця, у якому працівник виконував відповідну роботу. До таких виплат можна віднести, зокрема, виплати у зв'язку з наданням додаткових відпусток, тривалою непрацездатністю, премії та інші відстроченні компенсації, які підлягають сплаті після дванадцяти місяців з дати закінчення періоду, в якому працівники надають відповідні послуги.

Витрати на інші довгострокові виплати працівникам визнаються у складі витрат періоду в розрізі відповідних функцій, що здійснюються працівниками. Розкриття інформації щодо інших довгострокових виплат працівникам у примітках до фінансової звітності ПСБО 26 не вимагається.

Відповідно до Інструкції зі статистики заробітної плати до інших витрат на персонал можемо віднести соціальні виплати працівникам, надбавки та компенсації за відповідні умови праці, винагороди за відкриття, винаходи та раціоналізаторські пропозиції та їхнє використання; витрати на відрядження; витрати на підготовку та перепідготовку кадрів; вартість спецодягу та засобів індивідуального захисту тощо.

Здійснивши порівняння ПСБО 26 з одного боку, Закону про оплату праці та Інструкції зі статистики заробітної плати з іншого, можемо дійти висновку, що положення даних нормативно-законодавчих документів спрямовані передусім на врегулювання взаємовідносин між підприємством та працівниками щодо порядку нарахування та сплати компенсаційних виплат за виконання робіт або послуг (поточні витрати на персонал). Хоча мають місце елементи соціального захисту та соціального забезпечення працівників, все ж підвищення їх професійних характеристик (знань, умінь, навичок тощо) згаданими документами не регулюється (ПСБО 26) або розглядається як другорядний структурний елемент інших видів виплат (Закон про оплату праці, Інструкція зі статистики заробітної плати).

Разом з тим, більшість сучасних підприємств саме людський капітал розглядають як стратегічний актив, що забезпечує у майбутньому довгострокові конкурентні переваги. Забезпечення наявності на підприємстві висококваліфікованих працівників може відбуватися у формі спеціального підбору працівників необхідної кваліфікації із зовнішнього середовища. Разом з тим, сучасний ринок вимагає забезпечення високої диференційованості продукції, робіт, послуг, які пропонуються підприємствами. Це, в свою чергу, вимагає спеціальних знань, які набуваються безпосередньо в межах конкретного підприємства і є його комерційною таємницею. Тому сучасні стратегічно орієнтовані підприємства, як правило, намагаються безперервно забезпечувати формування людського капіталу, здійснюючи інвестиції в навчання та впроваджуючи всебічні методики стимулювання розвитку інтелектуального потенціалу працівників.

У світовій економіці зазначені напрямки формування підприємствами людського капіталу застосовуються приблизно однаковою мірою. Але останнім часом пріоритетного значення набуває саме другий. Розвиток людського капіталу на підприємстві та формування інформаційної бази знань забезпечується за завдяки регулярним інвестиціям в навчання та перепідготовку персоналу. Вкладаючи кошти в підготовку необхідних спеціалістів, підприємство поповнює людський капітал висококваліфікованим персоналом.

Прогресуюча роль праці, що заснована на знаннях, підтверджується досвідом провідних європейських країн. Так, більшість західних підприємств вважає за доцільне постійно здійснювати інвестиції в навчання та підвищення кваліфікації своїх працівників. Таке рішення обумовлене тим, що економічний результат, забезпечений більш високою продуктивністю людського капіталу, буде більшим, ніж затрати на навчання або підвищення кваліфікації. У більшості європейських компаній підвищення кваліфікації – пільга, що надається кращим працівникам. Одночасно практикується гнучкий режим роботи, створюються дитячі дошкільні установи, що дозволяє працівникам використовувати отриманий вільний час для навчання. На деяких підприємствах також розробляється довідник для працівників, де вказуються

можливості службового росту, необхідний рівень освіти й розміри заробітної плати.

Дослідження цієї проблеми показало, що багато з того, що існує у практиці розвинутих західних країн, в різні десятиліття і роки існувало і в Україні (створення вечірніх шкіл для молодих робітників, направлення на навчання в університети працівників з метою підготовки необхідних підприємствам фахівців). Зараз в силу різних об'єктивних та суб'єктивних причин значна частина вітчизняних підприємств, нажаль, нехтує людським фактором, який виступає стратегічним ресурсом їх подальшого розвитку. Інтеграційні процеси, що характерні останнім часом для нашої держави, вимагають невідкладного зростання інтелектуального капіталу яка на мікро так і на макрорівні. Це, обумовило необхідність у формуванні нових орієнтирів освітніх програм та відродження колишнього досвіду по підвищенню професійного рівня персоналу.

Формування людського капіталу на вітчизняних підприємствах регулюється такими нормативно-законодавчими документами: Кодексом законів про працю [138]; Законом України «Про освіту» від 23.05.91р. №1060 – XV [255]; Законом України «Про відпустки» від 15.11.96р. № 504/96-ВР [257]; Положенням про оплату праці за час виробничого навчання, перекваліфікації або навчання інших професій, затвердженим постановою КМУ від 28.06.97 р. № 700 [253]; Положенням про умови матеріального забезпечення осіб, направлених за кордон на навчання, стажування, для підвищення кваліфікації, затвердженим постановою КМУ від 04.03.96 р. № 287 [256]; Про гарантії і компенсації для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, підготовки, перепідготовки, навчання інших професій з відривом від виробництва, затверджені постановою КМУ від 28.06.97 р. № 695 [251].

Вищезазначеними документами передбачені державні гарантії для працівників, що навчаються на підприємстві або у закладах освіти. Проведемо аналіз особливостей формування людського капіталу на вітчизняних підприємствах відповідно до діючого законодавства, а також порядок відображення цих операцій в регістрах бухгалтерського обліку.

Розглянемо особливості навчання та підвищення кваліфікації працівників з відривом та без відриву від виробництва.

Навчання працівників в закладах освіти підприємства, як правило, проводять на основі типового договору про підготовку, підвищення кваліфікації або про надання додаткових освітніх послуг навчальними закладами.

Відповідно до ст. 15 закону про відпустки працівники, які успішно навчаються без відриву від виробництва у вищих навчальних закладах, мають право на отримання додаткової оплачуваної відпустки. Крім навчальної відпустки, власник згідно зі ст. 219 КЗпП оплачує працівникам проїзд до місця знаходження закладу освіти і назад один раз на рік на установчі заняття, для виконання лабораторних робіт і здавання заліків та іспитів – у розмірі 50 відсотків вартості проїзду. У такому ж порядку здійснюється оплата проїзду для підготовки та захисту дипломного проекту (роботи) або здавання державних іспитів. В обліку суми оплачуваної навчальної відпустки та вартості проїзду працівникам підприємства визнають у складі витрат поточного періоду.

Постановою № 695 передбачено державні гарантії для працівників, направлених на навчання або підвищення кваліфікації з відривом від виробництва: збереження середньої заробітної плати за основним місцем роботи за час навчання; оплата вартості проїзду до місця навчання і назад; працівники забезпечуються на час навчання гуртожитком готельного типу, а в разі його відсутності витрати на проживання оплачуються в загальному, передбаченому для відряджень, порядку.

Згідно з п. 2.2 Інструкції зі статистики заробітної плати, суми заробітної плати працівників, що навчаються з відривом від виробництва включаються до складу додаткової заробітної плати. В регістрах бухгалтерського обліку суми такої заробітної плати, відображаються у складі витрат поточного періоду. Інших витрати підприємства у зв'язку з навчанням персоналу (оплата проїзду до місця навчання і назад, добові, витрати на проживання), обліковують як витрати на відрядження.

Чинним законодавством передбачено також державні гарантії для працівників, що направляються за кордон на навчання, стажування, для підвищення кваліфікації. Вони встановлені Положенням № 287. Цим документом передбачено такі гарантії для працівників, що навчаються: за працівниками, направленими на навчання за кордон, зберігається місце роботи та середня заробітна плата; працівникам, направленим за кордон на навчання, відшкодовуються витрати на проїзд та виплачуються добові з урахуванням вимог постанови КМУ від 23.04.99 р. № 663 «Про норми відшкодування витрат на відрядження в межах України та за кордон» та Інструкції про порядок відряджень за кордон і в межах України, затвердженої наказом Мінфіну України від 10.06.99 р. № 146.

Крім вищезазначених державних гарантій, підприємство, що направляє працівника на навчання, оплачує вартість самого навчання. Помісячні або поквартальні платежі за навчання персоналу в обліку відображають у складі адміністративних витрат (Дт 92 Кт 377). Якщо оплата за навчання перераховується підприємством навчальному закладу як передоплата за семестр (рік) такі операції мають відображатись записом Дт 39 Кт 377. Водночас, дослідження діючої практики відображення в обліку передоплати за навчання працівників показало, що і її вітчизняні підприємства відразу списують на поточні витрати періоду.

На основі проведеного дослідження також було виявлено, що на сьогоднішній день потужними стратегічними підприємствами все частіше створюються власні навчальні комбінати. Це пояснюється, в першу чергу, відсутністю або закриттям відповідних училищ та інших професійно-орієнтованих закладів освіти. За таких умов підприємства несуть усі витрати, пов'язані з організацією навчального процесу (придбання навчального матеріалу, залучення відповідних фахівців, стажування тощо). Порядок оплати праці працівників, які навчаються безпосередньо на підприємстві визначено в Положенні № 700, яке регулює оплату праці персоналу за час його навчання або підвищення кваліфікації, що проводиться безпосередньо підприємством. Зазначеним положенням визначаються умови та шкала оплати праці робітників,

що навчаються безпосередньо на підприємстві. В свою чергу, в регістрах обліку такі виплати відображаються у складі витрат поточного періоду.

Як бачимо, хоча діючим законодавством і передбачені окремі соціальні гарантії для працівників, що навчаються, вітчизняна система обліку розглядає такі виплати лише як витратну категорію. При цьому саме знання, вміння та навички персоналу визначають продуктивність матеріального та фінансового капіталу підприємства. Успішна діяльність певних господарських одиниць прямо пропорційно залежить від кваліфікації персоналу. Як приклад можна навести практику приватних медичних закладів, юридичних та аудиторських фірм, футбольних клубів тощо. Тому, все більше менеджерів починають розглядати знання працівників не як витратну категорію, а як капітальні інвестиції.

Впровадження у вітчизняну практику нових форматів торговельної діяльності, зростання рівня обслуговування споживачів суттєво підвищили важливість людського фактору у цій галузі економіки. Саме професійні знання, навички та вміння працівників генеруватимуть в подальшому надлишкові прибутки підприємств торгівлі, підвищуватимуть репутацію та вартість їх торгової марки.

Знання та професійний досвід працівників, як ресурси, порівняно з іншими факторами виробництва мають деякі особливості. Їх носієм є працівник, тому вищезазначені нематеріальні ресурси неможливо продати. Враховуючи це знання необхідно представляти як ресурс, що можна здавати в оренду. Найм працівника на роботу передбачає здачу в оренду підприємству його знань, навичок, вмінь. Такі характерні особливості вищезазначеного ресурсу наводять на думку про доцільність порівняння людського капіталу з основним капіталом підприємства (основними засобами). Орендовані основні засоби не відображаються в балансі підприємства, оскільки не є його власністю. Усі витрати, пов'язані з експлуатацією даних об'єктів (амортизація, поліпшення тощо), також не є витратами підприємства, що орендує основні засоби. Разом з тим підприємство за власним бажанням може здійснювати відповідні витрати на поліпшення орендованого основного капіталу та відображати їх в системі

обліку залежно від характеру таких поліпшень та їх впливу на майбутні економічні вигоди від експлуатації об'єкта.

Намагаючись підвищити конкурентоспроможність та завоювати нові ринкові ніші менеджери здійснюють додаткові витрати на формування та подальший розвиток людського капіталу. Такі витрати можуть здійснюватися у формі поточних витрат на високу заробітну плату, витрат на залучення висококваліфікованих фахівців а також у формі вкладень в навчання й підвищення кваліфікації персоналу. Поточні витрати на додаткові бонуси у вигляді більш високої заробітної плати є доходами не підприємства, а відповідних працівників. Тому, на наш погляд, думка деяких науковців про представлення такого виду бонусів у вигляді вкладень (інвестицій) та подальша їх капіталізація є недоречною та помилковою.

Отже, підвищення якісного складу людського капіталу на підприємстві може досягатись не лише у формі навчання та інших видів підвищення кваліфікації. В процесі дослідження виявлено, що вітчизняні підприємства доволі часто проводять практику залучення висококваліфікованих спеціалістів на взаємовигідних умовах. Такі умови можуть передбачати отримання залученими працівниками відповідних матеріальних та нематеріальних заохочень (житла, прав на інші види власності та ін.) в обмін на їхні послуги протягом визначеного періоду. Як правило, контракти (трудові угоди) з такими працівниками укладаються на довготривалий період часу. Здійснивши попередні витрати по залученню працівників необхідної кваліфікації, підприємство протягом тривалого періоду отримуватиме від них відповідні послуги. За таких умов, ці витрати доцільно розглядати як авансовані виплати і відображати їх в активі балансу у складі довгострокової дебіторської заборгованості.

У контракті, що підписується з працівником повинна бути передбачена можливість тимчасового переходу працівника на інше підприємство (трансфер). Працівник може бути економічно цінним для підприємства, але за відповідних обставин (наприклад, відсутність роботи, що потребує відповідних знань або кваліфікації) його знання доцільніше передати іншій господарській

одиниці. У цьому випадку підприємство отримуватиме додатковий прибуток, передаючи іншому підприємству право на використання знань та навичок відповідного працівника.

Інвестиції у розвиток та вдосконалення професійних якостей персоналу П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» не визнаються активом. Відповідно до вимог зазначеного стандарту передбачається їх списання на витрати того звітного періоду, в якому вони виникли. На нашу думку, такі вимоги вітчизняного обліку лише спонукатимуть керівництво стримувати розширення фінансування покращення професійних якостей працівників, що не сприятиме формуванню довгострокової стратегічної політики підприємства.

Відповідно до вимог МСБО 38 «Нематеріальні активи», знання можуть призводити до отримання майбутніх економічних вигод. Підприємство контролює ці вигоди, якщо, наприклад, знання захищені юридичними правами (авторське право, обмеження в договорі або юридичне зобов'язання працівників додержуватися конфіденційності). Так, наприклад, підприємство може мати команду кваліфікованого персоналу і ідентифікувати спеціальні професійні навички персоналу, що сприятимуть отриманню майбутніх економічних вигод в результаті його додаткового навчання. Проте, як правило у підприємства відсутній достатній рівень контролю над очікуваними майбутніми економічними вигодами, що будуть отримані від управлінських, технічних та спеціальних професійних знань персоналу та від його навчання, для того щоб ці статті відповідали визначенню нематеріального активу, якщо лише вони не захищені юридичним правом на їх використання і отримання очікуваних від них майбутніх економічних вигод.

Вітчизняні торговельні підприємства, як правило, не зацікавлені витратити кошти на навчання та підвищення професійних здібностей своїх працівників, мотивуючи це тим, що працівник може будь-коли звільнитися і вкладені в нього кошти обернуться невинуватими втратами для підприємства. Такий погляд обмежує можливості підприємства в одержанні додаткового прибутку, який у сучасних умовах господарювання значною мірою генерується знаннями та професійними навичками персоналу. Це обумовлює

необхідність передбачення в контракті певних гарантій щодо відпрацювання вкладених в працівника інвестицій або можливість повернення грошей у випадку невиконання ним своїх зобов'язань. За таких умов підприємства будуть зацікавлені здійснювати вкладення у розвиток свого персоналу.

На наш погляд, під час формування людського капіталу підприємства головну роль відіграє не індивідуальне навчання окремих співробітників. Хоча індивідуальне навчання є важливим як основа для колективного навчання, в довгостроковій перспективі воно не приносить бажаної вигоди для підприємства. Більш важливим є забезпечення доступу всіх співробітників до накопичених знань і намагання менеджерів зробити ці знання власністю підприємства на якомога більш триваліший строк (перетворити людський капітал, що є власністю працівників, на структурний, що належатиме підприємству).

Отже, для перетворення людського капіталу в нематеріальний актив, необхідно забезпечити певні умови, а саме створення баз даних з метою систематизації та збереження цінних для підприємства знань, укладання відповідних контрактів з працівниками тощо. За таких умов підприємство отримує контроль над інвестиціями в розвиток людського капіталу і може визнавати їх як актив, оскільки забезпечуються вимоги визнання активу, а саме: 1) вартість інвестицій в людський капітал може бути достовірно визначена; 2) передбачається в майбутньому отримання певних економічних вигод, 3) вони контролюються підприємством (за наявності відповідних трудових угод або контрактів про відпрацювання працівниками визначеного строку тощо).

Вищезазначене передбачає внесення відповідних змін в П(С)БО 8 «Нематеріальні активи». Відповідно до П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» не визнаються активами (хоча і пов'язані з майбутніми економічними вигодами), а списуються на витрати звітного періоду, в якому вони були здійсненні: витрати на дослідження; витрати на підготовку та перепідготовку кадрів; витрати на підвищення ділової репутації підприємства, на створення торгових марок тощо.

Вважаємо, що витрати на підготовку та перепідготовку кадрів в окремих випадках можуть підлягати капіталізації, якщо забезпечуються критерії визнання їх активом або повинні відображатися у складі витрат майбутніх періодів. Тому, серед зазначених витрат, які вітчизняний стандарт обліку пропонує списувати у поточному періоді, стаття «витрати на підготовку та перепідготовку кадрів» має бути доповнена відповідними умовами визнання її у складі активів підприємства або витрат майбутніх періодів. Стандартом має обумовлюватися в яких випадках витрати на навчання та підвищення кваліфікації персоналу будуть визнаватися у складі витрат поточного періоду (Додаток С).

Удосконалення Національного стандарту з обліку нематеріальних активів має створити передумови більш повного охоплення бухгалтерським обліком окремих складових інтелектуального капіталу. Це забезпечить формування належної інформаційної бази для стратегічного управління та проведення усестороннього аналізу об'єкта дослідження.

Враховуючи вищевикладене пропонуємо модель відображення в обліку витрат на персонал вітчизняних підприємств табл. 2.3).

Окрім нормативно-законодавчих обмежень, що мають місце у вітчизняній системі обліку, в моделі наводяться пропозиції по відображенню в облікових регістрах витрат на підвищення якісного рівня персоналу (формування людського капіталу підприємства), враховуючи постіндустріальні умови розвитку. Модель обліку витрат на персонал представлена двома блоками: 1) витрати на просте відтворення робочої сили; 2) витрати на підвищення якісного рівня персоналу (залучення необхідних фахівців, витрати на навчання, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня тощо).

Перша група витрат на персонал включає витрати на оплату праці та соціальне забезпечення (окрім зобов'язань перед працівниками, що виникають у зв'язку з навчанням): всі форми оплати праці штатних і позаштатних працівників, внески до фондів соціального страхування, додаткове пенсійне забезпечення, медичне обслуговування, допомога у зв'язку з втратою

працездатності тощо. Такі витрати розглядаються як поточні витрати звітного періоду відповідного підприємства.

Друга група витрат пов'язана з підвищенням якісного складу персоналу, тобто з розвитком людського капіталу підприємства. Це витрати на залучення необхідних фахівців та витрати на навчання та підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня наявного на підприємстві персоналу. Вітчизняні підприємства, керуючись національними стандартами бухгалтерського обліку, розглядають такі витрати як поточні або витрати майбутніх періодів. Визнання у складі витрат поточних періодів або витрат майбутніх періодів залежить від умов оплати навчання працівників (здійснення оплати за місяць, семестр, рік).

Як вже було зазначено, залучення висококваліфікованих спеціалістів передбачає надання їм відповідних заохочень (житла, прав на інші види власності та ін.). Оскільки контракти з такими працівниками укладаються на довготривалий період часу, здійснюючи попередні витрати по залученню необхідних працівників, підприємство протягом тривалого періоду отримуватиме від них відповідні послуги. Такі витрати є авансованими виплатами і повинні, на наш погляд, відображатися в активі балансу у складі довгострокової дебіторської заборгованості.

Витрати на навчання та підвищення кваліфікації персоналу, за умови наявності відповідного договору про відпрацювання працівником вкладених в нього коштів, пропонується капіталізувати та відображати у складі нематеріальних активів, що удосконалить обліково-інформаційне забезпечення управління формуванням людського капіталу підприємства. На основі запропонованої моделі (табл. 2.3), враховуючи розроблені пропозиції, наведемо типову кореспонденцію рахунків обліку витрат на навчання та підвищення кваліфікації працівників торговельних підприємств та порядок відображення таких витрат в первинних документах та облікових регістрах (табл. 2.4., 2.5).

Здійснюючи додаткові витрати з метою підвищення якісних характеристик персоналу підприємство на основі укладених угод може вимагати від працівників відпрацювання затрачених коштів, акумулюючи й

зберігаючи тим самим протягом визначеного періоду відповідний якісний рівень людського капіталу. Ці витрати здійснюються з метою отримання в майбутньому визначених економічних вигод та відповідають усім критеріям визнання активу. Тому, на нашу думку, витрати на навчання доцільно розглядати не як поточні витрати підприємства, а як його стратегічні вкладення.

Отже, відповідно до діючих вимог обліку, витрати на формування людського капіталу розглядаються лише як поточні витрати або витрати майбутніх періодів. Однак, якщо в індустріальний період людина розглядалась як фактор виробництва, то сьогодні вона перетворилась на головний стратегічний ресурс підприємства. На відміну від інших ресурсів, вартість яких повністю або частково використовується в процесі виробництва, вартість людського ресурсу не зменшується, а навіть зростає внаслідок підвищення інтелектуального рівня, набуття практичного досвіду та навичок. Це вимагає перегляду поглядів стосовно порядку відображення в обліку та подання в звітності інформації про людський капітал вітчизняних підприємств.

Висновки до розділу 2

1. Дослідження діючої практики відображення в обліку окремих елементів інтелектуального капіталу дозволило виявити порушення використання принципу відповідності доходів та витрат. Віднесення витрат з формування людського та структурного капіталу на витрати поточного періоду перекручує показники фінансової звітності, призводить до зростання частки неідентифікованих активів та унеможливорює достовірну оцінку вартості підприємства.

Для цього запропоновано витрати на розвиток персоналу, на здійснення досліджень та розробок, які дають можливість підприємству в довгостроковій перспективі отримувати економічні вигоди, відображати не як поточні витрати

звітнього періоду, а як капітальні інвестиції (за умови відповідності критеріям визнання їх активом) або витрати майбутніх періодів.

2. Виявлено, що питання удосконалення процесу документування стану та руху інтелектуального капіталу, як правило, досліджуються лише в частині об'єктів інтелектуальної власності. Водночас невирішеними залишаються питання відображення в первинних документах інших структурних елементів об'єкта, що не повною мірою забезпечує контроль за його збереженням та ефективним використанням.

3 метою забезпечення максимально повної фіксації операцій з формування та експлуатації інтелектуального капіталу в первинних облікових документах запропоновано виділяти окремі стадії, а саме: попередню стадію (придбання, створення, залучення, розвиток), стадію впровадження, стадію експлуатації, заключну стадію (стадія завершення строку корисного використання). На кожній стадії запропоновано до використання додаткові форми первинних документів. За рахунок розробки додаткових форм первинних документів розширено обліково-інформаційну базу, що має на меті забезпечити максимально повне відображення людського та структурного капіталу в облікових регістрах.

3. Діюча практика відображення витрат, понесених підприємством у зв'язку з проведенням досліджень і розробок та чинне законодавство з цих питань призводять до перекручення показників фінансової звітності й порушення принципу доходів та витрат.

Це дозволило дійти висновку, що витрати, які забезпечують підприємству в довгостроковій перспективі отримання приросту активів і збільшення його ринкової вартості, повинні бути відображені не як поточні витрати звітнього періоду, а як капітальні інвестиції (за умови відповідності критеріям визнання їх активом) або як витрати майбутніх періодів.

4. Для сучасних торговельних підприємств важливого значення набувають знання та професійні якості персоналу. Водночас, більшість з них, як правило, не зацікавлена вкладати кошти в навчання та підвищення професійних

здібностей своїх працівників, мотивуючи це тим, що працівник може будь-коли звільнитися, а кошти обернуться невиправданими втратами для підприємства.

З цією метою обґрунтовано необхідність забезпечення певних умов, які дозволять перетворити людський капітал в нематеріальний актив, а саме створити бази даних з метою систематизації та збереження цінних для підприємства знань та укладати відповідні контракти з працівниками. За таких обставин підприємство отримує контроль над інвестиціями в розвиток людського капіталу і може визнавати їх як актив, оскільки забезпечуються вимоги його визнання, а саме: 1) вартість інвестицій в людський капітал може бути достовірно визначена; 2) передбачається в майбутньому отримання певних економічних вигод, 3) інвестиції контролюються підприємством (за наявності відповідних трудових угод або контрактів про відпрацювання працівниками визначеного терміну).

5. За результатами дослідження запропоновано внести зміни в П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», а саме витрати на розвиток інтелектуального капіталу в окремих випадках повинні підлягати капіталізації за умови забезпечення критеріїв визнання їх активом або повинні відображатися у складі витрат майбутніх періодів.

У зв'язку з цим, статті що згідно з П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» списуються на поточні витрати (витрати на підготовку та перепідготовку кадрів, витрати на дослідження) слід доповнити відповідними умовами визнання у складі: а) активів підприємства; б) витрат майбутніх періодів; в) поточних витрат.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Організаційно-методологічні засади розвитку аналізу інтелектуального капіталу підприємства

Перебуваючи у складних умовах жорсткої конкуренції та обмеженості матеріально-фінансових ресурсів, підприємства все частіше намагаються використовувати ресурси нового покоління, під сукупністю яких, як правило, розуміють інтелектуальний капітал. Останнім часом простежується широкомасштабне впровадження інтелектуальних ресурсів в господарську діяльність вітчизняних підприємств. За таких умов важливого значення набуває своєчасність та обґрунтованість управлінських рішень щодо особливостей формування інтелектуального капіталу на підприємстві та ефективності його використання. Це вимагає проведення відповідних аналітичних процедур.

За часів індустріальних економічних відносин, здійснюючи вкладення в розвиток інтелектуального капіталу підприємства (навчання та підвищення кваліфікації, дослідження та розробки, впровадження новітніх технологій), менеджери керувалися, як правило, на свої інтуїтивні дані. Вони розуміли, що інвестувати в ці напрямлення необхідно, але не могли обґрунтувати саме чому. Інтерес до забезпечення ефективного управління інтелектуальним капіталом та аналізу результатів управлінських рішень щодо порядку його формування та експлуатації зростав по мірі того, як ставала все більш очевидною роль інтелектуальних ресурсів у створенні реальної вартості підприємства та забезпеченні виключних конкурентних переваг у довгостроковій перспективі.

Інтелектуальний капітал здійснює суттєвий вплив на фінансові показники підприємства: обсяг доходу від реалізації продукції, собівартість продукції, рівень витрат, прибуток та рівень рентабельності тощо, що в кінцевому підсумку впливає на його вартість та конкурентоспроможність.

Використовуючи ефективні управлінські рішення та відповідні інтелектуальні технології підприємство, вбачаючи бажання споживачів, має можливість створювати новітню продукцію. Це створює передумови для розширення долі ринку, на якому функціонує підприємство або завоювання нового сегменту, що в кінцевому підсумку призводить до зростання обсягу реалізації продукції, товарів, робіт, послуг. Підприємство також може отримувати додатковий прибуток від продажу ліцензій на використання створених його спеціалістами об'єктів інтелектуальної власності. За рахунок провадження енергозберігаючих інноваційних систем має місце значна економія ресурсів, що також призводить до зниження собівартості продукції та інших витрат підприємства. Зростання обсягу доходу та відповідне зниження витрат, збільшує прибуток підприємства на суму, що генерована внаслідок використання інтелектуального капіталу.

В період постіндустріалізації інформація про рівень прибутку, що утримується підприємством вже не відіграє вирішального значення. Інвестори все частіше оцінюють перспективність того чи іншого підприємства аналізуючи його витрати на дослідження та розробки, навчання та розвиток професійних якостей персоналу, придбання інновацій тощо. Не дивлячись на це, менеджерам необхідно знати, чи ефективно здійснено інвестиції в розвиток відповідного структурного елементу інтелектуального капіталу та чи сприяють ці інвестиції зростанню конкурентних позицій підприємства. На перший план висувається проблема визначення додаткових вигод, що отримує підприємство в результаті здійснення інвестицій в інтелектуальний капітал. Стратегічні підприємства досліджують різні методики та намагаються оцінити вартість інтелектуального капіталу яким володіють. За таких умов аналіз ефективності управління інтелектуальним капіталом набуває неабиякої актуальності.

Основна увага в працях західних науковців, як правило, зосереджена на розробці методів оцінки вартості інтелектуального капіталу підприємства [87,111,131,182,309]. Водночас останнім часом з'являється все більше наукових праць, які присвячені аналізу ефективності управлінських рішень щодо створення

та формування вартості підприємства у довгостроковій перспективі саме за рахунок інтелектуальних чинників [120,275].

Узагальнюючи праці вітчизняних науковців з визначеної проблеми, враховуючи новизну об'єкта дослідження, виявлено, що методика аналізу інтелектуального капіталу, як окрема категорія поки що не досліджується, а представлена окремими частинами в системі методики аналізу нематеріальних активів або методики аналізу капіталу підприємства. Це створює необхідність у розробці та дослідженні специфічних особливостей методики аналізу інтелектуального капіталу.

Розробка методики аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом, обумовлює вирішення наступних аспектів проблеми:

- дослідження основних елементів методики аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом;
- дослідження основних методів визначення ефективності формування та використання інтелектуального капіталу підприємства;
- розробка системи аналітичних показників, що комплексно характеризують досліджуваний об'єкт.

Методика аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом будуватиметься на загальній методиці аналізу капіталу підприємства, основні характерні особливості якої розглянуті вітчизняними науковцями Мнихом Є.В, Бутко А.Д., Большаковою О.Ю., Кравченко Г.О., Никонович Г.І. [195].

Основні елементи методики аналізу інтелектуального капіталу (рис.3.1) відповідатимуть наведеному у вищезазначеній праці рисунку, який відображує зміст методики аналітичного дослідження капіталу підприємства.

Проаналізуємо у наведеній на рис. 3.1 послідовності кожен структурний елемент методики аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства.

1. Формулювання цілей і задач аналізу інтелектуального капіталу підприємства. Метою аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом є, насамперед, зростання вартості і конкурентоспроможності

підприємства та поліпшення його фінансових показників у майбутньому. Проведення аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом дозволить приймати стратегічні управлінські рішення та виявляти окремі аспекти господарської діяльності, що максимально впливатимуть на створення цінності для підприємства у довгостроковій перспективі. Це обумовило наступні задачі аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства: вивчення та оцінка інтелектуального капіталу; дослідження основних закономірностей розвитку та взаємозв'язку окремих структурних компонентів інтелектуального капіталу; визначення впливу управлінських рішень щодо формування та експлуатації окремих структурних компонентів інтелектуального капіталу на фінансові показники діяльності підприємства; узагальнення результатів аналізу, обґрунтування відповідних управлінських рішень щодо розвитку інтелектуального капіталу підприємства у майбутній перспективі.

Рис. 3.1 Комплексний аналіз інтелектуального капіталу підприємства

2. Об'єкти аналізу інтелектуального капіталу підприємства.

Інтелектуальний капітал як об'єкт аналізу можна деталізувати за такими основними напрямками: способи формування інтелектуального капіталу підприємства; джерела коштів, що використовуються на формування інтелектуального капіталу підприємства; ефективність використання інтелектуального капіталу; вплив управлінських рішень щодо формування та використання інтелектуального капіталу на фінансові результати підприємства та формування цінності у довгостроковій перспективі.

При цьому, кожен об'єкт аналізу інтелектуального капіталу відображається системою аналітичних показників.

3. Система показників аналізу інтелектуального капіталу підприємства.

Необхідною основою аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом повинна бути достатньо повна система показників. Це сприятиме проведенню всебічного аналізу ефективності управлінських рішень по основних аспектах діяльності, що сприяють формуванню у довгостроковій перспективі інтелектуального капіталу підприємства.

Проведення аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом базуватиметься на основних класифікаційних ознаках показників, що наводяться в класичній теорії економічного аналізу, зокрема: за характером відображення економічних процесів; за змістом; за роллю в причинно-наслідкових відносинах; за результатом дії факторів; за методикою розрахунку.

Значні можливості, пов'язані з оптимізацією структури інтелектуального капіталу та аналізом ефективності управління його формуванням та використанням, виникають у випадку, коли враховуються не тільки показники прибутковості підприємства, вартості його інтелектуальних ресурсів тощо, але й інші критерії, що неможливо забезпечити в межах виключно кількісних характеристик. Тому, в процесі аналізу інтелектуального капіталу важливого значення набуває поділ показників за їх економічним змістом на кількісні та якісні. За допомогою кількісних показників є можливість вивчати величину інтелектуальних ресурсів відповідного підприємства, розмір інвестицій в такі

об'єкти, а також, кількісні зміни, що відбуваються в них. При цьому, якісні показники дозволять простежити рівень розвитку інтелектуального капіталу підприємства, ефективність формування та використання окремих його елементів.

Водночас, необхідно зазначити, що останнім часом деякі науковці під кількісними показниками розглядають будь-які показники, виражені в абсолютній чи відносній величині. При цьому, якісні показники характеризують як показники, що будуються на вербальних оцінках. Використання кількісних так і якісних показників (в тому числі на основі вербальних оцінок) має велике значення для аналізу інтелектуального капіталу, враховуючи специфічність та новизну даного об'єкта дослідження.

4. Опис методів і способів дослідження інтелектуального капіталу підприємства. Аналіз формування та ефективності використання інтелектуального капіталу підприємства необхідно розглядати в динаміці використовуючи систему абстрактно-логічних (якісних), економіко-логічних (традиційних) та економіко-математичних методів.

Зокрема, аналітичне дослідження відповідно починатиметься зі збору даних про об'єкт, тобто зі спостереження. Щоб сукупність зібраного первинного матеріалу могла бути використаною для подальших аналітичних досліджень, необхідно здійснити її систематизацію, що забезпечується, як правило, через групування. Опрацювання та усвідомлення зібраних даних потребує аналізу, а виявлення подібних та відмінних рис забезпечує порівняння. Об'єкт, що аналізується з метою більш чіткішого уявлення можна представити у вигляді моделі (метод моделювання).

Оскільки аналіз базується на кількісних характеристиках економічних явищ і процесів, в процесі його проведення, перш за все, використовують такий метод як вимірювання. Використання методу вимірювання дозволить представити результати формування та ефективності використання інтелектуального капіталу у вигляді системи показників. При цьому, дослідження та оцінка зміни цих показників, виявлення резервів, вивчення

подібності та відмінності результатів по декількох підприємствах здійснюється на основі порівняння.

Узагальнення результатів аналізу інтелектуального капіталу базується на методі синтезу. При цьому прийняття відповідних управлінських рішень на основі результатів неможливе без використання методів абстрагування, індукції та дедукції.

5. Інформаційне забезпечення аналізу інтелектуального капіталу підприємства повинно являти собою достатню сукупність даних і відповідні способи їх опрацювання, що дозволить в найбільш повній мірі дослідити порядок формування й ефективність його використання, виявити вплив основних позитивних та негативних факторів на даний об'єкт тощо.

Аналізуючи інтелектуальний капітал відповідного підприємства інформаційне забезпечення доцільно буде класифікувати за відношенням до об'єкта аналізу, тобто на зовнішнє та внутрішнє.

Сукупність зовнішніх джерел інформації формуватимуть матеріали в періодичних виданнях, реклама, відповідні дослідження на замовлення та оцінки експертів, Інтернет та інша інформація, яка формується за межами підприємства.

Внутрішні джерела інформації повинні не обмежуватися лише обліковими даними, до яких зокрема відносять дані бухгалтерського, статистичного та податкового обліку, звітність підприємства, планово-нормативні документи тощо. Бухгалтерський облік, як основна інформаційна база аналізу, не забезпечує в повному обсязі потреби управління. У більшості випадків така ситуація має місце навіть при бездоганній з погляду податкових органів бухгалтерії.

З урахуванням викладених в другому розділі пропозицій щодо відображення інтелектуального капіталу в системі рахунків бухгалтерського обліку у вигляді додатку Т представимо порядок розкриття інформації про інтелектуальний капітал в облікових регістрах та фінансовій звітності.

Вартість об'єктів інтелектуальної власності та цінних знань персоналу, які віднесені до складу нематеріальних активів знаходитиме своє відображення у балансі підприємства (форма № 1). У цьому звіті наводиться окремо інформація щодо первісної вартості та залишкової вартості нематеріальних активів, а також нарахована в установленому порядку сума накопиченої амортизації, яка наводиться у дужках.

Вартість незавершених капітальних інвестицій у створення, модернізацію, придбання об'єктів інтелектуальної власності відображається в статті «Незавершене будівництво» (рядок 020). Враховуючи, що в цій статті також будуть відображатися незавершені капітальні інвестиції на навчання та підвищення кваліфікації персоналу пропонуємо вищезазначену статтю перейменувати на «Незавершені капітальні вкладення».

Довгострокова заборгованість працівників, що має місце внаслідок виникнення зобов'язань перед підприємством на основі трудових угод (контрактів) відобразатиметься у статті балансу «Довгострокова дебіторська заборгованість» (рядок 050).

У балансі у складі витрат майбутніх періодів відобразатиметься інформація про здійснені підприємством витрати у зв'язку з науковими дослідженнями та розробками, навчанням та підвищенням кваліфікації персоналу, які не відповідають критеріям визнання їх активами та відповідно не капіталізуються (рядок 270). Систематичний розподіл та списання цих витрат з включенням їх до складу витрат звітного періоду відобразатиметься у складі інших операційних витрат в звіті про фінансові результати (форма №2, рядок 090).

Дохід від реалізації об'єктів інтелектуальної власності у складі необоротних активів подається у статті «Інші доходи» (рядок 130) форми №2. Собівартість реалізованих об'єктів інтелектуальної власності у складі необоротних активів подається у статті «Інші витрати» (рядок 160) вищезазначеної форми звітності.

Суми амортизаційних відрахувань за визначений період відображуються в звіті про фінансові результати у складі адміністративних витрат, витрат на збут та інших витрат операційної діяльності (відповідно рядки 070,080,090). Інформація про нараховану амортизацію об'єктів інтелектуальної власності в сукупності з амортизаційними відрахуваннями на інші види необоротних активів подається у складі операційних витрат статтею «Амортизація» (рядок 260).

Інформація про витрати на наукові дослідження та розробки, навчання та підвищення кваліфікації персоналу за умови їх визнання у складі витрат майбутніх періодів, окрім балансу та звіту про фінансові результати знайде своє відображення і у звіті про рух грошових коштів. Зокрема, у статті «Зменшення (збільшення) витрат майбутніх періодів» у графі «Надходження» відображається зменшення, у графі «Видаток» – збільшення у складі витрат майбутніх періодів, що відбулись протягом звітного періоду.

Інформація щодо об'єктів інтелектуальної власності та цінних знань, навичок, вмінь знаходитиме також відображення у декількох статтях звіту про рух коштів. У статті "Амортизація необоротних активів" (рядок 020) відображається амортизація необоротних активів, в частині яких знаходять своє відображення амортизаційні відрахування нематеріальних активів (в т.ч. об'єктів інтелектуальної власності, цінних знань, навичок, вмінь) нараховані протягом звітного періоду.

Прибуток від продажу об'єктів інтелектуальної власності, цінних знань, навичок, вмінь, як складової нематеріальних активів відобразатиметься в графі "Надходження", а збиток - у графі "Видаток". Надходження коштів від такої реалізації знайде свій відбиток у статті "Реалізація необоротних активів" (рядок 190). У статті "Придбання необоротних активів" (рядок 250) показуються виплати коштів для придбання об'єктів інтелектуальної власності, на розвиток цінних знань, навичок, вмінь, як частини придбаного підприємством необоротного капіталу.

Інформація про зміну власного капіталу в результаті переоцінки об'єктів інтелектуальної власності, цінних знань, навичок, вмінь знайде свій відбиток у звіті про власний капітал у статтях розділу «Переоцінка активів». Дані про проведення першої дооцінки об'єктів інтелектуальної власності, цінних знань, навичок, вмінь як складової нематеріальних активів відобразатимуться в графі "Додатковий капітал" у статті "Дооцінка нематеріальних активів" (рядок 100). При черговій дооцінці, у випадку перевищення сум попередніх уцінок над сумою перевищення попередніх дооцінок, різниця між сумою останньої дооцінки і зазначеного перевищення відбиватиметься в графі "Інший додатковий капітал" у відповідних статтях (рядок 100). При черговій уцінці, у випадку перевищення сум попередніх дооцінок над сумами попередніх уцінок, ця різниця буде віднесена на зменшення іншого додаткового капіталу і знаходитиме своє відображення у графі "Інший додатковий капітал" статті "Уцінка нематеріальних активів" (рядок 110).

Інформація про об'єкти інтелектуальної власності, цінні знання, навички, вміння у складі нематеріальних активів знаходитиме своє відображення і у примітках до фінансової звітності. Зокрема у формі №5 наводитиметься наступна інформація: вартість (первісна або переоцінена), по якій об'єкти інтелектуальної власності, цінні знання, навички, вміння у складі нематеріальних активів відображені в балансі; методи амортизації та діапазон строків корисного використання об'єктів інтелектуальної власності, цінних знань, навичок, вмінь; наявність та рух об'єктів інтелектуальної власності, цінних знань, навичок, вмінь у звітному періоді (первісна (переоцінена) вартість та сума накопиченої амортизації на початок звітного року; сума зміни первісної (переоціненої) вартості та накопиченої амортизації у результаті переоцінки; первісна (переоцінена) вартість та сума накопиченої амортизації об'єктів, які вибули; сума нарахованої амортизації; сума втрат від зменшення корисності, відображена в звіті про фінансові результати в звітному періоді; інші зміни первісної (переоціненої) вартості та сума накопиченої амортизації;

первісна (переоцінена) вартість та сума накопиченої амортизації на кінець звітного року)

У примітках до фінансової звітності також наводитиметься інша інформація про об'єкти інтелектуальної власності, цінні знання, навички, вміння у складі нематеріальних активів, а саме про первісну (переоцінену) вартість та накопичену амортизацію нематеріальних активів, щодо яких існує обмеження права власності; первісну (переоцінену) вартість та накопичену амортизацію переданих у заставу нематеріальних активів; суму угод на придбання у майбутньому нематеріальних активів; загальну суму витрат на дослідження та розробки, що включена до складу витрат звітного періоду; первісну вартість, залишкову вартість та метод оцінки нематеріальних активів, отриманих за рахунок цільових асигнувань.

Отже, можемо зробити висновок, що навіть з врахуванням запропонованих у попередніх розділах пропозицій щодо відображення інтелектуальних ресурсів у фінансовій звітності, інформація про формування та експлуатацію інтелектуального капіталу підприємства подається у досить стислій формі та у сукупності з відомостями про інші об'єкти (як правило подання інформації про окремі елементи інтелектуального капіталу відбувається у складі необоротних або нематеріальних активів підприємства). Це обумовлює необхідність розширення порядку представлення інформації у примітках до фінансової звітності або формування додаткового звіту, який буде відображати інформацію про усі аспекти розвитку інтелектуального капіталу підприємства. Публікуючи звіти про інтелектуальний капітал, західні підприємства намагаються виділити окремою позицією інформацію про людський капітал та структурний капітал. Крім цього, вказується складова, що називається ринковим або клієнтським капіталом, що пов'язана зі становищем підприємства на ринку, його зв'язками з клієнтами і партнерами.

Подання даних про інтелектуальний капітал у формі додатку до річної фінансової звітності підприємства, на наш погляд, полегшить процедуру простеження даних про формування та експлуатацію інтелектуального капіталу

підприємства. В звіті про інтелектуальний капітал повинна наводитися інформація на основі якої користувачі зможуть зробити висновок щодо розвитку окремих складових інтелектуального капіталу підприємства (навчання та підвищення кваліфікації персоналу, періодичне створення або придбання провідних інноваційних технологій тощо). На відміну від вищезазначених форм фінансової звітності, в яких інформація подається у грошовому вимірнику, тобто відображаються кількісні характеристики того чи іншого показника, у звіті про інтелектуальний капітал підприємства інформація може бути представлена у різних вимірниках та на основі використання кількісних і якісних вимірників.

Стратегічні орієнтири постіндустріальної економіки породжують нові вимоги до ведення бізнесу, перш за все, пов'язані з умінням використовувати інтелектуальні ресурси з метою підвищення ефективності господарювання. Це вимагає суттєвого удосконалення інформаційного забезпечення управління інтелектуальним капіталом підприємства. У сформованій ситуації доцільно розширити інформаційну базу аналізу інтелектуального капіталу шляхом залучення даних управлінського обліку та інших інформаційних джерел, що можуть бути отримані на рівні як окремих підрозділів підприємства так і за його межами.

Особливого значення під час аналізу формування та ефективності використання інтелектуального капіталу набувають такі необлікові джерела інформації як дані спостережень, анкетування, усне опитування тощо. Зазначені джерела інформації можуть бути успішно застосовані для аналізу нових і специфічних об'єктів, до яких, на нашу думку, також можна віднести і інтелектуальний капітал.

6. Вказівки щодо організації аналізу інтелектуального капіталу підприємства та порядку оформлення його результатів. В класичній теорії аналізу будь-який аналітичний процес як правило поділяють на підготовчий, основний та заключний.

На підготовчому етапі аналізу формування та ефективності використання інтелектуального капіталу передбачається визначення мети та об'єктів, формулювання основних завдань. На основі цього буде проводитись планування аналітичного дослідження .

Основний етап аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом охоплюватиме збір та перевірку аналітичної інформації, її систематизацію, розрахунок системи відповідних показників, виявлення впливу окремих факторів на зміну цих показників, оцінку порядку формування та ефективності використання інтелектуального капіталу протягом визначеного періоду, виявлення резервів покращення та прийняття на цій основі відповідних управлінських рішень.

Інтелектуальний капітал формує неоднорідна за своєю структурою і характером використання сукупність інтелектуальних ресурсів. В попередніх розділах розглянуто та обґрунтовано основні структурні елементи інтелектуального капіталу. Враховуючи вищезазначене необхідний диференційований підхід до аналізу формування та ефективності використання даного об'єкту.

Аналіз ефективності управління інтелектуальним капіталом базується на комплексній системі показників які мають забезпечити його багатовекторний аналіз. Аналіз ефективності управління та оцінка вартості інтелектуального капіталу вже проводиться багатьма західними підприємствами. І хоча загальноприйнятої методики поки що не існує, як правило, оцінюються наступні категорії: людські ресурси; покупці та замовники; технології; інноваційні процеси.

Аналізуючи категорію людські ресурси доцільно звернути увагу на кваліфікацію робітників, систему менеджменту по розвитку персоналу, задоволеність працівників умовами праці. В категорії покупці та замовники важливого значення набувають такі елементи як число постійних покупців та замовників, зусилля підприємства по розвитку відносин з покупцями та замовниками, налагодженість бізнесу і довгостроковість відносин з покупцями

та замовниками. Категорії технології та інновації головним чином охоплюють можливості інформаційно-технологічних систем, інвестиції в дослідження та розробки, економія та продуктивність, якість тощо.

Вище перераховані категорії носять лише типовий характер, їх межі чітко не окреслені та можуть перетинатися. Так, за допомогою категорії людські ресурси, забезпечується розвиток таких категорій як технології, покупці і замовники. В свою чергу, інноваційні процеси підприємства можуть впливати на удосконалення будь якої іншої категорії тощо.

Залежно від специфіки своєї діяльності, кожне підприємство в межах розглянутих категорій, які можуть доповнюватися, використовуватиме різні показники. Разом з тим, різниця в складі показників повинна обумовлюватися не лише видом діяльності підприємства, але й, наприклад, стадією зрілості. Для підприємств, які вперше виходять на ринок, перш за все, важливого значення набуває боротьба за максимальне залучення потенційних клієнтів, і тому пріоритет віддаватиметься аналізу категорії відносин з покупцями та замовниками. Підприємства з налагодженим бізнесом перш за все будуть цікавитися формуванням людського капіталу. В свою чергу, якщо підприємство вже перейшло у стадію зрілості, більше приділятиметься увага питанням розвитку й провадження новітніх технологій та інших інноваційних продуктів. Отже, аналіз порядку формування та ефективності використання інтелектуального капіталу доцільно виконувати окремо в розрізі кожного структурного компонента використовуючи як якісні так і кількісні вимірники. При цьому під час формування системи показників необхідно враховувати стадію зрілості підприємства.

Аналіз формування та ефективності використання інтелектуального капіталу вітчизняних підприємств можливий в межах, обумовлених стандартами бухгалтерського обліку, законодавством і можливостями самого суб'єкта господарювання, у тому числі фінансовими.

Зокрема, фінансові можливості підприємства можуть відігравати вирішальну роль при здійсненні інвестицій у розвиток того чи іншого структурного компонента інтелектуального капіталу. Як вже було зазначено у першому розділі, формування інтелектуального капіталу на підприємстві може

відбуватися двома способами: по-перше, за рахунок здійснення інвестицій в дослідження та розробки з метою створення інтелектуальних продуктів, формування інформаційно-технологічних систем на підприємстві, підвищення кваліфікації персоналу тощо (внутрішньо генерований інтелектуальний капітал); по-друге, за рахунок інвестування коштів на залучення створених іншими суб'єктами бізнесу об'єктів інтелектуальної власності (придбаний інтелектуальний капітал), залучення висококваліфікованих спеціалістів тощо.

При цьому, розглядаючи питання про придбання відповідного об'єкта інтелектуальної власності або залучення цінного для підприємства працівника, менеджери повинні розглядати також можливість відповідно фінансування власних досліджень та розробок з метою отримання необхідного інтелектуального продукту або фінансування підготовки (підвищення кваліфікації) своїх працівників. За таких умов є можливість вибору більш вигідного варіанту здійснення інвестицій у формування інтелектуального капіталу підприємства. Очікуваний економічний ефект від придбання інтелектуального продукту або залучення працівника повинен бути визначений і підтверджений відповідними економічними розрахунками, що показують його доцільність або недоцільність в порівнянні з проведенням досліджень та розробок, навчанням та підвищенням кваліфікації власного персоналу. Таке порівняння можливо забезпечити зіставляючи витрати, необхідні на проведення власних досліджень та розробок, навчання працівника і відповідні витрати на придбання необхідного інтелектуального продукту, створеного зовні або залучення працівника відповідної кваліфікації.

На наш погляд, з метою забезпечення обґрунтованих висновків також необхідно враховувати такі фактори як, наприклад, економія часу при придбанні готового до використання об'єкту інтелектуальної власності, залучення працівника з необхідними знаннями або переваги отримання виключної компетенції при створенні та використанні власних інтелектуальних продуктів. Серед негативних факторів можна виділити необмежений доступ до придбаних на ринку інтелектуальних продуктів, через що вони частково втрачають свою цінність або невизначеність проведення власних досліджень та

розробок, здійснення витрат на підвищення якісного рівня відповідного працівника.

Як правило, інвестиції в розробку або придбання нових технологій здійснюються за результатами фінансового аналізу, який не враховує як відповідне капіталовкладення може сприяти зміцненню існуючих сильних сторін і конкурентних переваг підприємства. Як приклад можна привести інвестиції в системи управління зв'язками з клієнтами (УЗК), досить недавно здійснення багатьма західними підприємствами та організаціями. Так, Monster.Com витратила на придбання на встановлення програмного забезпечення УЗК більш 1 млн. доларів, проте система виявилася настільки повільною та складною, що працівники Monster.Com перестали нею користуватися. Закупивши за величезні кошти систему УЗК, найкрупніші банківські установи в кінцевому підсумку нічого не отримали, або отримали мінімальний дохід, не говорячи про час і кошти, витрачені на навчання персоналу.

Навіть фінансово виправдані інвестиції в дослідження та розробки можуть не принести очікуваного доходу. За даними декількох досліджень, між капіталовкладеннями підприємств в науково-дослідні проекти і позитивним сальдо для інвесторів немає ніякого взаємозв'язку. Візьмемо для прикладу доходи підприємств Dell Computer та Sun Microsystems. Судячи з рис. 3.2 Dell витрачає на дослідження та розробки помітно менший процент від своїх доходів, ніж Sun Microsystems.

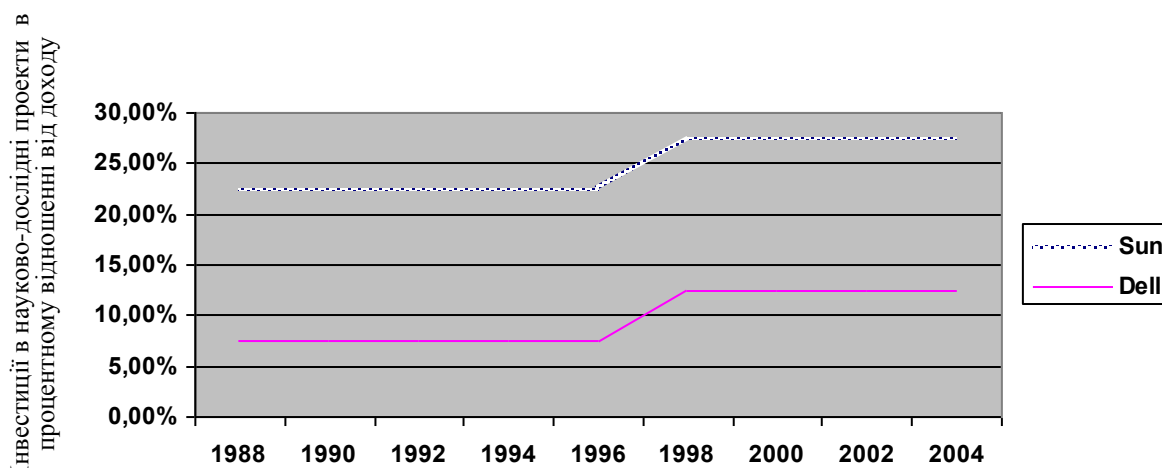

Рис. 3.2 Інвестиції корпорацій Dell і Sun в науково-дослідні проекти [343]

Тим не менш за останні десять років Dell отримала прибуток, який майже в десять разів перевищує прибуток Sun Microsystems, що відображається на показниках ринкової капіталізації цих підприємств (рис. 3.3). Кожний долар, вкладений в Dell на початку 1990-х років, вернувся його інвестору сумою в десять разів більшою, ніж дохід з кожного долару, інвестованого в Sun Microsystems. Виходячи з даних на кінець осені 2003р., акції Sun Microsystems продавалися менш ніж за чотири долари, що значно нижче максимального курсу тих самих акцій, зареєстрованого декілька років назад. Одним з при знаків ускладненого положення підприємства являється те, що вже 10-й квартал підряд в її звітах відображується дохід нижчий показників аналогічного періоду минулого року.

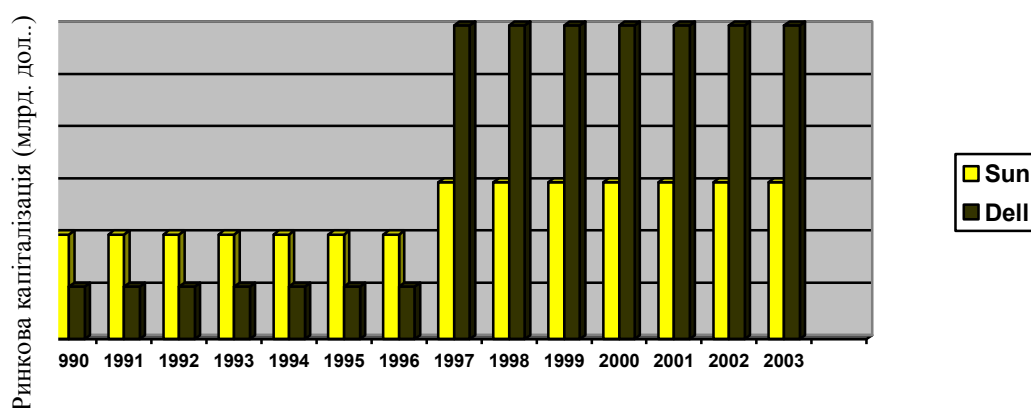

Рис. 3.3 Ринкова капіталізація корпорацій Dell і Sun [343]

Dell витрачає на науково-дослідницькі проекти значно меншу долю своїх доходів порівняно з Sun Microsystems, але при цьому має набагато більше ринкову капіталізацію. ІВМ в кінці 1980-х вкладала в науково-дослідницьку діяльність більше, ніж всі інші комп'ютерні підприємства разом взяті. В той же час потік товарів по каналам ІВМ, характеризувався набагато меншою потужністю ніж в інших підприємствах технологічного сектору, від чого постраждали показники ринкової капіталізації корпорації. Наприкінці 1990-х ІВМ більш ніж на третину скоротила свої витрати на науково-дослідні проекти і в той же час суттєво збільшила потік нових продуктів, в результаті чого суттєво зросли доходи.

Вище зазначені ситуації пов'язані з обмеженими можливостями фінансових показників в якості основи для прийняття управлінських рішень. Як альтернативу можна запропонувати аналітичну модель розроблену Р. Капланом і Д. Нортонем – Збалансовану Систему Показників (BSC – Balanced Scorecard). На думку Р. Каплана і Д. Нортоня фінансові показники важливі, але окрім них є і інші фактори, що визначають успішність діяльності підприємства. На думку авторів, фінансовий аналіз є необхідним, але недостатнім для ефективного управління інтелектуальним капіталом і досягнення стратегічних цілей підприємства.

На наш погляд, аналіз інтелектуального капіталу будь-якого підприємства має передбачати багатовекторну характеристику управлінських рішень щодо особливостей формування, стану та ефективності використання його окремих структурних компонентів. Отримавши можливість виявляти і оцінювати роль інтелектуального капіталу в генеруванні прибутку у довгостроковій перспективі, управлінці можуть використовувати свої інвестиції для вирішення стратегічних завдань – підвищення конкурентоспроможності підприємства та створення додаткової вартості.

Разом з тим, на вищих рівнях управління фінансові показники можуть відігравати вирішальне значення, оскільки на цьому рівні досить складно провести порівняльний аналіз за допомогою широкого кола показників. Тому, чим більшу можливість мають менеджери для вдосконалення фінансових показників щодо відображення майбутніх конкурентних переваг та створення доданої вартості у майбутньому, тим менше їх зацікавленість у використанні інших управлінських систем оцінки інтелектуального капіталу, зокрема системи збалансованих показників.

Інвестиції у інтелектуальний капітал не завжди капіталізуються, і, як правило, списуються як звичайні поточні витрати. Разом з тим, останнім часом, все частіше виникає необхідність визначення впливу інтелектуального капіталу на господарську діяльність підприємств. Вона обумовлена, в першу чергу, стратегією управління в умовах постіндустріальних економічних

відносин. Оцінювати вплив інтелектуального капіталу необхідно, в першу чергу, для оцінки управлінських рішень щодо розвитку бізнесу в умовах обмеженості ресурсів і жорсткої конкуренції, а також можливості створення додаткової цінності інтелектуальними факторами у майбутньому.

Брукінг Е. [23] зазначає, що інтелектуальний капітал підприємства оцінюється давно, проте лише в ситуації подальшого його продажу. При цьому він наводить кілька причин для пояснення необхідності оцінки інтелектуального капіталу:

- допомогти керівникам зрозуміти, у чому полягає цінність підприємства;
- допомогти визначити показники для оцінки успіху і розвитку;
- виявити найбільш вигідні засоби виробництва та джерела їх фінансування.

Вивчаючи значний досвід західних вчених у сфері дослідження категорії інтелектуального капіталу, виявлено різні методики, які дозволяють оцінити вплив даного об'єкта на вартість підприємства або його прибутковість. Систематизація досліджень з визначеної проблеми обумовила необхідність групування методів оцінки впливу інтелектуального капіталу на вартість підприємства або його прибутковість на основі чіткого виділення двох сторін щодо здійснення інвестицій:

- 1) методи, що засновані на вже досягнутих фінансових результатах;
- 2) методи, що засновані на основі вартості інвестицій.

Серед методів першого напрямку доцільно виділити наступні: показник “Кью Тобіна”; на основі інформаційної продуктивності; з використанням коефіцієнту ROA.

Показник “Кью Тобіна” характеризує співвідношення ринкової вартості компанії та відновлюваної вартості її активів. Результат розрахунку вищезазначеного показника дає можливість власникам, інвесторам та іншим суб'єктам ринку оцінити дієвість системи управління відповідного підприємства з метою досягнення стратегічних цілей. Водночас розрахунок такого показника можуть проводити лише акціонерні товариства, акції яких

вільно котуються на фондовому ринку. Проведені дослідження дають можливість зробити висновок, що основною організаційною формою торговельних підприємств є товариство з обмеженою відповідальністю, що унеможлиблює використання такого показника доля більшості вітчизняних підприємств торгівлі [1].

Метод інформаційної продуктивності дозволяє визначити дохід підприємства, добавлений його інтелектуальним капіталом. Такий дохід пропонується розраховувати як різницю між прибутком, який отримало підприємство та сумою нормального доходу, величина якого залежить від вартості його активів та процентної ставки на капітал [131].

Методика оцінки інтелектуального капіталу на основі коефіцієнту ROA базується на співставленні середньорічного ROA підприємства з середньогалузевим ROA. Коефіцієнт ROA визначається як відношення чистого прибутку до середньорічної вартості активів підприємства і вимірюється у відсотках. Виходячи з вищезазначеного, коефіцієнт ROA вимірює рентабельність по відношенню до активів [309].

При використанні вищезазначених методів оцінки впливу інтелектуального капіталу на господарську діяльність підприємства необхідно враховувати наступне: по-перше, використання цих методів надасть можливість провести лише ретроспективний аналіз; по-друге, основою для аналізу інтелектуального капіталу виступає прибутковість підприємства. За таких умов, необхідно враховувати, що підприємства, які намагаються мінімізувати витрати збільшуючи тим самим свої прибутки, економлять в тому числі й на розвитку свого інтелектуального капіталу і орієнтуються лише на короткострокову перспективу. Така ситуація сприяла зростанню неабиякого зацікавлення інвесторами саме витратами та інвестиціями підприємств.

В умовах постіндустріальних економічних відносин, пишучи про оцінку інтелектуального капіталу, надають пріоритет методам на основі вартості інвестицій. Серед них найбільше визнання та поширення отримав метод EVA

(Economic Value Added – EVA). Авторське право на термін EVA належить консультаційній компанії Stern-Stewart.

Stern-Stewart за допомогою конверсії облікових показників створили інформаційну систему показників виміру впливу інвестицій в інтелектуальний капітал на загальну успішність підприємства. Економічна додана вартість (EVA) розраховується як різниця між виробничим результатом (чистим операційним прибутком) до уплати процентів і після виплати податків (NOPLAT) і витратами на приваблення власного та запозиченого капіталу, який забезпечує отримання прибутку. Приведемо алгоритм розрахунку даного показника та основні фактори, що впливають на його вартість (рис. 3.4).

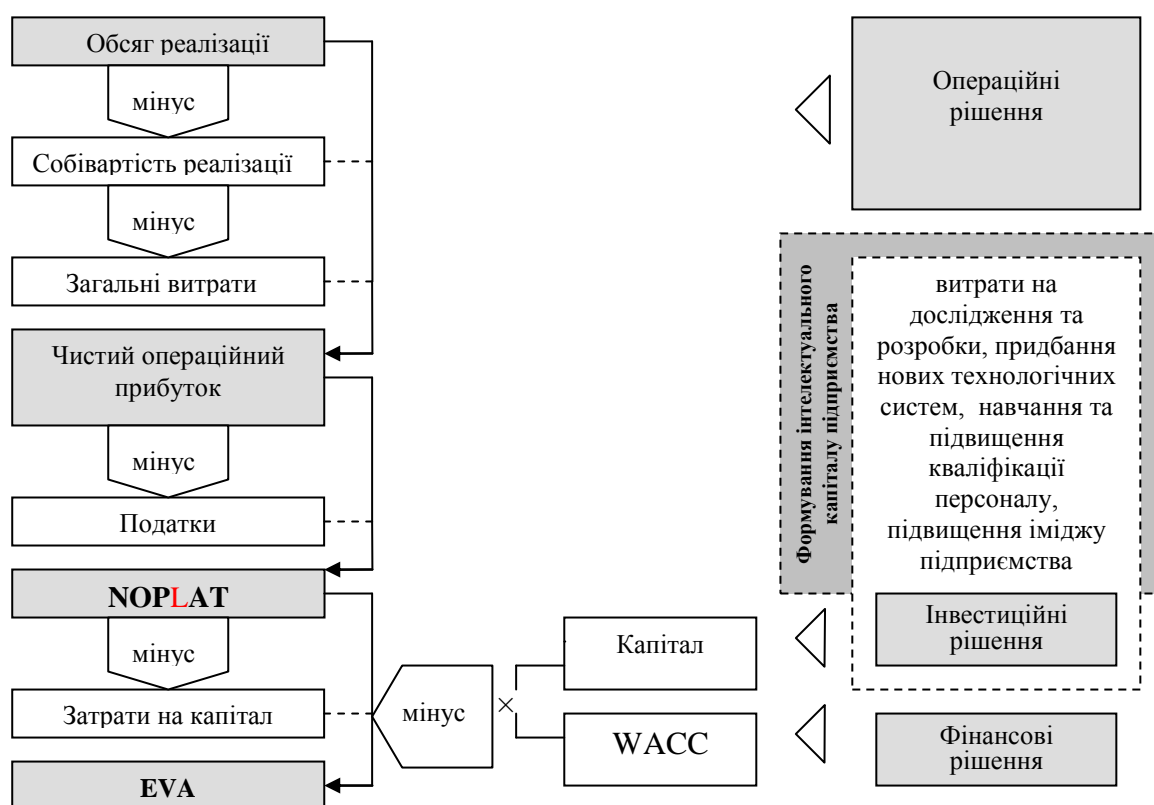

Рис. 3.4 Алгоритм розрахунку EVA [343]

Показник NOPLAT базується на облікових показниках прибутку і поетапно коректується з метою усунення фінансових, податкових та технічних викривлень. Показник NOPLAT відображає результати діяльності підприємства без врахування результатів фінансової та інвестиційної діяльності, тобто базується на чистому операційному прибутку. Враховуючи це, для розрахунку

NOPLAT необхідно використовувати податок на прибуток від операційної діяльності.

Для підприємства ППВФ «Панда» даний показник буде розраховуватися наступним чином (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Розрахунок NOPLAT ППВФ «Панда», тис. грн.

Показник	Поточний період 2007р.	Період прогнозування				
		2008	2009	2010	2011	2012
2. Операційний прибуток	13283,3	15940,0	19128,0	22953,5	27544,3	33053,1
4. Скоректований податок	3320,8	3985,0	4782,0	5738,4	6886,1	8263,3
5. NOPLAT (2-4)	9962,5	11955,0	14346,0	17215,1	20658,2	24789,8

З метою підвищення аналітичності даних розрахунок показника EVA має здійснюватися окрім поточного і в майбутніх періодах. За таких умов досить важливим є перевірка обґрунтованості прогнозних даних. Зокрема, в нашому прикладі, прогнозування динаміки обсягу операційного прибутку, інвестицій та вартості окремих активів базувалося на дослідженні динаміки цих об'єктів попередніх періодах.

Витрати, що необхідні для показника EVA, за якими в наступних роках очікуються виплати (витрати на дослідження та розробки, навчання та підвищення кваліфікації персоналу, маркетинг, підвищення іміджу підприємства, реструктуризацію), відображають в активі балансу як стратегічні інвестиції і через відповідний проміжок часу списують (амортизують). Таке коректування операційного доходу дозволяє менеджерам впевнитися, що ці стратегічні інвестиції знайшли своє відображення у системі факторів, що формують додаткову вартість. При практичному використанні моделі для кожного підприємства розроблюються різні модифікації бухгалтерської вартості, щоб врахувати специфічні умови та потреби їх діяльності. В якості капіталу виступає інвестований в майно капітал з врахуванням відсотків на приваблення капіталу (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Розрахунок суми інвестованого капіталу ППВФ «Панда», тис. грн.

Показник	Поточний період 2007р.	Період прогнозування				
		2008	2009	2010	2011	2012
Інвестиції в наукові дослідження та розробки, придбання нових технологічних систем, навчання та підвищення кваліфікації персоналу, іміджу підприємства	29,4	52,0	55,0	56,0	59,0	62,0
Нематеріальні активи (залишкова вартість)	64,2	96,0	112,0	120,0	135,0	160,0
Основні засоби (залишкова вартість)	50717,5	50717,5	50717,5	50717,5	50717,5	50717,5
Оборотні активи (за мінусом безвідсоткових короткострокових зобов'язань)	3415,8	4098,9	4918,8	5902,5	7083,0	8499,6
Сукупний задіяний капітал	54226,9	54912,4	55748,3	56740,0	57935,5	59377,1
Витрати на капітал	9218,6	9335,1	9477,2	9645,8	9849,0	10094,1

Витрати на капітал розраховуються шляхом множення капіталу на середньозважену ставку витрат на приваблення капіталу (WACC). Це відповідає мінімальній доходності, яку вимагають від підприємства інвестори. Під час розрахунку WACC для ППВФ «Панда» визначено ставку прибутковості безризикових активів (наприклад, державник цінних паперів) у розмірі 15,2% для власного капіталу підприємства. Ставку прибутковості для іншої заборгованості підприємства визначено на основі прибутковості в середньому по ринку. Далі проводиться коректування на ставку оподаткування (25%). Розрахунок WACC наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Розрахунок WACC ППВФ «Панда», тис. грн.

Сукупний капітал підприємства	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Вартість до оподаткування, %	Вартість після оподаткування, %	Витрати, %
Власний капітал	26014,2	36,4	15,2	15,2	5,5
Довгострокова заборгованість	24333,9	34,1	26	19,5	6,6
Короткострокова заборгованість	21050,5	29,5	22	16,5	4,9
Разом	71398,6	100			17,0

Прихильники EVA підкреслюють, що відображена у звітах величина бухгалтерського прибутку сьогодні вже не створює вартості для акціонерів. Така ситуація спричинена тим, що в бухгалтерському прибутку не знаходять відображення витрати на залучення капіталу (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Розрахунок EVA ППВФ «Панда», тис. грн.

Показник	Поточний період 2007р.	Період прогнозування				
		2008	2009	2010	2011	2012
NOPLAT	9962,5	11955,0	14346,0	17215,1	20658,2	24789,8
Витрати на капітал	9218,6	9335,1	9477,2	9645,8	9849,0	10094,1
EVA	743,9	2619,9	4868,8	7569,3	10809,2	14695,7
Фактор дисконтування на основі WACC (за умови, що рівень інфляції складає 15%)	1	0,85	0,723	0,614	0,522	0,444
Дисконтована EVA		2226,9	3520,1	4647,6	5642,4	6524,9
Сума дисконтованих EVA		16037,0				
Продовжена вартість EVA (відношення прогнозованого показника EVA наступного року до показника WACC)					6524,9 : 17,0% = 38381,8	
					16037,0 + 38381,8 = 54418,8	

Виходячи з припущень прихильників методу EVA, можна зробити висновок що у 2007р. підприємство ППВФ «Панда» за рахунок ефективних управлінських рішень створило додаткову цінність у розмірі 743,9 тис. грн. Тобто з 13283,3 тис. грн. операційного прибутку 743,9 тис. грн. створено інтелектуальним капіталом підприємства, а саме інтелектом його працівників.

Результати розрахунку показника EVA на прикладі декількох підприємств наведено в табл. 3.6.

Використання показника EVA в якості інструменту управління інтелектуальним капіталом змінює мету управління у напрямку створення цінності у майбутньому. Активізація стратегічних інвестицій призводить до довгострокового зростання вартості підприємства.

Таблиця 3.6

Результати розрахунку EVA на досліджуваних підприємствах за 2007р.

Показник	Приватне підприємство виробнича фірма «Панда»	ТОВ «Епіцентр К»	ТОВ «Сільпо-65»	ТОВ «Гарантія маркет» (торговельна марка «Фуршет»)
Прибуток від операційної діяльності, тис. грн.	13283,3	43361,1	19969,8	16342,2
EVA, тис. грн.	743,9	5681,6	1717,4	1487,1

Здійснюючи інвестиції в розвиток інтелектуального капіталу підприємство отримує можливість займати домінуючі позиції на ринку. При цьому, досить важливим є питання оцінки впливу здійснених інвестицій на створення додаткової вартості у майбутньому. Не дивлячись на те, що останнім часом фінансові показники поступово втрачають свою інформаційну цінність, власники та інші користувачі з прямим фінансовим інтересом і досі зацікавленні в їх розрахунку. Отримуючи інформацію за допомогою EVA власники, інвестори й інші зацікавлені особи мають можливість зробити висновок чи відповідає стратегія підприємства їх власним інтересам та чи достатньо коштів інвестується для досягнення їх цілей у майбутньому.

Позитивним фактором при використанні даного методу є його прийнятність для прибуткових підприємств будь-якого виду діяльності та організаційно-правової форми управління. При цьому, суттєвими недоліками використання методу EVA є: по-перше, можливість маніпулювання при коректуванні бухгалтерських даних, що суттєво знижує рівень об'єктивності та точності проведених розрахунків та може призвести до труднощів при співставленні розрахункових значень за даним методом на різних підприємствах; по-друге, метод EVA носить лише прогнозний характер. Водночас в довгостроковій перспективі можуть мати місце безліч факторів, які, як позитивно так і негативно, впливатимуть на вартість інтелектуального капіталу та його вплив на ефективність ведення господарської діяльності підприємства.

Визначення впливу інтелектуального капіталу на вартість підприємства є безумовно важливим інструментом системи стратегічного управління постіндустріального підприємства і буде цікавою в першу чергу для задоволення інформаційних потреб інвесторів. Водночас для менеджерів аналіз інтелектуального капіталу повинен передусім забезпечити отримання відповідних інструментів управління окремими інтелектуальними ресурсами. Відповідно прийняття зважених управлінських рішень повинно базуватися також на основі інших аналітичних характеристик.

Вищезазначене обумовило необхідність розробки комплексної інтегрованої системи аналітичних показників для визначення ефективності управління інтелектуальним капіталом.

Узагальнення аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом з метою наочності можна представляти у табличній формі. При цьому як доповнення до аналітичних таблиць, можуть використовуватися графіки та різні діаграми.

За результатами аналітичного дослідження доцільно складати пояснювальну записку в якій окрім висновків повинні бути також наведені рекомендації щодо покращення управління інтелектуальним капіталом підприємства у найближчій та довгостроковій перспективі.

Проведення аналізу особливостей формування та ефективності використання інтелектуального капіталу необхідно здійснювати з урахуванням інтересів широкого кола осіб. Тому, на наш погляд, під час формування системи аналітичних показників для кожного структурного компоненту інтелектуального капіталу необхідно провести анкетування зацікавлених сторін (власники, управлінський персонал, інвестори, покупці та замовники, персонал тощо) та здійснити ранжування отриманих результатів.

Отже, аналіз ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства має базуватись на використанні комплексної інтегрованої системи аналітичних показників, які могли б надавати менеджерам різних рівнів управління необхідну інформацію.

Реалізація вищезазначених методичних рекомендацій дозволить вирішити наступні завдання:

- покращити інформаційно-аналітичне забезпечення процесів управління основними аспектами, що формують інтелектуальний капітал підприємства або є результатом його функціонування;
- підвищити обґрунтованість, прозорість та якість управлінських рішень;
- знизити ступінь невизначеності і ризику при прийнятті управлінських рішень стосовно розвитку інтелектуального капіталу підприємства;
- забезпечити можливість ефективного використання інтелектуальних ресурсів підприємства.

3.2. Збалансована система показників як передумова якісного аналізу інтелектуального капіталу підприємства

Проблема створення ефективної інформаційно-аналітичної системи в практиці постіндустріальних підприємств набуває все більшого значення. Водночас, забезпечення проведення прозорого та якісного аналізу базується на максимально повному та достовірному інформаційному забезпеченні з однієї сторони, з іншої, на умінні застосовувати відповідні методики опрацювання зібраних інформаційних даних, їх перетворення та передання на відповідний рівень управління з метою прийняття рішень.

Сукупність інформаційних даних, що відповідним чином систематизована і ефективно використовується в управлінні стратегічним розвитком підприємства є винятково цінною. Разом з тим, окремі дані фінансового та статистичного обліку як інформаційне джерело аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом лише незначною мірою корисні для менеджерів в процесі прийняття ними управлінських рішень. За таких умов перед вітчизняними підприємствами постала нагальна проблема переходу від традиційно пасивної реєстрації фактів під час здійснення

господарської діяльності до ефективних управлінських систем накопичення та опрацювання інформації. Отримання закінченого інформаційно-аналітичного продукту, що має безпосереднє відношення до тієї чи іншої цілі управління має ґрунтуватися на поєднанні облікових та інших даних, серед яких все більшого значення набувають дані управлінського (внутрігосподарського) обліку та дані спеціальних обстежень.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин система обліку як основне інформаційне джерело аналізу має зводитися не лише до звичайного процесу виявлення, вимірювання, реєстрації, узагальнення та передачі інформації користувачам фінансової звітності. Облікові дані повинні своєчасно і максимально забезпечувати інформаційні потреби користувачів щодо стану підприємства, результатів його господарської діяльності та планів розвитку у перспективі. Це, в свою чергу, надасть можливість не лише проведення оцінки та аналізу результатів поточної діяльності підприємства, але й забезпечить максимальну поінформованість інвесторів, працівників, партнерів на інших зацікавлених осіб про довгострокові цілі розвитку підприємства.

Оцінюючи поточну діяльність та довгострокові цілі будь-якого підприємства передусім звертається увага на спроможність останнього формувати, зберігати та ефективно використовувати капітал. При цьому, в період всеохоплюючої інформатизації, оцінюється спроможність формувати, зберігати та ефективно використовувати саме інтелектуальну складову капіталу відповідного підприємства.

Діяльність менеджерів, спрямована на розвиток інтелектуального капіталу, включаючи концентрацію всіх, що є в наявності, ресурсів, підготовку конкретних програм дій, визначення довгострокових цілей й розробку технології їх реалізації має базуватись на такій інформаційній системі, що об'єднує та взаємопов'язує всі стратегічні аспекти діяльності підприємства, які формують потужну інтелектуально-ресурсну базу і на цій основі в довгостроковій перспективі збільшують його вартість та конкурентоспроможність.

Активне, орієнтоване на майбутнє, управління інтелектуальним капіталом являє собою важливу складову частину системи стратегічного управління підприємств, яке набуло поширення в постіндустріальних умовах господарювання. Метою стратегічного управління є передусім розширення бачення розвитку підприємства на перспективу та створення можливості гнучко реагувати на зміни, що відбуваються у зовнішньому середовищі (очікування та бажання покупців, науково-технічні досягнення тощо). За відсутності стратегічного управління в умовах ринкової економіки підприємство приймає лише короткострокові, а іноді навіть неефективні рішення.

В свою чергу, усе ширше проникнення в систему економічних відносин інтелектуальних ресурсів сприяло прогресуючій еволюції стратегічного управління господарською діяльністю підприємств, характеризуючи яку, Хорин А.Н. [317] виділяє три етапи: ранній та пізній індустріальний етапи та постіндустріальний етап.

Для раннього індустріального етапу розвитку економічних відносин, період якого тривав з 80-х рр. XIX ст. по 30-ті рр. XX ст., є характерним суттєве зростання об'ємів масового виробництва. За відсутності необхідної пропозиції все що вироблялося повною мірою знаходило ринки збуту. Як, приклад стратегічного управління на даному етапі можна привести підхід Генрі Форда до вирішення проблем створення автомобілів та їх реалізації. Підприємець налагодив у великих на той час обсягах виробництво типових автомобілів моделі «Т», вперше реалізувавши ідею конвеєра [317]. Враховуючи цілі та методи управління, що були притаманні даному етапу розвитку економічних відносин, його також називають етапом масового виробництва.

Протягом 30-х рр. XX ст. по 50-ті рр. XX ст. тривав етап масового збуту. На даному етапі поступово впроваджуються в господарську практику маркетингові технології. Це обумовлює формування нового рівня взаємовідносин між виробником та споживачем. Виробники все більшою мірою враховують те, що у споживача може з'явитися інший вибір і саме за ним право прийняття кінцевого рішення щодо придбання відповідного товару.

Ускладнюється також і управлінські технології, що відповідно вимагає необхідних знань та навичок.

В другій половині ХХ ст. почався третій постіндустріальний етап розвитку економічних відносин. Забезпеченість матеріальними ресурсами на даному етапі вже не відіграє вирішального значення. Зростання конкуренції, постійне скорочення періоду оновлення продукції (робіт, послуг) та розширення її асортименту призвели до необхідності інтелектуалізації праці, ширшого використання у виробництві останніх досягнень техніки, винаходів, ефективних систем управління якістю та формування на цій основі інтелектуального капіталу підприємств. В загостреній конкурентній боротьбі перемагає та завойовує ринок більш досконала продукція, що максимально задовольняє бажання споживачів і відповідно має більший попит.

На стратегічно орієнтованих підприємствах створюються внутрішні служби (іноді їх називають венчурними структурними підрозділами), основним завданням яких стає проектування продукції та послуг, що випереджають за якістю (якісним або технічним рівнем, попитом) продукцію та послуги, що пропонуються конкурентами. В системі управління таких підприємств відмічається різноманітність та складність методики прийняття управлінських рішень, які окрім оперативних питань починають все більше включати питання, що характеризують стратегічні аспекти розвитку бізнесу. Це вимагає від менеджерів сучасних підприємств відповідних знань для забезпечення ефективного управління процесом розробки та прийняття стратегічних рішень.

Отже, стратегічні рішення, що традиційно приймалися підприємствами в період індустріального буму, носили більш матеріальний характер і легко прораховувалися. Існували стійкі процедури погодження та прийняття рішень щодо відповідних управлінських проектів, а також система кількісних аналітичних показників, що ґрунтувалася виключно на фінансових даних, на основі якої приймалися такі проекти. Проте, в постіндустріальний період це вже не може гарантувати швидкого накопичення та ефективного використання інтелектуального капіталу. Ефективність управління інтелектуальними

капіталом сучасного підприємства взагалі неможлива в межах використання виключно кількісних показників, базою для обчислення яких являються лише облікові дані.

Формування належного інформаційно-аналітичного забезпечення ефективного управління інтелектуальним капіталом підприємства можливо забезпечити лише за наступних умов: по-перше, можливості формування повного інформаційного забезпечення, яке б містило сукупність зовнішніх та внутрішніх, облікових та необлікових даних; по-друге, використання системи показників, що забезпечувала б як кількісну так, і якісну оцінку досліджуваного об'єкта і враховувала різноманітні аспекти, які можуть впливати на процес його формування та ефективного використання (інновації, професійність персоналу, інформаційні системи та бази даних, прихильність покупців тощо); по-третє, результати проведеного аналізу інтелектуального капіталу повинні надавати можливість прийняття обґрунтованих стратегічних рішень різними зацікавленими сторонами (власники, інвестори, менеджери відповідних рівнів управління, працівники структурних підрозділів, постачальники, покупці тощо).

Однією з основних проблем динамічного розвитку бізнесу вітчизняних підприємств є дефіцит управлінсько-аналітичних технологій, адаптованих до умов постіндустріального ринку, який постійно змінюється під натиском інформаційно-інноваційного прогресу. Тому, будь-яка методика аналізу, що розроблена на основі даних фінансового та управлінського обліку й успішно апробована в світовій практиці викликає підвищений інтерес і у вітчизняних менеджерів.

Однією з таких розробок, яка отримала визнання в більшості розвинутих країн світу, стала концепція збалансованої системи показників на основі якої розроблено модель стратегічних карт. Використовуючи стратегічну карту окремого підприємства можливо здійснити комплексну оцінку ефективності управлінських рішень щодо поточної його діяльності та проаналізувати важливість таких рішень для розвитку бізнесу довгостроковому періоді.

При розробці системи збалансованих показників стратегія як правило охоплює ключові показники діяльності підприємства, що створюють цінність. Кожний аспект формалізується у вигляді стратегічних карт, в яких надається інформація про завдання, основні способи їх досягнення, показники та їх значення тощо.

Д. Нортоном і Р. Капланом [120] пропонуються чотири напрямлення діяльності підприємства, що є базовими для розробки стратегічних карт. Особливості розвитку ринку, галузева специфіка та інші фактори можуть сприяти доповненню стратегічних карт іншими аспектами, що є найбільш значимими для відповідного підприємства.

Фінансове положення компанії – є однією з ключових складових збалансованої системи показників. Фінансову складову системи збалансованих показників, як правило, розміщують в самому верху стратегічної карти, в главі дерева цілей компанії, але існує тісний взаємозв'язок з цілями підприємства по відношенню до клієнтської складової, організації бізнес-процесів, розвитку підприємства у довгостроковій перспективі.

Другий рівень стратегічної карти характеризує відношення з покупцями та замовниками. Серед основних цілей, що ставить перед собою підприємство є: збільшення долі ринку підприємства; оптимальний вибір ринкової позиції і ключових клієнтів, на яких підприємство орієнтується в своїй діяльності тощо.

Складова внутрішніх бізнес-процесів визначає третій рівень збалансованої системи показників. Внутрішні бізнес-процеси в значній мірі визначаються клієнтською складовою. Тому процеси організують таким чином, щоб забезпечити максимальні конкурентні переваги.

Четвертий рівень стратегічної карти відображає аспект розвитку підприємства. Для досягнення довгострокових показників розвитку підприємству необхідно здійснювати інвестиції в підвищення кваліфікації персоналу, новітні технології, процедури управління тощо. Саме на цьому рівні стратегічної карти підприємство може використовувати систему показників, що характеризує його інтелектуальний капітал.

Основна ідея стратегічних карт базується на тому, що підприємству необхідно акумулювати капітал, необхідний для довгострокового розвитку. Питання ефективного управління капіталом є актуальними як у західній так і у вітчизняній практиці і досліджуються протягом багатьох століть. Але вже у другій половині ХХ ст. ці дослідження набули додаткового імпульсу.

Зростання ролі знань сприяло формуванню нових моделей управління капіталом підприємств. Капітал все частіше починають доповнювати інтелектуальною складовою. І вже на сьогоднішній день, інтелектуальній складовій капіталу відводять головну роль у забезпеченні конкурентних переваг та отриманні максимального доходу у довгостроковому періоді. Гнучкість та конкурентоздатність підприємства на ринку досягається в результаті тривалого накопичення корисних знань. Підприємству необхідно максимально використовувати наявні знання та ініціативи робітників, інакше воно ризикує упустити цінну для себе інформацію.

Концепція стратегічних карт дає можливість розширити сферу дії управлінського обліку, забезпечить контроль різних джерел і напрямків формування інтелектуального капіталу та надасть можливість проведення аналізу ефективності використання інтелектуальних ресурсів підприємства. В розрізі кожного окремого аспекту стратегічної карти може бути сформована система аналітичних показників. Кожне підприємство залежно від галузевої специфіки своєї діяльності, намічених цілей та інформаційних потреб користувачів формує таку систему показників на власний розсуд.

На практиці стратегічні карти західних підприємств доволі часто включають систему показників, що характеризують їх інтелектуальний капітал. Загальноприйнятої методики розрахунку таких показників поки що не існує, і, їх вибір в кожному окремому випадку залежать від точки зору спеціалістів підприємства. На наш погляд, інформація про інтелектуальний капітал підприємства в системі стратегічних карт повинна охоплювати інноваційні, професійно-кваліфікаційні й ринкові характеристики.

Довгострокові стратегічні рішення, як правило, виділяються на фоні інших управлінських рішень своєю масштабністю та значимістю (інвестиції в нові технології, проведення досліджень та розробок тощо). Разом з тим, в процесі діяльності сучасних підприємств все частіше виникає необхідність у прийнятті управлінських рішень іншого роду. Менеджерів цікавить як використовуються накопичені знання працівників підприємства, якою мірою витрати, які спрямовуються на професійне навчання та підвищення кваліфікації працівників або на розробку нової продукції впливатимуть на основні показники діяльності, чи збирається та розповсюджується серед працівників накопичений досвід та користі знання окремих співробітників тощо).

Прийняття рішень такого роду набуває особливої значимості в умовах, коли конкурентна боротьба переміщується в сферу накопичення інтелектуального капіталу підприємств, який неможливо придбати. Почасти, такий інтелектуальний капітал формується в процесі відбору та підготовки персоналу підприємства, тобто в процесі формування людського капіталу. Проте, людський капітал відносять до нестійких економічних ресурсів, тому в підприємства виникає потреба в накопиченні компетенції, навичок і досвіду на більш стабільній основі (в перетворенні людського капіталу в структурний через формування наприклад внутрішніх інформаційних баз корисних для підприємства знань). Формування структурного капіталу може відбуватися через інвестування в розробку інноваційних ресурсів підприємства, формування його позитивного іміджу та створення внутрішніх інформаційних баз даних, які стають ресурсом підприємства у вигляді його нематеріального активу.

Стратегічна карта допомагає співробітникам зрозуміти важливість тих чи інших довгострокових цілей і взаємозв'язок між окремими стратегічними цілями й розвитком підприємства у майбутньому. Досить важливим є те, щоб чіткі причинно-наслідкові зв'язки, відображені в стратегічній карті, дозволяли підприємству збалансовано і ефективно забезпечувати виконання стратегії. Стратегічна карта, в якій описані нефінансові цілі, такі як підвищення

технологічного рівня виробництва, професійності працівників, прихильності клієнтів, дозволяє описати процес створення інтелектуального капіталу підприємства у більш повній мірі.

Як правило, про діяльність підприємства роблять висновок за фінансовим результатом, що визначає ефективність використання матеріальних активів. Матеріальні активи мають відповідну балансову вартість, що відображається в облікових регістрах. Вартість інтелектуального капіталу, відображуваного в обліку у якості нематеріальних активів недооцінена. При цьому, причинно-наслідкові зв'язки, що наводяться в стратегічній карті, наочно демонструють, яким чином інтелектуальний капітал підприємства перетворюється в матеріальні (фінансові) результати.

У вигляді рис. 3.5, на основі запропонованої Д. Нортоном і Р. Капланом моделі стратегічної карти, схематично зображено розвиток інтелектуального капіталу в кожній складовій системи збалансованих показників. За допомогою наведеної схеми є можливість прослідкувати, як інтелектуальний капітал (знання та професійні якості персоналу, інновації та технології тощо) перетворюються в матеріальні результати (наприклад, в приваблення нових клієнтів, яке призведе до росту доходів від реалізації продукції), що в кінцевому підсумку призведе до збільшення конкурентоспроможності та доходів у довгостроковій перспективі, і, як наслідок сприятиме зростанню ринкової вартості підприємства. Отже, ефективність діяльності підприємства залежить від інтелектуальних чинників, які перераховуються в стратегічній карті в аспекті навчання та розвитку.

Як вже було зазначено, включення показників, які дозволять приймати стратегічні управлінські рішення щодо розвитку та ефективного використання інтелектуального капіталу до стратегічної карти має базуватися на фінансовій та нефінансовій інформації. Цьому сама система аналітичних показників має містити як якісні так і кількісні характеристики. Прийняття таких рішень лише на основі фінансової інформації та кількісних показників може призвести до небажаних наслідків, оскільки необхідно враховувати та аналізувати такі

специфічні об'єкти як доля та сегмент на ринку, якість продукції та лояльність споживачів, кваліфікація та рівень самореалізації персоналу, впровадження новітніх технологій та інформаційних систем та інше. Не дивлячись на значні результати, висвітленні в численних працях та розробках, при дослідженні питань аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом, приділяється лише увага удосконаленню методики аналізу нематеріальних активів, частина яких (а саме об'єкти інтелектуальної власності) становить окремий структурний компонент досліджуваного об'єкта.

Помітний внесок у розвиток методики аналізу нематеріальних активів внесли А.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін [335]. Вченими сформульовані основні задачі аналізу ефективності використання нематеріальних активів підприємства, обґрунтована необхідність розробки системи показників, що характеризують статику і динаміку нематеріальних активів, запропоновані методи аналізу й оцінки їх структури за джерелами надходження, видами, термінами корисного використання, ступенем правової захищеності, ліквідності, ризику вкладення капіталу й інших критеріїв, а також рекомендовані способи розрахунку економічної ефективності використання ліцензій і визначення прибутковості нематеріальних активів, «ноу-хау».

Методологічні підходи аналізу ефективності використання нематеріальних активів, розвинуті А.Д. Шереметом і Р.С. Сайфуліним, є досить важливими і можуть бути використаними при аналізі ефективності використання ідентифікованих об'єктів інтелектуальної власності в умовах обмеженості інформаційних ресурсів (мається на увазі проведення аналізу лише на основі облікових даних). При цьому, враховуючи те, що у структурі нематеріальних активів можуть бути представлені і інші нематеріальні ресурси, які не належать до інтелектуального капіталу розрахунок показників буде обмежувався лише об'єктами інтелектуальної власності. Враховуючи вищезазначене, на основі запропонованих дослідниками показників ефективності використання нематеріальних активів можливо здійснювати розрахунок показників ефективності використання об'єктів інтелектуальної власності.

З метою забезпечення порівнянності отриманих результатів, у процесі розрахунку показників ефективності використання об'єктів інтелектуальної власності, звітні дані доцільно зіставляти з результатами відповідних показників за інші періоди часу. Також можливе порівняння показників окремого підприємства з показниками підприємства-аналога та інше.

Використовуючи розробки А.Д. Шеремета і Р.С. Сайфуліна, доцільно виділити одну з відмінних рис об'єктів інтелектуальної власності, а саме їх можливість внутрішньогосподарського використання як частини ресурсного потенціалу підприємства, так і їхнього комерційного використання у вигляді товару. У зв'язку з цим сукупність показників доцільно поділити на дві групи. Перша характеризує ефективність внутрішньогосподарського використання об'єктів інтелектуальної власності, друга, відповідно, - комерційного застосування.

До складу першої групи дослідниками бути включені показники, багато з яких аналогічні показникам, що традиційно застосовуються в аналізі необоротних матеріальних активів.

Коефіцієнт ємності витрат на придбання (створення) об'єктів інтелектуальної власності – визначається як відношення суми витрат на створення та придбання об'єктів інтелектуальної власності до обсягу загальних витрат підприємства, що мали місце протягом визначеного періоду часу.

Рівень внутрішньовиробничої віддачі визначається відношенням валового доходу підприємства, отриманого від здійснення основної діяльності за звітний період до середньої за цей період вартості об'єктів інтелектуальної власності. Необхідно зазначити, що характер динаміки зазначеного показника сам по собі не надає корисної інформації про прийнятність досягнутої величини цієї віддачі. Необхідна база для порівняння. Такою базою можуть виступати середньостатистичні дані по галузі до якої відноситься досліджуване підприємство, рівень віддачі об'єктів інтелектуальної власності передових конкурентних підприємств, досвід підприємств високорозвинених країн світу та інше.

Коефіцієнт повноти використання визначається відношенням функціонуючої частини об'єктів інтелектуальної власності до загальної вартості об'єктів інтелектуальної власності, що знаходиться в розпорядження підприємства.

Коефіцієнт використання об'єктів інтелектуальної власності по часу праці визначається відношенням робочого фонду часу підприємства до загального календарного фонду часу.

Коефіцієнт екстенсивного використання об'єктів інтелектуальної власності обчислюється як добуток двох показників: коефіцієнта повноти використання (розраховується як відношення вартості функціонуючих на підприємстві об'єктів інтелектуальної власності до загальної вартості функціонуючих і нефункціонуючих об'єктів інтелектуальної власності) і коефіцієнта використання об'єктів інтелектуальної власності за часом роботи підприємства (обчислюється як співвідношення робочого і календарного фондів часу на підприємстві).

Коефіцієнт інтенсивності експлуатації об'єктів інтелектуальної власності – це середній фактичний час зайнятості об'єктів інтелектуальної власності у господарській діяльності підприємства, віднесений до загального робочого фонду часу.

Встановлення фактів функціонування чи нефункціонування об'єктів інтелектуальної власності, а також середній фактичний час зайнятості функціонуючих об'єктів інтелектуальної власності А.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін рекомендують розраховувати за станом на один з останніх робочих днів звітного періоду. При цьому може бути використана спеціально розроблена форма внутрішньої звітності по об'єктам інтелектуальної власності у рамках організованої на підприємстві системи управлінського обліку.

Застосування коефіцієнтів повноти завантаження об'єктів інтелектуальної власності у просторі і часі, а також інтенсивності їхньої експлуатації дозволяє організувати внутрішній контроль за тими напрямками використання об'єктів інтелектуальної власності, що є найбільш важливими для підприємства.

У свою чергу, добуток коефіцієнтів екстенсивного й інтенсивного використання дає можливість розрахувати коефіцієнт інтегрального використання об'єктів інтелектуальної власності. Він є з'єднуючою ланкою між охарактеризованими вище показниками і дозволяє побудувати і застосувати під час прийняття відповідних управлінських рішень багатofакторні мультиплікативні моделі, де загальний приріст показника розкладається на ряд складових, за допомогою яких обчислюється вплив на загальний результат кожного виділеного фактора.

Коефіцієнт зносу (амортизації) - це частка від ділення суми нарахованої амортизації об'єктів інтелектуальної власності на їх первісну вартість.

Застосування даного коефіцієнта для цілей аналізу об'єктів інтелектуальної власності є досить спірним. З однієї сторони, будучи нематеріальними за своєю природою, об'єкти інтелектуальної власності в процесі споживання не витрачаються. З іншої, об'єкти інтелектуальної власності піддаються швидкому моральному старінню, водночас терміни та вартість морального зносу таких об'єктів, як правило є важкопрогнозованими. За таких обставин, у кожному конкретному випадку, особливо для високовартісних інтелектуальних активів, терміни морального старіння доцільно визначати експертним шляхом.

Коефіцієнти придатності, відновлення, надходження, вибуття характеризують процес руху і міру відновлення інтелектуальної частини капіталу підприємства та її відповідність вимогам постіндустріальної епохи.

Через існування різних варіантів використання об'єктів інтелектуальної власності у процесі проведення аналізу необхідно здійснювати оцінку їхньої економічної ефективності. Рентабельність об'єктів інтелектуальної власності – обчислюється як відношення чистого прибутку до витрат, що необхідні для створення і використання об'єктів інтелектуальної власності.

Коефіцієнт еластичності продажу за витратами на придбання (створення) об'єктів інтелектуальної власності – розраховується як відносне відхилення валового доходу від реалізації продукції до відносного відхилення витрат, що необхідні для створення і використання об'єктів інтелектуальної власності.

Питома вага створених об'єктів інтелектуальної власності в загальній вартості – визначається як відношення витрат на створення об'єктів інтелектуальної власності до загальної суми витрат, що необхідні для створення і використання об'єктів інтелектуальної власності.

В другу групу показників, що характеризують ефективність комерційного використання об'єктів інтелектуальної власності, доцільно включити наступні коефіцієнти.

Рівень комерційної віддачі об'єктів інтелектуальної власності, що визначається відношенням доходу від комерційного використання об'єктів інтелектуальної власності до їх середньої за визначений період вартості. А.Д. Шеремет і Р.С. Сайфулін до доходів від комерційного використання об'єктів інтелектуальної власності пропонують відносити дохід отриманий від:

- внесення об'єктів інтелектуальної власності у вигляді внеску в статутний капітал інших підприємств;
- переуступки своїх майнових прав стосовно об'єктів інтелектуальної власності;
- передачі частини прав на об'єкти інтелектуальної власності іншій особі за ліцензійним договором.

При використанні об'єктів інтелектуальної власності у комерційних цілях власник отримує прибуток від продажу частини прав іншій особі у вигляді ліцензійних платежів (виплати роялті чи паушальних платежів), від внеску об'єктів інтелектуальної власності у статутний капітал іншого підприємства у вигляді дивідендів.

З метою наочності, зазначені вище показники ефективності використання об'єктів інтелектуальної власності представимо у вигляді таблиці 3.7. Окрім аналітичних показників, що характеризують ефективність використання об'єктів інтелектуальної власності, в таблиці наводиться інформаційне забезпечення для проведення аналізу та рекомендована динаміка.

Таблиця 3.7

Система показників ефективності використання об'єктів інтелектуальної власності

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑- збільшення ↓- зменшення
I. Абсолютні (кількісні) показники			
Залишкова вартість об'єктів інтелектуальної власності, (ОІВзаг)	фінансова звітність (форма № 5, розділ I)	тис. грн.	↑
Залишкова вартість функціонуючих об'єктів інтелектуальної власності, (ОІВф)	управлінська звітність	тис. грн.	↑
Залишкова вартість нефункціонуючих об'єктів інтелектуальної власності, (ОІВн)	управлінська звітність	тис. грн.	↓
Залишкова вартість об'єктів інтелектуальної власності, що використовуються комерційно, (ОІВком)	управлінська звітність	тис. грн.	↑
Витрати на створення об'єктів інтелектуальної власності, (Вс.оів)	фінансова звітність (форма № 5, розділ I)	тис. грн.	↑
Витрати на придбання об'єктів інтелектуальної власності, (Вп.оів)	фінансова звітність (форма № 5, розділ I)	тис. грн.	↑
Знос (амортизація) об'єктів інтелектуальної власності, (Зоів)	фінансова звітність (форма № 5, розділ I)	тис. грн.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Надійшло об'єктів інтелектуальної власності, (Ноів)	фінансова звітність (форма № 5, розділ I)	тис. грн.	↑
Вибуло об'єктів інтелектуальної власності, (Воів)	фінансова звітність (форма № 5, розділ I)	тис. грн.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Календарний фонд часу, (Ткф)	статистична звітність	год.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Робочий фонд часу, (Трф)	статистична звітність	год.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Середній фактичний час зайнятості об'єктів інтелектуальної власності на підприємстві, (Тоів)	дані експертних оцінок	год.	↑

Продовження таблиці 3.7

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑- збільшення ↓- зменшення
II. Відносні (якісні) показники			
Коефіцієнт ємності витрат на придбання (створення) об'єктів інтелектуальної власності, (Кє.оів)	$(Vc.oiv + Vп.oiv) / Vзаг$		↑ за умови збільшення рентабельності витрат на ОІВ
Рівень внутрішньовиробничої віддачі об'єктів інтелектуальної власності, (Р оів)	$Д / OIVзаг$		↑
Коефіцієнт повноти використання об'єктів інтелектуальної власності, (Кп.в.оів)	$OIVф / OIVзаг$		↑
Коефіцієнт використання об'єктів інтелектуальної власності по часу праці, (Коів.ч.п)	$Трф / Ткф$		↑
Коефіцієнт екстенсивного використання об'єктів інтелектуальної власності, (Ке.оів)	$Кп.в.оів / Коів.ч.п$		Встановлюється підприємством з врахуванням специфіки діяльності
Коефіцієнт інтенсивного використання об'єктів інтелектуальної власності, (Кі.оів)	$Тоів / Трф$		↑
Коефіцієнт інтегрального використання об'єктів інтелектуальної власності, (Кін.оів)	$Ке.оів / Кі.оів$		↑
Коефіцієнт зносу об'єктів інтелектуальної власності, (Кз.оів)	$Зоів / OIVзаг$		↓
Коефіцієнт придатності об'єктів інтелектуальної власності, (Кпр.оів)	$100\% - Кз.оів$		↑
Коефіцієнт оновлення об'єктів інтелектуальної власності, (Кон.оів)	$Ноів / OIVзаг$		↑
Коефіцієнт вибуття об'єктів інтелектуальної власності, (Квб.оів)	$Воів / OIVзаг$		Встановлюється підприємством з врахуванням специфіки діяльності
Рентабельність витрат на придбання (створення) об'єктів інтелектуальної власності, (Рв.оів)	$ЧП / (Vc.oiv + Vп.oiv)$		↑
Коефіцієнт еластичності продажу за витратами на придбання (створення) об'єктів інтелектуальної власності, (Ке.п.оів)	$\frac{\% \text{ зміни } Д}{\% \text{ зміни } (Vc.oiv + Vп.oiv)}$		↑
Питома вага створених об'єктів інтелектуальної власності в загальній вартості, (Кс.оів)	$Vc.oiv / (Vc.oiv + Vп.oiv)$		Встановлюється підприємством з врахуванням специфіки діяльності

Об'єкти інтелектуальної власності виступають ідентифікованою частиною інтелектуального капіталу підприємства. Інвестиції в них сьогодні

розглядаються як стратегічні вкладення, що підвищує актуальність та важливість проведення аналізу ефективності використання зазначених об'єктів. Водночас, аналіз формування та використання інтелектуального капіталу підприємства повинен виходити за межі таких об'єктів обліку як об'єкти інтелектуальної власності й охоплювати інші стратегічні аспекти, що створюють інтелектуальний капітал підприємства але не визнаються в більшості випадків діючою системою обліку як активи. Отже розглянута система аналітичних показників має бути доповнена з врахуванням структури інтелектуального капіталу підприємства. Враховуючи структуру інтелектуального капіталу до таких аспектів можемо віднести дослідження та розробки, навчання та розвиток персоналу, інформаційні системи та бази даних, задоволеність клієнтів та розвиток комунікацій тощо.

В межах кожного виділеного аспекту доцільно сформуванати систему кількісних та якісних показників, яка б відображала особливості його розвитку, обґрунтованість інвестицій та можливий вплив на результати господарської діяльності підприємства. При цьому, основним науково-методологічним та практичним підґрунтям послужили праці західних і вітчизняних дослідників та анкетування управлінського персоналу досліджуваних підприємств.

З метою забезпечення більш повного розкриття об'єкта дослідження до анкетування залучався управлінський персонал як промислових так і торговельних підприємств. Це пояснюється перш за все тим, що в процесі дослідження були виявлені активні інтеграційні процеси між даними галузями. Зокрема, останнім часом промислові підприємства розвивають власний внутрішній мерчандайзинг, систему логістичних прийомів і на основі цього вкладають інвестиції в розвиток власних фірмових торговельних мереж. При цьому, характерною особливістю сучасних торговельних закладів є наявність власного виробництва, наприклад, кулінарних страв. Деякі торговельні мережі, володіючи значними обсягами капіталу, викуповують ряд промислових підприємств та продають їх продукцію під власним брендом і за прийнятними для себе ціновими категоріями.

Досліджуючи особливості формування інтелектуального капіталу на підприємствах промислового та торговельного секторів економіки виявлено також деякі відмінності. Так, на промислових підприємствах з метою забезпечення конкурентних переваг, менеджери намагаються вкладати інвестиції в інноваційні технології, які забезпечуватимуть удосконалення якісних характеристик продукції. Розвиток технологій, в свою чергу, обумовлює необхідність підвищення професійних якостей персоналу.

Для торговельного підприємства основним інтелектуальним фактором підвищення конкурентоспроможності є знання працівників. Саме знання працівників забезпечують досягнення лояльності покупців, а інформаційні технології та інші інтелектуальні ресурси допомагають максимально охопити бажані сектори ринку та досягнути намічених об'ємів продажу.

Не дивлячись на деякі відмінності у порядку формування інтелектуального капіталу на підприємствах вищезазначених галузей, спільними виявилися наступні принципові питання: розуміння необхідності формування інтелектуального капіталу в сучасних умовах господарювання з метою створення у майбутньому цінності; важливість для ведення бізнесу всіх без винятку структурних елементів інтелектуального капіталу; необхідність отримання інформації про розвиток окремих структурних елементів інтелектуального капіталу та їх вплив на результати діяльності в цілому. При цьому під час анкетування управлінського персоналу промислових та торговельних підприємств не було виявлено суттєвих розходжень щодо значення та важливості того чи іншого показника відповідного елементу інтелектуального капіталу. Вищезазначене обумовило потребу у розробці інтегрованої системи показників оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом, яка б була прийнятною як для промислових так і для торговельних вітчизняних підприємств.

Проблемі управління інноваційними процесами підприємства приділяти увагу почали лише останнім часом, оскільки раніше успішна діяльність підприємства була пов'язана передусім з маловитратним виробництвом та збутом великих об'ємів продукції (товарів). Досліджуючи практику західних підприємств виявлено, що для більшості постіндустріальних підприємств

ефективні та своєчасні інновації виступають чи не найважливішим фактором у досягненні конкурентних переваг. Здійснюючи господарську діяльність у нинішніх умовах, підприємство навряд чи зуміє досягти довгострокових цілей, використовуючи технологічні можливості сьогодення. Надзвичайно швидкі та агресивні наступи конкуренції спонукають більшість промислових підприємств отримувати виключні переваги шляхом розвитку нових видів та підвищення якості вже існуючої продукції. В свою чергу, торговельні підприємства підвищують якість обслуговування покупців, впроваджують нові види обслуговування та систему додаткових послуг, паралельно розвивають новітні системи продажу (Інтернет-магазини) тощо.

Характер та особливості проведення досліджень залежать передусім від стадії розвитку того чи іншого бізнесу. Дослідження на промислових підприємствах, як правило, має перейти у фазу розробок інноваційних продуктів. Використання таких розробок на підприємствах має забезпечити підвищення якісних характеристик продукції, удосконалення організації й умов праці та створення інших переваг під час ведення бізнесу. Особливістю торговельних підприємств, є зосередження лише на фазі досліджень. Під час досліджень вивчаються наявні конкуренти, різні категорії клієнтів та їх уподобання. На основі цієї інформації обґрунтовуються та впроваджуються в практичну діяльність різні раціоналізаторські пропозиції щодо вибору стратегічно важливих та прибуткових секторів ринку.

Управління інноваційною діяльністю підприємства є досить трудомістким і витратним процесом. Взаємозв'язок між витратами на дослідження та розробки, придбанням новітніх технологій та інших об'єктів інтелектуальної власності і досягнутими результатами (нові якісні характеристики або поява нових продуктів, послуг) є не таким виразним, як, наприклад, у звичайному виробничому процесі, де відносно легко встановити норми, відповідно до яких трудові та матеріальні ресурси в умовах виробничих процесів трансформуються у готову продукцію. Проте, це не повинно спонукати керівництво підприємств відмовлятися від розробки системи аналітичних показників такого стратегічно важливого структурного елементу інтелектуального капіталу як «Дослідження та розробки».

В результаті співпраці з експертами досліджуваних підприємств, по структурному елементу інтелектуального капіталу «Дослідження та розробки», визначено наступні кількісні показники: Витрати на дослідження та розробки (Вд.р); Витрати на придбання об'єктів інтелектуальної власності (Вп.оів); Кількість інновацій запропонованих працівниками в поточному році (Нін.п); Кількість інновацій запропонованих в поточному році по галузі (Нін.г); Вартість інноваційних технологій, що розроблені та використовуються підприємством (Івл); Загальна вартість технологій, що використовуються підприємством (Ізаг); Вартість об'єктів інтелектуальної власності, що використовуються комерційно (ОІВком); Кількість пропозицій по раціоналізаторству в поточному році (Нпр); Кількість впроваджених пропозицій по раціоналізаторству в поточному році (Нв.пр); Кількість найменувань в асортименті продукції (Нас); Кількість найменувань нових видів продукції в поточному періоді (Нн.ас); Кількість зареєстрованих патентів (Нпат); Витрати на підготовку та освоєння нових виробів (Вн.в).

До якісних аналітичних показників віднесено такі:

Питома вага створених об'єктів інтелектуальної власності в загальній вартості (Кс.оів) – розраховується як відношення витрат на створення об'єктів інтелектуальної власності до загальних витрат, пов'язаних з придбанням та створенням інтелектуальних ресурсів.

Середня тривалість проектів по дослідженням та розробкам (Т д.р) – визначається експертним шляхом.

Коефіцієнт інноваційної ємності (Кє.д.р) – визначається як відношення обсягу витрат на дослідження та розробки до загального обсягу витрат підприємства.

Рентабельність витрат на дослідження та розробки (Рв.д.р) – визначається відношенням чистого прибутку до понесених підприємством витрат на дослідження та розробки.

Рентабельність витрат на придбання (створення) об'єктів інтелектуальної власності (Рв.оів) – визначається відношенням чистого прибутку до витрат на придбання (створення) об'єктів інтелектуальної власності.

Коефіцієнт темпів приросту інвестицій на дослідження та розробки (Кт.д.р) – розраховується як відношення різниці витрат на дослідження та розробки звітного та базового періодів до зазначених витрат базового періоду.

Коефіцієнт еластичності оновлення асортименту за витратами на дослідження і розробки (Ке.ас.д.р) – розраховується як відносне відхилення оновлення асортименту продукції на базовому підприємстві до відносного відхилення обсягу витрат на дослідження та розробки.

Коефіцієнт еластичності продажу за витратами на придбання (створення) об'єктів інтелектуальної власності (Ке.п.оів) – відносне відхилення валового доходу від реалізації продукції до відносного відхилення витрат на придбання (створення) об'єктів інтелектуальної власності.

Коефіцієнт інноваційного потенціалу (Кін.п) – визначається як відношення кількості інновацій, запропонованих співробітниками підприємства до кількості інновацій, запропонованих по галузі за відповідний період.

Коефіцієнт інноваційної незалежності (Кін.н) – розраховується шляхом відношення вартості інноваційних технологій, що розроблені та використовуються підприємством до загальної вартості технологій, яка використовується в даній організації.

Коефіцієнт раціоналізаторства (Крац) – визначається як відношення кількості впроваджених пропозицій по раціоналізаторству до загальної кількості пропозицій по раціоналізаторству за відповідний період.

Коефіцієнт оновлення асортименту (Кас) – питома вага найменувань нових видів продукції в загальному асортименті найменувань продукції підприємства.

Наведена система показників може бути скорочена або доповнена залежно від специфіки діяльності підприємства. Оскільки процеси досліджень та розробок, удосконалення якості продукції, послуг тощо займають досить тривалий період часу й результати можуть бути відчутними лише через кілька років, пропонуємо проводити аналіз даного аспекту використовуючи середні дані за 3-5 років.

Система аналітичних показників по аспекту «Дослідження та розробки», обліково-інформаційне забезпечення їх розрахунку та рекомендована динаміка представлені у таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Система показників ефективності управління дослідженнями та розробками

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑↑- збільшення ↓↓- зменшення
I. Абсолютні (кількісні) показники			
Витрати на дослідження та розробки, (Вд.р)	статистична звітність (форма № 1-споживання, ряд. 73)	тис. грн.	↑↑
Кількість інновацій запропонованих співробітниками в поточному році, (Нін.п)	управлінська звітність	од.	↑↑
Кількість інновацій запропонованих в поточному році по галузі, (Нін.г)	управлінська звітність	од.	↑↑
Вартість інноваційних технологій, що розроблені та використовуються підприємством, (Івл)	управлінська звітність	тис. грн.	↑↑
Загальна вартість технологій, що використовуються підприємством, (Ізаг)	управлінська звітність	тис. грн.	↑↑
Кількість пропозицій по раціоналізаторству в поточному році, (Нпр)	управлінська звітність	од.	↑↑
Кількість впроваджених пропозицій по раціоналізаторству в поточному році, (Нв.пр)	управлінська звітність	од.	↑↑
Кількість найменувань в асортименті продукції, (Нас)	управлінська звітність	од.	↑↑
Кількість найменувань нових видів продукції в поточному періоді, (Нн.ас)	управлінська звітність	од.	↑↑
Кількість зареєстрованих патентів, (Нпат)	управлінська звітність	од.	↑↑
Середня тривалість проектів по дослідженням та розробкам, (Т д.р)	дані експертних оцінок	рр.	↓↓
Витрати на підготовку та освоєння нових виробів, (Вн.в)	управлінська звітність	тис. грн.	↑↑
II. Відносні (якісні) показники			
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт інноваційної ємності, (Кє.д.р)	Вд.р/Взаг		↑↑ за умови збільшення рентабельності витрат на дослідження та розробки

Продовження таблиці 3.8

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑- збільшення ↓- зменшення
Рентабельність витрат на дослідження та розробки, (Рв.д.р)	ЧП/Вд.р		↑
Коефіцієнт темпів приросту інвестицій на дослідження та розробки, (Кт.д.р)	$\frac{Вд.рзв-Вд.рбаз}{Вд.рбаз}$		↑
<i>Пропонуємо</i>			
Коефіцієнт еластичності асортименту за витратами на дослідження та розробки, (Ке.ас.д.р)	$\frac{\% \text{ зміни } N_{ac}}{\% \text{ зміни } Вд.р}$		↑
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт інноваційного потенціалу, (Кін.п)	Нін.п/Нін.г		↑
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт інноваційної незалежності (озброєності), (Кін.н)	Івл/Ізаг		Встановлюється підприємством з врахуванням специфіки діяльності
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт раціоналізаторства, (Крац)	Нв.пр/Нпр		↑
Коефіцієнт оновлення асортименту, (Кас)	Нн.ас/Нас		↑ за умови збільшення рентабельності нових видів продукції

Під час дослідження особливостей ведення бізнесу в сучасних умовах було виявлено постійно зростаюче значення компетенції персоналу в забезпеченні конкурентних переваг. Менеджери, важливість знань персоналу, його професійних надбань, все частіше порівнюють з важливістю впровадження інноваційних технологій, а іноді, навіть, наголошують на їх суттєвій перевазі для стратегічного розвитку підприємства.

Так, постійне впровадження новітніх технологій у виробництво породжує певний розрив між існуючими професійними знаннями працівників і тими знаннями, які необхідні в для ведення господарської діяльності. Тому, промислові підприємства намагаються здійснювати періодичні інвестиції у навчання та підвищення професійних якостей своїх працівників. Разом з тим, виявлено, що навіть кваліфікований персонал не зможе внести повноцінний

внесок в успішну діяльність організації, якщо відсутня його мотивація. У сфері торгівлі сучасні якісні формати продажу та обслуговування покупців почали впроваджуватися лише недавно. Це викликає необхідність відповідного розвитку компетенції торговельних працівників. Стратегічно орієнтовані торговельні підприємства намагаються постійно проводити тренінги та інші навчальні заходи, метою яких є професійний розвиток персоналу.

Враховуючи вищезазначене, аналіз формування та ефективності використання структурного елементу інтелектуального капіталу «Навчання та розвиток персоналу» базуватиметься на таких кількісних показниках: Число працівників, прийнятих на роботу (Чп); Число працівників, звільнених за власним бажанням і за порушенням дисципліни (Чзв); Число працівників з вищою освітою (Чв.о); Час витрачений на навчання та підвищення кваліфікації персоналу (Тн.п); Витрати на навчання та підвищення кваліфікації персоналу (Вн.п); Кількість заяв про приймання на роботу (Nз); Витрати на проведення підготовчих, презентаційних та допоміжних міроприємств (Впрез); Кількість навчальних програм, тренінгів, семінарів (Nтр); ФОП, всього (Ф); Основна з/п (Фо); Премії (Фп); Додаткові витрати на залучення висококваліфікованого персоналу (Двп); Кількість пропозицій по раціоналізаторству (Nрац); Число працівників, які підтримують управлінські рішення керівництва (Чд).

До якісних аналітичних показників по аспекту «Навчання та розвиток персоналу» віднесено такі:

Загальний стаж роботи працівників (Сзаг) та середній вік працівників (Впрац)– значення даних показників встановлюється на підставі даних відділу кадрів, враховуючи стаж (вік) кожного працівника визначається середнє значення по підприємству, шляхом відношення загального стажу (віку) співробітників підприємства до їх середньоспискової чисельності.

Коефіцієнт розвитку персоналу (Кроз) – розраховується як відношення кількості навчальних програм, тренінгів, семінарів до середньоспискової чисельності працівників підприємства.

Продуктивність праці (Пп) – відношення валового доходу від реалізації продукції (або обсягу виготовленої продукції) до середньоспискової чисельності персоналу.

Коефіцієнт еластичності продажу по витратам на розвиток персоналу (Ке.п.р) – визначається як відносне відхилення валового доходу від реалізації продукції до відносного відхилення витрат на навчання та підвищення кваліфікації персоналу.

Коефіцієнт еластичності продуктивності праці по витратам на розвиток персоналу (Ке.п.р) – відносне відхилення коефіцієнта продуктивності праці до відносного відхилення витрат на навчання та підвищення кваліфікації персоналу.

Рентабельність витрат на розвиток персоналу (Рв.р) – розраховується шляхом відношення чистого прибутку до витрат на навчання та підвищення кваліфікації персоналу.

Коефіцієнт еластичності раціоналізаторських пропозицій по витратам на розвиток персоналу (Ке.р.р) – відносне відхилення кількості пропозицій по раціоналізаторству до відносного відхилення витрат на навчання та підвищення кваліфікації персоналу.

Коефіцієнт еластичності раціоналізаторських пропозицій по витратам на оплату праці (Ке.р.о.п) – відносне відхилення кількості пропозицій по раціоналізаторству до відносного відхилення витрат на оплату праці (доцільно аналізувати як основну так і додаткову заробітну плату) персоналу.

Витрати на навчання та підвищення кваліфікації на одного працівника (в.н.п) – визначається шляхом відношення обсягу витрат на навчання та підвищення кваліфікації персоналу до його середньоспискової чисельності.

Коефіцієнт довіри працівників (Кд) – визначається шляхом відношення числа працівників, які підтримують управлінські рішення керівництва до середньоспискової чисельності персоналу.

Коефіцієнт плинності кадрів (Кп.к) – визначається як відношення числа працівників, звільнених за власним бажанням і за порушення дисципліни до середньоспискової чисельності персоналу.

Питома вага працівників з вищою освітою (Кв.о) – визначається шляхом відношення числа працівників, що отримали вищу освіту до середньоспискової чисельності персоналу.

Кількість раціоналізаторських пропозицій на одного працівника – кількість пропозицій по раціоналізаторству, запропонованих за відповідний період до середньоспискової чисельності персоналу.

У таблиці 3.9 представлена сукупність показників, яка пропонується для аналізу ефективності управління розвитком персоналу. Зосередження уваги управлінського персоналу на цих показниках має спонукати весь персонал активно брати участь в процесі удосконалення діяльності підприємства.

Таблиця 3.9

Система показників ефективності управління розвитком персоналу

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑↑- збільшення ↓↓- зменшення
І. Абсолютні (кількісні) показники			
Число працівників, прийнятих на роботу, (Чп)	статистична звітність (форма № 3-ПВ, ряд. 5010)	чол.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Число працівників, звільнених за власним бажанням і за порушенням дисципліни, (Чзв)	статистична звітність (форма № 3-ПВ, ряд. 5040)	чол.	↓
Число працівників з вищою освітою, (Чв.о)	статистична звітність (форма № 6-ПВ, ряд. 12080)	чол.	↑
Загальний стаж роботи працівників, (Сзаг)	Розрахунок відділу кадрів	рр.	↑
Середній вік працівників, (Впрац)	управлінська звітність	рр.	↓
Час витрачений на навчання та підвищення кваліфікації персоналу, (Тн.п)	дані експертних оцінок	рр.	↑
Витрати на навчання та підвищення кваліфікації персоналу, (Вн.п)	статистична звітність (форма № 1-споживання, ряд. 80)*	тис. грн.	↑
Кількість заяв про приймання на роботу, (Nз)	управлінська звітність	од.	↑

Продовження таблиці 3.9

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑- збільшення ↓- зменшення
Витрати на проведення підготовчих, презентаційних та допоміжних міроприємств, (Впрез)	управлінська звітність	тис. грн.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Кількість навчальних програм, тренінгів, семінарів, (Nтр)	управлінська звітність	од.	↑
ФОП, всього, (Ф)	статистична звітність (форма № 1-ПВ, ряд. 4010)	тис. грн.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Основна з/п, (Фo)	статистична звітність (форма № 1-ПВ, ряд. 4010)	тис. грн.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Премії, (Фп)	статистична звітність (форма № 1-ПВ, ряд. 4010)	тис. грн.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Додаткові витрати на залучення висококваліфікованого персоналу, (Дв.п)	управлінська звітність	тис. грн.	Встановлюється підприємством з врахуванням специфіки діяльності
Кількість пропозицій по раціоналізаторству, (Нрац)	управлінська звітність	од.	↑
Число працівників, які підтримують управлінські рішення керівництва, (Чд)	дані експертних оцінок	чол.	↑
II. Відносні (якісні) показники			
Коефіцієнт стажу спеціалістів, (Ксс)	Сзаг/Ч		↑
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт розвитку персоналу, (Кроз)	Нтр/Ч		↑ за умови збільшення рентабельності витрат на розвиток персоналу
Продуктивність праці, (Пп)	Д/Ч		↑
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт еластичності продажу по витратам на розвиток персоналу, (Ке.п.р)	$\frac{\% \text{ зміни Д}}{\% \text{ зміни Вн.п}}$		↑
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт еластичності продуктивності праці по витратам на розвиток персоналу, (Ке.п.р)	$\frac{\% \text{ зміни Пп}}{\% \text{ зміни Вн.п}}$		↑
Рентабельність витрат на розвиток персоналу, (Рв.р)	ЧП/Вн.п		↑
Кількість раціоналізаторських пропозицій на	Нрац/Ч		↑

одного працівника, (п рац)			
----------------------------	--	--	--

Продовження таблиці 3.9

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑- збільшення ↓- зменшення
<i>Пропонуємо</i> Коефіцієнт еластичності раціоналізаторських пропозицій по витратам на розвиток персоналу, (Ке.р.р)	$\frac{\% \text{ зміни } N_{\text{прац}}}{\% \text{ зміни } V_{\text{н.п}}}$		↑
Витрати на навчання та підвищення кваліфікації на одного працівника, (в.н.п.)	Vн.п/Ч		↑ за умови збільшення рентабельності витрат на розвиток персоналу
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт довіри працівників, (Кд)	Чд/Ч		↑
Коефіцієнт плинності кадрів, (Кп.к)	Чзв/Ч		↓
Питома вага працівників з вищою освітою, (Кв.о)	Чв.о/Ч		Встановлюється підприємством з врахуванням специфіки діяльності

На ефективність праці професійних та досвідчених працівників має значний вплив отримання повної та своєчасної інформації стосовно споживачів, внутрішніх бізнес-процесів, інвестицій, нових знань, а також про вплив на фінансові результати прийнятих ними рішень. За допомогою створення баз даних на підприємстві знання окремого співробітника матимуть можливість використовувати інші. Такі дії, на промислових підприємствах, сприятимуть з одного боку підтримці вже існуючих та розвитку нових програм удосконалення продукції, з іншого – дозволять організувати системну роботу по скороченню собівартості продукції і підвищенню рентабельності. Розробка та впровадження інформаційних систем є необхідною умовою для постійного покращення всіх бізнес-процесів стратегічно зорієнтованого промислового підприємства та просування на ринок власної торговельної марки.

Інформаційні системи торговельних підприємств забезпечують налагодження складського господарства, вчасне реагування на потребу в тому чи іншому товарі, можливість аналізу динаміки попиту та відповідно обсягів збуту окремої одиниці товару. Інформаційні технології також все частіше

використовуються торговельними підприємствами для забезпечення максимальних обсягів продажу шляхом впровадження новітніх форм торговельної діяльності (продаж товарів через Інтернет-магазини тощо).

Інформаційні технології та бази даних можуть бути результатом проведених на підприємстві досліджень та розробок. Разом з тим, більшість підприємств з метою економії часу та зниження ризику впроваджує вже готові розробки відомих фірм, що зарекомендували себе на ринку. Це спонукало до виділення окремого аспекту для аналізу інтелектуального капіталу «Інформаційні системи та бази даних».

По аспекту «Інформаційні системи та бази даних» пропонуються такі кількісні показники: Витрати на інформаційні технології та створення баз даних (Вінф); Число консультантів по програмному забезпеченню (Чпр.з); Кількість видів програмного забезпечення (Nпр.з); Кількість документів, що оформлюються на підприємстві (Nдок); Кількість документів в електронному вигляді (Ne.док); Середній час обробки документа (Тдок); Час пошуку інформації в базі підприємства (Тбп); Час пошуку інформації за межами підприємства (Тпп).

Серед якісних показників аналізу ефективності використання інформаційних систем та баз даних виділено такі:

Коефіцієнт інформатизації документообороту (К і.д) – розраховується як відношення кількості документів в електронному вигляді до загальної кількості документів, що оформлюються на підприємстві.

Коефіцієнт часу обробки документа (К ч.д) – визначається шляхом відношення середнього часу обробки документа у звітному та базовому періодах.

Коефіцієнт часу пошуку (К ч.п) – визначається шляхом відношення часу пошуку інформації в базі підприємства до часу пошуку інформації за його межами.

Коефіцієнт інформаційної ємності (К і.є) – розраховується як відношення обсягу витрат на інформаційні технології та створення баз даних до загальних витрат підприємства.

Коефіцієнт експертного обслуговування (К е.о) – визначається шляхом відношення кількості видів програмного забезпечення до числа спеціалістів, що його обслуговують.

Коефіцієнт еластичності продуктивності праці за витратами на інформаційні технології та бази даних (Кел.п.і) – відносно відхилення продуктивності праці до відносного відхилення витрат на інформаційні технології та створення баз даних.

Рентабельність витрат на інформаційні технології та бази даних (Р в.і) – визначається шляхом відношення чистого прибутку до понесених підприємством витрат на інформаційні технології та створення баз даних.

Питома вага консультантів по програмному забезпеченню в штаті співробітників (К к.і) – розраховується як відношення числа консультантів по програмному забезпеченню до середньоспискової чисельності персоналу.

Запропоновані показники по аспекту «Інформаційні системи та бази даних» представимо у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Система показників ефективності управління у сфері інформатизації та створення баз даних

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑- збільшення ↓- зменшення
I. Абсолютні (кількісні) показники			
Витрати на інформаційні технології та створення баз даних, (Вінф)	статистична звітність (форма № 1- споживання, ряд. 72)*	тис. грн.	↑
Число консультантів по програмному забезпеченню, (Чпр.з)	управлінська звітність	чол.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Кількість видів програмного забезпечення, (Nпр.з)	управлінська звітність	од.	↑↑
Кількість документів, що оформлюються на підприємстві, (Nдок)	управлінська звітність	од.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності

Продовження таблиці 3.10

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑- збільшення ↓- зменшення
Кількість документів в електронному вигляді, (Не.док)	управлінська звітність	од.	↑
Середній час обробки документа, (Тдок)	дані експертних оцінок	хв.	↓
Час пошуку інформації в базі підприємства, (Тбп)	дані експертних оцінок	хв.	↓
Час пошуку інформації за межами підприємства, (Тпп)	дані експертних оцінок	хв.	↓
II. Відносні (якісні) показники			
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт інформатизації документообороту, (Кі.д)	Не.док/Ндок		↑
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт часу обробки документа, (Кч.д)	Тдокзвіт/Тдокбаз		↓
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт часу пошуку, (Кч.п)	Тбп/Тпп		↓
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт інформаційної ємності, (Кі.є)	Вінф/Взаг		↑ за умови збільшення рентабельності витрат на інформаційні технології та бази даних
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт еластичності продажу за витратами на інформаційні технології та бази даних, (Ке.д.і)	% зміни Д % зміни Вінф		Встановлюється підприємством з врахуванням специфіки діяльності
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт еластичності продуктивності праці за витратами на інформаційні технології та бази даних, (Ке.п.і)	% зміни Пп % зміни Вінф		↑
Рентабельність витрат на інформаційні технології та бази даних, (Рв.і)	ЧП/Вінф		↑
Питома вага консультантів по програмному забезпеченню в штаті співробітників, (Кк.і)	Чпр.з/Ч		Встановлюється підприємством з врахуванням специфіки діяльності

Основною метою формування інтелектуального капіталу на будь-якому підприємстві є отримання прихильності споживачів та завоювання відповідного сегменту ринку. Отже, щоб прийняти вірне рішення щодо покращення якості

або створення нової продукції (якісно нових видів послуг), менеджери повинні володіти повною і неупередженою інформацією про смаки, уподобання та потреби потенційних клієнтів. Не менш важливим є також вчасне проведення поінформованості споживачів про нові якісні характеристики продукції або про нові види торговельних послуг та забезпечення зворотного зв'язку.

В аспекті «Відносини з покупцями та комунікації» пропонуються наступні кількісні показники: Витрати на рекламу, представницькі витрати, зв'язки з постачальниками та клієнтами (Врек); Витрати на маркетинг (Вмар); Кількість заключених договорів з клієнтами (Нд.к); Кількість повторно заключених договорів з клієнтами (Ндд.к); Кількість втрачених клієнтів (Нв.к); Обсяг реалізації продукції по галузі (Д.гал).

До якісних показників аналізу відносин з покупцями віднесено:

Коефіцієнт задоволеності клієнтів (Кз.к) – розраховується як питома вага повторно укладених договорів з клієнтами у загальній кількості укладених договорів з клієнтами за відповідний період.

Коефіцієнт комунікаційної ємності (Кє.ком) – визначається як відношення суми витрат на рекламу, представницькі витрати, витрати на зв'язки з постачальниками і клієнтами до загального обсягу витрат підприємства.

Коефіцієнт еластичності продажу за витратами на комунікації (Кє.п.ком) – відносне відхилення валового доходу від реалізації продукції до відносного відхилення суми витрат на рекламу, представницькі витрати, витрати на зв'язки з постачальниками і клієнтами.

Доля ринку (Др) – визначається шляхом відношення обсягу валового доходу від реалізації продукції відповідного підприємства до обсягу валового доходу від реалізації продукції по галузі за визначений період.

Рентабельність витрат на маркетинг (Рв.мар) – визначається як відношення чистого прибутку до обсягу понесених підприємством витрат на маркетинг.

Систему показників ефективності управління відносинами з покупцями та розвитком комунікацій наведемо у вигляді таблиці 3.11.

Таблиця 3.11

Система показників ефективності управління відносинами з покупцями та розвитком комунікацій

Показники	Інформаційне забезпечення / алгоритм розрахунку	Од. вим.	Рекомендована динаміка ↑- збільшення ↓- зменшення
2	3	4	5
I. Абсолютні (кількісні) показники			
Витрати на рекламу, представницькі витрати, зв'язки з постачальниками та клієнтами, (Врек)	фінансова звітність (форма № 2, розділ І)**	тис. грн.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Витрати на маркетинг, (Вмар)	фінансова звітність (форма № 2, розділ І)**	тис. грн.	Встановлюється з урахуванням обсягів діяльності
Кількість заключених договорів з клієнтами, (Нд.к)	управлінська звітність	од.	↑
Кількість повторно заключених договорів з клієнтами, (Ндд.к)	управлінська звітність	од.	↑
Кількість втрачених клієнтів, (Нв.к)	управлінська звітність	од.	↓
Обсяг реалізації продукції по галузі, (Дгал)	дані статистичних досліджень	тис. грн.	↑
II. Відносні (якісні) показники			
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт задоволеності клієнтів, (Кз.к)	Ндд.к/Нд.к		Встановлюється підприємством з врахуванням специфіки діяльності
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт комунікаційної ємності, (Кє.ком)	Врек/Взаг		↑ за умови збільшення рентабельності витрат на комунікації
<i>пропонуємо</i> Коефіцієнт еластичності продажу за витратами на комунікації, (Кє.п.ком)	$\frac{\% \text{ зміни Д}}{\% \text{ зміни Врек}}$		↑
Доля ринку, (Др)	Д/Дгал		↑
Рентабельність витрат на маркетинг, (Рв.мар)	ЧП/Вмар		↑

Формуючи систему показників для комплексного аналізу формування та ефективності використання інтелектуального капіталу використано метод експертних оцінок. Шляхом анкетування (перший етап методу Дельфі)

управлінського персоналу тридцяти підприємств Вінницької області (Додатки У1-У5) визначено важливість того чи іншого аналітичного показника під час прийняття управлінського рішення щодо розвитку інтелектуального капіталу підприємства та проведено їх ранжування.

Враховуючи отримані під час дослідження результати систему показників формування та ефективності використання інтелектуального капіталу підприємства можна представити у вигляді наступної схеми (рис. 3.6).

На прикладі ППВФ «Панда» у додатку Ф розраховано вищенаведену систему показників ефективності управління інтелектуальним капіталом та проведено їх порівняння у динаміці. На нашу думку, подібні розрахунки доцільно робити з необхідною для потреб управління періодичністю, використовуючи, наприклад електронні таблиці MS Excel. Для цього вихідні дані для розрахунку імпортуються безпосередньо з системи інформаційних баз даних підприємства, а розрахункові формули заносяться у відповідні осередки листа електронної таблиці. Надалі формується масив динаміки показників аналізу інтелектуального капіталу підприємства, який можна використовувати, зокрема, для прогнозних розрахунків з метою прийняття стратегічних управлінських рішень.

Інтегрована система запропонованих показників має сприяти проведенню усестороннього аналізу успіхів вітчизняних підприємств в привабленні нових споживачів, вдосконаленні інноваційно-технологічних процесів, забезпеченні професійного зростання персоналу, розробці нових продуктів тощо.

Використовуючи результати проведених аналітичних розрахунків управлінський персонал отримає можливість прослідкувати яким чином такі досягнення призводять до збільшення активів підприємства і на основі цього виявити які витрати можуть представляти собою дійсні інвестиції. Водночас, можливість забезпечення максимальної інтеграції фінансових та нефінансових інформаційних даних, кількісних та якісних аналітичних показників виникає при використанні концепції збалансованої системи показників.

Аналіз ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства

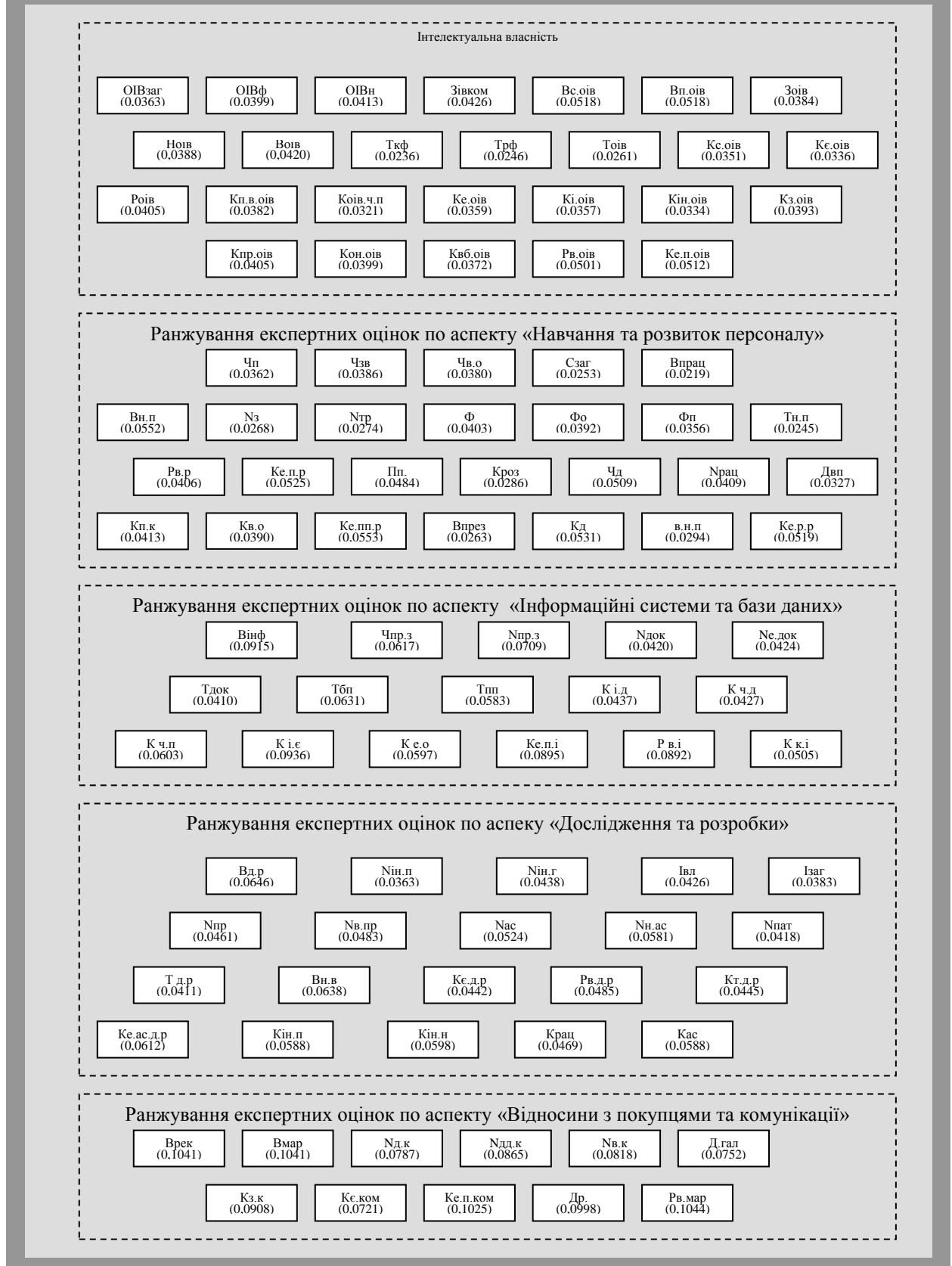

Рис. 3.6 Ранжування показників ефективності управління інтелектуальним капіталом підприємства

Для ТОВ «Епіцентр К» розроблено стратегічну карту в частині розвитку та ефективності використання інтелектуального капіталу (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Стратегічна карта підприємства ТОВ «Епіцентр К» в частині розвитку інтелектуального капіталу на 2009-2011рр.

Цілі	Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень		Завдання	Рекомендована програма дій
	показник	економічний зміст		
Людський капітал				
Розвиток знань та навичок в маркетингу та логістиці	Питома вага працівників, які підтримують управлінські рішення	Рівень задоволеності персоналу політикою управління	Підвищення професійних якостей персоналу з метою удосконалення якості торговельного обслуговування та раціоналізації витрат діяльності	Розробка програми навчання персоналу та здійснення необхідних інвестицій
	Еластичність продажу по витратам на розвиток персоналу	Відсоток зміни продажу на один відсоток зміни витрат на розвиток персоналу		
Дослідження та розробки, впровадження інноваційних технологій, розвиток комунікацій				
Впровадження нових інформаційних технологій	Еластичність продуктивності праці по витратам на інформаційні технології	Відсоток зміни продуктивності праці на один відсоток зміни витрат на інформаційні технології	Удосконалення організації збуту та обслуговування покупців	Забезпечення постійного зв'язку з покупцями через створення веб-сайту, Інтернет-магазину, постійне повідомлення покупців про заплановані заходи тощо
	Еластичність продажу по витратам на інформаційні технології	Відсоток зміни продажу на один відсоток зміни витрат на інформаційні технології	Збереження існуючої клієнтської бази та її максимальне розширення	
Створення клієнтської бази даних	Рівень задоволеності клієнтів	Питома вага постійних покупців	Дослідження уподобань та можливої поведінки клієнтів та тих чи інших умов	Збір необхідної інформації про наявних клієнтів та її систематизація
	Еластичність продажу по витратам на комунікації	Відсоток зміни продажу на один відсоток зміни витрат на комунікації		
Вплив інтелектуального капіталу підприємства на зростання долі ринку				
Зростання обсягів продаж			Зростання обсягів продажу на 15%	

Інтелектуальний капітал як базова складова стратегічної карти має бути представлена системою показників, що всебічно характеризують управлінські

рішення щодо порядку його формування та ефективності використання. З таблиці 3.12 видно, яким чином витрати по формуванню інтелектуального капіталу ТОВ «Епіцентр К» можуть впливати на удосконалення процесів з формування контингенту покупців, зростання якісного рівня персоналу, впровадження інформаційних систем та інноваційних технологій, і, як наслідок, сприяють зростанню ринкової ніші. Це, в свою чергу, створює можливості для зростання активів підприємства.

У зовнішньому середовищі інвестори, партнери та інші суб'єкти бізнесу, володіючи повною інформацією щодо особливостей формування та ефективності використання інтелектуального капіталу, мають надійні способи оцінити реальні довгострокові перспективи розвитку підприємства та приймати на цій основі обґрунтовані управлінські рішення. Інформація щодо формування та використання інтелектуального капіталу може надаватись зовнішнім користувачам шляхом публікації звіту у вигляді додатку до річної фінансової звітності. Це, в свою чергу, вимагає встановлення відповідного взаємозв'язку між системою аналітичних показників ефективності управління інтелектуальним капіталом і даними звітності (фінансової, статистичної, управлінської тощо), що складається підприємством відповідно до національних стандартів бухгалтерського обліку та інших нормативно-інструктивних документів. Приклад такого взаємозв'язку представлено у вищенаведених таблицях у вигляді інформаційного забезпечення по кожному аналітичному показнику.

Зауважимо, що запропонована система показників оцінки ефективності управління інтелектуальним капіталом не є вичерпною. Подальше удосконалювання сукупності показників, що характеризують напрямки формування та ефективність використання інтелектуального капіталу підприємства і включення їх в загальну систему економічного аналізу фінансово-господарської діяльності, дозволить, на наш погляд, підвищити рівень аналітичної роботи на вітчизняних підприємствах.

Висновки до розділу 3

1. Розкрито основні аспекти методики аналізу формування та ефективності використання інтелектуального капіталу підприємства.

До основних умов проведення якісного та усестороннього аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом віднесено: по-перше, можливість формування повного інформаційного забезпечення, яке б містило сукупність зовнішніх та внутрішніх, облікових та необлікових даних; по-друге, використання системи показників, що забезпечувала б як кількісну так як і якісну оцінку досліджуваного об'єкта і враховувала різноманітні аспекти, які можуть впливати на процес його формування та ефективного використання (інновації, професійність персоналу, інформаційні системи та бази даних, прихильність покупців тощо); по-третє, результати проведеного аналізу інтелектуального капіталу повинні надавати можливість прийняття обґрунтованих стратегічних рішень різними зацікавленими сторонами (власники, інвестори, менеджери відповідних рівнів управління, працівники структурних підрозділів, постачальники, покупці тощо).

2. Методика аналізу інтелектуального капіталу досліджена лише в частині аналізу нематеріальних активів, складова яких (а саме об'єкти інтелектуальної власності) становить окремий елемент досліджуваного об'єкта. Під час аналізу управлінських рішень щодо формування та використання інтелектуального капіталу обґрунтовано доцільність використання збалансованої системи показників на основі удосконалення запропонованої Д. Нортоном і Р. Капланом концепції. Це надасть можливість виявити, як структурні елементи інтелектуального капіталу перетворюються в матеріальні результати, що сприяє зростанню доходів від реалізації продукції, а в кінцевому підсумку – збільшенню прибутків у довгостроковій перспективі.

На основі вищезазначеної концепції обґрунтовано послідовність аналізу інтелектуального капіталу торговельних підприємств та розроблені методичні підходи до його проведення шляхом виділення об'єктів, джерел інформації,

методичних прийомів, що забезпечить комплексне дослідження стану та руху об'єкта. Зазначені пропозиції дозволять оцінити ефективність управлінських рішень щодо поточної діяльності підприємства та встановити їх важливість для розвитку бізнесу у довгостроковому періоді.

2. Аналіз інтелектуального капіталу потребує використання аналітичних процедур, пов'язаних з вивченням його стану, порядку формування та ефективності використання. Використовуючи метод експертних оцінок, шляхом анкетування управлінського персоналу вітчизняних підприємств, визначено перелік найбільш важливих аналітичних показників по кожному структурному елементу інтелектуального капіталу та проведено їх ранжирування.

Запропонована система показників забезпечує комплексний аналіз успіхів підприємства в удосконаленні інноваційно-технологічних процесів, забезпеченні професійного зростання персоналу, розробці нової продукції або послуг, привабливості споживачів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення проблеми, що полягає в розробці методичних та практичних рекомендацій з удосконалення обліку та аналізу інтелектуального капіталу торговельних підприємств. Загальні висновки, що одержані в результаті дослідження, такі:

1. Під час аналізу сучасних економічних відносин виявлено зростаючу роль знань як ключового ресурсу стратегічного розвитку постіндустріальних підприємств. Активне формування та використання необхідних знань в господарській діяльності забезпечує генерування додаткових прибутків та довгострокову конкурентоспроможність, що посилює зацікавленість управлінського персоналу в розвитку інтелектуального капіталу підприємства.

Зазначене обумовило актуальність дослідження та необхідність розробки відповідних пропозицій щодо удосконалення обліково-аналітичного забезпечення з метою ефективного управління інтелектуальним капіталом.

2. На основі узагальнення та систематизації різних підходів до визначення категорії інтелектуального капіталу, запропоновано розглядати об'єкт як сукупність інноваційних технологій у взаємодії зі знаннями персоналу, які втілені в результатах інтелектуальної діяльності і використовуються підприємством з метою отримання економічних вигод у майбутніх періодах.

Запропоноване визначення інтелектуального капіталу враховує сучасні особливості його формування та використання. Зокрема, досліджуючи практику формування та використання інтелектуального капіталу на вітчизняних підприємствах виявлено, що відсутність необхідних знань та досвіду персоналу автоматично унеможлиблює повноцінне використання будь-яких технологій підприємства. В свою чергу, неналежне ставлення до інноваційних розробок та заниження їх значущості в діяльності підприємства погіршує, а в деяких випадках унеможлиблює використання знань та досвіду персоналу.

3. Виявлено, що сукупність різноманітних знань, які формують інтелектуальний капітал, роблять цю категорію неоднорідною за своєю структурою, що спричинило потребу їх узагальнення та систематизації.

Запропоновано виділяти такі структурні елементи об'єкта як людський, структурний та ринковий капітал.

4. Під час дослідження встановлено, що окремі структурні елементи інтелектуального капіталу можуть створювати інші його види (людський капітал є джерелом створення структурного капіталу, результатів проведених досліджень та розробок). Водночас, за певних обставин (брак часу, відсутність необхідних знань), керівництвом може прийматися рішення про залучення інтелектуального капіталу ззовні.

Враховуючи зазначене, набула подальшого розвитку система класифікаційних ознак інтелектуального капіталу, яку доповнено ознакою «за порядком формування». Відповідно до цієї ознаки, запропоновано виділити внутрішньогенерований та залучений інтелектуальний капітал, що дозволить враховувати організаційно-методичні аспекти обліку та аналізу формування інтелектуального капіталу підприємства.

5. Основною проблемою ефективного управління інтелектуальним капіталом вітчизняних підприємств є недосконале обліково-аналітичне забезпечення. Досліджуючи діючу практику обліку інтелектуального капіталу, виявлено неповне відображення в облікових регістрах операцій з даним об'єктом. Недосконалість діючої практики відображення в обліку інтелектуального капіталу суттєво знижує корисність облікової інформації для аналізу об'єкта дослідження, що унеможливорює оцінку управлінських рішень щодо його формування та ефективного використання.

В роботі виділено основні шляхи удосконалення обліку та аналізу інтелектуального капіталу на торговельних підприємствах.

6. Проведений аналіз статистичних даних виявив невідповідність між усезростаючим значенням інтелектуального капіталу та досить пасивною участю вітчизняних торговельних підприємств в провадженні інновацій,

проведенні наукових досліджень та розробок, забезпеченні професійного розвитку персоналу (на торговельну галузь припадає 3,0% від кількості осіб, що навчалися у 2007р., 1,5% від кількості осіб, що підвищили кваліфікацію у 2007р., 0,3% від використання всіх об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій у 2007р.).

Обґрунтовано, що успішна діяльність будь якого сучасного торговельного підприємства в першу чергу залежить від забезпечення ефективного управління його інтелектуальним капіталом. Враховуючи це, питання удосконалення обліково-аналітичного забезпечення формування та використання інтелектуального капіталу на торговельних підприємствах є особливо актуальними та потребують проведення відповідних досліджень.

7. Дослідження діючої практики відображення в обліку окремих елементів інтелектуального капіталу дозволило виявити порушення використання принципу відповідності доходів та витрат. Віднесення витрат з формування людського та структурного капіталу на витрати поточного періоду перекручує показники фінансової звітності, призводить до зростання частки неідентифікованих активів та унеможливорює достовірну оцінку вартості підприємства.

Для цього запропоновано витрати на розвиток персоналу, на здійснення досліджень та розробок, які дають можливість підприємству в довгостроковій перспективі отримувати економічні вигоди, відображати не як поточні витрати звітного періоду, а як капітальні інвестиції (за умови відповідності критеріям визнання їх активом) або витрати майбутніх періодів.

8. Під час проведеного дослідження встановлено, що питання удосконалення процесу документування стану та руху інтелектуального капіталу, як правило, досліджуються лише в частині об'єктів інтелектуальної власності. Водночас невирішеними залишаються питання відображення в первинних документах інших структурних елементів об'єкта, що не повною мірою забезпечує контроль за його збереженням та ефективним використанням.

З метою забезпечення максимально повної фіксації операцій з формування та експлуатації інтелектуального капіталу в первинних облікових документах запропоновано виділяти окремі стадії, а саме: попередню стадію (придбання, створення, залучення, розвиток), стадію впровадження, стадію експлуатації, заключну стадію (стадія завершення строку корисного використання). На кожній стадії запропоновано до використання додаткові форми первинних документів. За рахунок розробки додаткових форм первинних документів розширено обліково-інформаційну базу, що має на меті забезпечити максимально повне відображення людського та структурного капіталу в облікових регістрах.

9. Доведено, що діюча практика відображення витрат, понесених підприємством у зв'язку з проведенням досліджень і розробок та чинне законодавство з цих питань призводять до перекручення показників фінансової звітності й порушення принципу доходів та витрат.

Це дозволило дійти висновку, що витрати, які забезпечують підприємству в довгостроковій перспективі отримання приросту активів і збільшення його ринкової вартості, повинні бути відображені не як поточні витрати звітного періоду, а як капітальні інвестиції (за умови відповідності критеріям визнання їх активом) або як витрати майбутніх періодів.

10. Для сучасних торговельних підприємств важливого значення набувають знання та професійні якості персоналу. Водночас, більшість з них, як правило, не зацікавлена вкладати кошти в навчання та підвищення професійних здібностей своїх працівників, мотивуючи це тим, що працівник може будь-коли звільнитися, а кошти обернуться невиправданими втратами для підприємства.

З цією метою обґрунтовано необхідність забезпечення певних умов, які дозволять перетворити людський капітал в нематеріальний актив, а саме створити бази даних з метою систематизації та збереження цінних для підприємства знань та укладати відповідні контракти з працівниками. За таких обставин підприємство отримує контроль над інвестиціями в розвиток людського капіталу і може визнавати їх як актив, оскільки забезпечуються

вимоги його визнання, а саме: 1) вартість інвестицій в людський капітал може бути достовірно визначена; 2) передбачається в майбутньому отримання певних економічних вигод, 3) інвестиції контролюються підприємством (за наявності відповідних трудових угод або контрактів про відпрацювання працівниками визначеного терміну).

11. За результатами проведеного дослідження запропоновано внести зміни в П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», а саме витрати на розвиток інтелектуального капіталу в окремих випадках повинні підлягати капіталізації за умови забезпечення критеріїв визнання їх активом або повинні відображатися у складі витрат майбутніх періодів.

У зв'язку з цим, статті що згідно з П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» списуються на поточні витрати (витрати на підготовку та перепідготовку кадрів, витрати на дослідження) слід доповнити відповідними умовами визнання у складі: а) активів підприємства; б) витрат майбутніх періодів; в) поточних витрат.

12. Розкрито основні аспекти методики аналізу формування та ефективності використання інтелектуального капіталу підприємства.

До основних умов проведення якісного та усестороннього аналізу ефективності управління інтелектуальним капіталом віднесено: по-перше, можливість формування повного інформаційного забезпечення, яке б містило сукупність зовнішніх та внутрішніх, облікових та необлікових даних; по-друге, використання системи показників, що забезпечувала б як кількісну так як і якісну оцінку досліджуваного об'єкта і враховувала різноманітні аспекти, які можуть впливати на процес його формування та ефективного використання (інновації, професійність персоналу, інформаційні системи та бази даних, прихильність покупців тощо); по-третє, результати проведеного аналізу інтелектуального капіталу повинні надавати можливість прийняття обґрунтованих стратегічних рішень різними зацікавленими сторонами (власники, інвестори, менеджери відповідних рівнів управління, працівники структурних підрозділів, постачальники, покупці тощо).

13. Виявлено, що методика аналізу інтелектуального капіталу досліджена лише в частині аналізу нематеріальних активів, складова яких (а саме об'єкти інтелектуальної власності) становить окремий елемент досліджуваного об'єкта. Під час аналізу управлінських рішень щодо формування та використання інтелектуального капіталу обґрунтовано доцільність використання збалансованої системи показників на основі удосконалення запропонованої Д. Нортоном і Р. Капланом концепції. Це надасть можливість виявити, як структурні елементи інтелектуального капіталу перетворюються в матеріальні результати, що сприяє зростанню доходів від реалізації продукції, а в кінцевому підсумку – збільшенню прибутків у довгостроковій перспективі.

На основі вищезазначеної концепції обґрунтовано послідовність аналізу інтелектуального капіталу торговельних підприємств та розроблені методичні підходи до його проведення шляхом виділення об'єктів, джерел інформації, методичних прийомів, що забезпечить комплексне дослідження стану та руху об'єкта. Зазначені пропозиції дозволять оцінити ефективність управлінських рішень щодо поточної діяльності підприємства та встановити їх важливість для розвитку бізнесу у довгостроковому періоді.

14. Аналіз інтелектуального капіталу потребує використання аналітичних процедур, пов'язаних з вивченням його стану, порядку формування та ефективності використання. Використовуючи метод експертних оцінок, шляхом анкетування управлінського персоналу вітчизняних підприємств, визначено перелік найбільш важливих аналітичних показників по кожному структурному елементу інтелектуального капіталу та проведено їх ранжирування.

Запропонована система показників забезпечує комплексний аналіз успіхів підприємства в удосконаленні інноваційно-технологічних процесів, забезпеченні професійного зростання персоналу, розробці нової продукції або послуг, привабливості споживачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдель-Вахаб М.Д. Равашдех. Учет и анализ нематериальных активов в предприятиях торговли в условиях компьютеризации: Дис. ...кандидата экон. наук: 08.06.04./ М.Д. Равашдех Абдель-Вахаб. – Харьков, 2004. – 186 с.
2. Андрессен Д. Невесомое богатство: определите стоимость вашей компании в экономике нематериальных активов. / Д. Андрессен, Р. Тиссен – М.: Олимп-Бизнес. – 2004. – 304 с.
3. Андрусенко Т. Измерение интеллектуального капитала / Т. Андрусенко // Корпоративные системы. – 2006. – №3. – С.23-27.
4. Андрусенко Т. Управление знаниями предприятия: опыт зарубежных компаний / Т. Андрусенко // Корпоративные системы.– 2004. – № 5. – С. 74-80.
5. Антонюк В. Головні напрями зміцнення соціально-економічних основ формування людського капіталу в Україні / В. Антонюк // Україна: аспекти праці. – 2006. – №2. – С.39-47.
6. Апчерч А. Управленческий учет: принципы и практика: Пер. с англ. Под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. / А. Апчерч – М.: Финансы и статистика, 2002. – 952 с.
7. Артющина О. Чинники формування людського капіталу в системі корпоративного управління / О. Артющина // Вісник КНТЕУ. – 2006. – №1. – С.89-94.
- 8.Баканов М.И. Теория экономического анализа: Учебник. – [4-е изд., доп. и перераб]. / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет – М.: Финансы и статистика, 2002. – 416 с.
9. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: [Учебное пособие]. / И.Т. Балабанов – М: Финансы и статистика, 1998. – 480с.
10. Балита О.В. Фінансово-економічні підходи до проблеми розвитку людського капіталу в Україні / О.В. Балита // Фінанси України. – 2004. – №12. – С. 58-64.
11. Беленков М.В. Некоторые особенности внедрения сбалансированной системы показателей / М.В. Беленков // Бухгалтерский учет. – 2007. – №2. – С. 73-75.

12. Бернстайн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация: пер. с англ. / Науч. ред. перевода чл.-корр. РАН И.И. Елисеева; гл. редактор серии проф. Я.В. Соколов. / Л.А. Бернстайн– М.: Финансы и статистика, 1996. – 624 с.

13. Бигдан И.А. Проблемы отражения в учете нематериальных активов / И.А. Бигдан // Ринкова трансформація економіки: Зб. наук. пр. Вип. 2. – Харків: ХІБМ, 1997. – С. 193-197.

14. Біляцький С. Інтелектуалізація суспільної праці (досвід індустріальних країн для України) / С. Біляцький // Україна: аспекти праці. – 2006. – №2. – С.34-38.

15. Бланк И.А. Управление формированием капитала. / И.А. Бланк– К: Ника-Центр, 2002. – 512с.

16. Близнюк В.В. Людський капітал як фактор економічного розвитку / В.В. Близнюк // Економіка і прогнозування. – 2005. – №2. – С.64-77.

17. Бондарева О. Нематеріальні активи: загальне та особливе / О. Бондарева // Бухгалтерія. – 2004. – №22. – С.33-38.

18. Бородіна О. Людський капітал у системі сталого розвитку аграрної сфери / О. Бородіна // Економіка А П К. – 2004. – №4. – С.25-30.

19. Бородіна О. Людський капітал як джерело економічного зростання / О. Бородіна // Економіка України. – 2003. – №7. – С.48-53.

20. Бородіна О. Людський капітал як основний стратегічний ресурс сталого розвитку аграрної сфери / О. Бородіна // Економіка А П К. – 2003. – №9. – С.103-108.

21. Бороненкова С.А. Управленческий анализ: Учеб. пособие. / С.А. Бороненкова– М.: Финансы и статистика, 2002. – 384 с.

22. Бронштейн Е.М. Сравнительный анализ показателей эффективности инвестиционных проектов / Е.М. Бронштейн, Д.А. Черняк // Экономика и математические методы. – 2005. – том 41.– №2. – С. 21-28.

23. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Пер. с англ. под ред. Л.Н. Ковалик. / Э. Брукинг – СПб: Питер, 2001. – 288 с.

24. Бужин О. Мотивація праці у сільському господарстві через категорію людського капіталу / О. Бужин // Економіст. – 2006. – №3. – С.60-61.
25. Бузгалин А. Человек, рынок и капитал в экономике XXI века / А. Бузгалин, А. Колганов // Вопросы экономики. – 2006. – №3. – С. 125-141.
26. Букович У. Управление знаниями: руководство к действию / Пер. с англ. / У. Букович, Р. Уилльямс – М.: ИНФРА – М, 2002. – 504с.
27. Бутнік-Сіверський О. Теоретичні засади інтелектуальної інноваційної діяльності на підприємстві / О. Бутнік-Сіверський, А. Красовська // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 31-37.
28. Бутнік-Сіверський О. Класифікація нематеріальних активів як об'єктів бухгалтерського обліку / О. Бутнік-Сіверський, Л. Федченко // Інтелектуальна власність. – 1999. – №3-4. – С. 47-52.
29. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект / О.Б. Бутнік-Сіверський // Інтелектуальний капітал. – 2002. – № 1. – С. 20-24.
30. Бухгалтерський облік в Україні. [Навч. посібник. За ред. Р.Л. Хом'яка. – 3-тє вид., доп. і перероб]. / Р.Л. Хом'як. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка» (Інформаційно-видавничий центр «ІНТЕЛЕКТ +» Інституту післядипломної освіти), «Інтелект-Захід», 2004. – 912 с.
31. Бухгалтерский словарь. – Сост. К.С. Азизян. 2-е изд., доп. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 208 с.
32. Валеева Ж.Р. Интеллектуальная собственность в системе управления промышленным предприятием: [Монография]. / Ж.Р. Валеева– Владимир: Издательство «Посад», 2003. – 140 с.
33. Валентинова Т. Документальна сторона нематеріальних активів / Т. Валентинова // Все про бухгалтерський облік.– 2007. – № 54 (1331). – С. 7-13.
34. Валентинова Т. Документальна сторона нематеріальних активів / Т. Валентинова // Все про бухгалтерський облік. – 2007. – №54. – С.7-8.
35. Василик А. Об'єктивні передумови та напрями інтелектуалізації праці в Україні / А. Василик // Україна: аспекти праці. – 2007. – №7. – С.48-51.
36. Василик А. Система чинників формування та розвитку інтелектуального капіталу в Україні / А. Василик // Україна: аспекти праці.– 2006.– №6.– С.39-43.

37. Вачевський М. В. Інтелектуальна власність: теорія і практика інноваційної діяльності: [Підручник] / М. В. Вачевський, В. Г. Кремень, В. М. Мадзігон, В. Г. Скотний, Г. Є. Левченко, О. М. Вачевський– К.: ВД Професіонал, 2005. – 448 с.
38. Вачевський М. Організаційна структура системи управління інтелектуальною власністю / М. Вачевський // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №4. – С.155-162.
39. Ващук Я. Об'єкти інтелектуальної власності - нематеріальні активи підприємства / Я. Ващук // Справочник економіста. – 2004. – №1. – С.18-21.
40. Велш Глен А. Основи фінансового обліку / Пер. з англ. О. Мінін, О. Ткач. / А. Велш Глен, Г. Шорт Деніел– К.: Основи, 1997. – 943 с.
41. Ветрова И. Ф. Проблемы идентификации интеллектуальной собственности / И. Ф. Ветрова // Бухгалтерский учет. – 2007. – №12. – С. 74-77.
42. Внутрифирменное управление интеллектуальными активами / Л.И. Лукичева, Д.Н. Егорычев– М.: ООО «Омега-Л», 2004. – 192 с.
43. Вовканич С. Соціогуманістична стратегія інтелектуального забезпечення інноваційного розвитку / С. Вовканич // Регіональна економіка. – 2004. – №3. – С.41-52.
44. Воронина Л. И. Учет нематериальных активов: Учебное пособие. / Л. И. Воронина– М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 240 с.
45. Гава Ю.В. Інтелектуальний капітал – шлях до економічного зростання України / Ю.В. Гава // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №4. – С.129-134.
46. Гава Ю.В. Структура інтелектуального капіталу / Ю.В. Гава // Науково-технічна інформація. – 2006. – №3. – С.29-32.
47. Гавкалова Н.Л. Человек - носитель интеллектуальной собственности / Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова // Вестник науки и техники. – 2003. – № 4 (15). – С. 59-65.
48. Гавкалова Н.Л. Інтелектуальний капітал та його соціальна складова / Н.Л. Гавкалова, Н.С. Маркова // Вісник ЖДТУ. – 2005. – № 1 (31). – С. 58-62.
49. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань / В. Геєць // Економіка України. – 2004. – №4. – С. 4-14.

50.Голікова-Тінтулова Н.В. Інтелектуальний капітал як фактор конкурентоспроможності економіки України / Н.В. Голікова-Тінтулова // Економіка і прогнозування. – 2005. – №3. – С.67-77.

51.Голов С. 4 елемента вашего бизнеса / С. Голов // Менеджмент и менеджер. – 2004. – № 2. – С. 4-9.

52. Голов С.Ф., Костюченко В.М. Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами. [Практичний посібник]. / С.Ф. Голов–К.: Лібра, 2004. – 880 с.

53. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: [Монографія]. / С.Ф. Голов – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 522 с.

54. Голов С. Ф. Управлінський облік : [підруч.] / Голов С. Ф. – К. : Лібра, 2003. – 704 с.

55. Голов С. Ф. Учет нематериальных активов согласно МСБУ / С. Ф. Голов // Бухгалтерський учет и аудит. – 1999. – № 7–8. – С. 42 – 49.

56. Головай Н.М. Оцінка вартості інтелектуального капіталу. Облікове забезпечення ефективного використання інтелектуального капіталу / Н.М. Головай // Теорія бухгалтерського обліку: [монографія] / Під заг. ред. Л.В. Нападовської. – К.: Київ. нац. Торг.-екон. Ун-т, 2008. – розд. 6.4;6.6;6.7. – С. 357-377.

57. Головай Н. Людський капітал в обліково-аналітичній системі підприємства / Н. Головай // Концепція розвитку бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту в умовах міжнародної інтеграції: Міжнар. наук.-практ. конф. 20-22 квітня 2005р. – К.: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2005. – Ч.1 – С. 96-99.

58. Головай Н. М. Економічна сутність та класифікація інтелектуальних активів / Н.М. Головай // Економіка: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць. Випуск 201: В 5 т. Том III. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С.642-660

59. Головай Н. М. Людський капітал як стратегічний актив сучасних підприємств / Н.М. Головай // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці: АНТ Лтд, 2005. – Вип. IV. Економічні науки. Ч.1. – С. 28-37.

60. Головай Н. М. Людський капітал: проблеми інформаційного

забезпечення обліку на вітчизняних підприємствах / Н.М. Головай // Економіка: проблеми теорії і практики. Збірник наукових праць. Випуск 199: В 4 т. Том IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С.869-873.

61. Головай Н. Обліково-інформаційне забезпечення в управлінні інтелектуальним капіталом підприємства / Н. Головай // Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету. Випуск 26. – Вінниця, 2006. – С.67-71

62. Головай Н.М. Вкладення в людський капітал і заробітна плата: обліковий аспект / Н.М. Головай // Формування ринкової економіки: Збірник наукових праць. Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. – Т. 1 Ч. 1. – К.: КНЕУ, 2007. – С.131-137.

63. Головай Н.М. Інтелектуальний капітал: сутність, структура та інформаційне забезпечення / Н.М. Головай // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2006. – № 2. – С.61-66

64. Головай Н.М. Облік витрат на персонал в системі управління розвитком підприємства / Н.М. Головай // Управління організаційно-технічними та фінансово-економічними змінами на промислових підприємствах: Всеукр. наук.-практ. конф. 23-24 березня 2006р. – К.: НУХТ, 2006, С.11-12.

65. Головай Н.М. Обліково-інформаційне забезпечення в управлінні НДДКР / Н.М. Головай // Развитие учета и аудита как основы информационно-аналитической системы предприятия: Междунар. научн.-практ. конф. 17-18 декабря 2005г. – Харьков: НТУ “ХПИ”, 2005, С. 131-132

66. Головай Н.М. Про деякі аспекти відображення в обліку людського капіталу підприємства / Н.М. Головай // Обліково-аналітичні системи: глобальний і національний аспекти: Між нар. наук.-практ. конф.16-17 травня 2006 р. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. – Ч.1. – С.17-19.

67. Головай Н.М. Проблемні питання розробки методики аналізу інтелектуального капіталу / Н.М. Головай // Облік, контроль та аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю: IV-та Між нар. наук.-практ. конф.11-13 квітня 2007р. – Черкаси: ЧДТУ, 2007. – С.137-138.

68. Гордієнко П. Л. Стратегічний аналіз: [Навчальний посібник]. / П. Л. Гордієнко– К.: Алерта, 2006. – 404 с.

69.Городянська Л. Інтелектуальна власність як нематеріальний об'єкт обліку на підприємстві / Л. Городянська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – №4. – С.41-46.

70. Горячковская Н. Объекты интеллектуальной собственности (методы и способы ценообразования) / Н. Горячковская // БизнесИнформ. – 1998. – № 7. – С. 46-50.

71. Горячковская Н. Определение института интеллектуальной собственности / Н. Горячковская // БизнесИнформ. – 1998. – № 6. – С. 18-23.

72. Грачева Р.Е. Энциклопедия бухгалтерского учета. / Р.Е. Грачева– К.: Галицкие Контракты, 2004. – 832 с.

73. Грейсон Дж. К. Американский менеджмент на пороге XXI века: Пер. с англ. / Авт. предисл. Б.З. Мильнер. / Дж. К. Грейсон, К. О'Делл – М.: Экономика, 1991. – 319 с.

74.Гримблат С. Международные и региональные аспекты «утечки умов» / С. Гримблат // Персонал. – 2003. – №9. – С.72-78.

75. Гришаев С.П. Интеллектуальная собственность: [Учебное пособие]. / С.П. Гришаев– М.: Юрист, 2003. – 238 с.

76.Грішнова О. Управління людським капіталом у контексті реалізації інноваційної стратегії підприємства/ О. Грішнова, Н. Полив'яна // Україна: аспекти праці. – 2007. – №5. – С.37-41.

77. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. / О. А. Грішнова– К.: Київ. обл. орг. т-ва «Знання» України, 2001. – 254 с.

78.Грішнова О.А. Людський розвиток: [Навч. посібник]. / О. А. Грішнова– К: КНЕУ, 2006. – 308с.

79. Дамодаран А. Инвестиционная оценка. Инструменты и техника оценки любых активов.: Пер. с англ. / А. Дамодаран – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 1342с.

80.Данилишин Б. Інтелектуальні ресурси в економічному зростанні: шляхи поліпшення їх використання / Б. Данилишин // Економіка України. – 2006. – №1. – С.71-79.

81. Даулинг Г. Репутация фирмы: создание, управление и оценка эффективности.: Пер. с англ. / Г. Даулинг – М.: КГ «ИМИДЖ-КОНТАКТ»:

ИНФРА-М, 2003. – 368с.

82. Демьохін В.А. Інноваційна політика держави і проблеми інтелектуальної власності / В.А. Демьохін // Економіка і прогнозування. – 2005. – №2. – С.37-44.

83. Денисова Д. Время продавать знания / Д. Денисова // Эксперт. – 2004. – №24 (425). – С.22-26.

84. Дергаусов М. Людські ресурси як інструмент реалізації стратегії підприємства / М. Дергаусов // Економіка України. – 2003. – №6. – С. 26-30.

85. Десмонд Г.М. Руководство по оценке бизнеса / Пер. с англ., ред. кол.: И.Я. Артеменков (гл. ред.), А.В. Воронкин. / Г.М. Десмонд, Р.Э. Келли - М.: Энциклопедия оценки, 1996. – 267с.

86. Деєва Н.М. Фінансовий аналіз: [Навч. Посібник] / Н.М.Деєва, О.І.Дедіков. – К: Центр учбової літератури, 2007. – 328с.

87. Дженстер П. Анализ сильных и слабых сторон компании: определение стратегических возможностей.: Пер. с англ. / П. Дженстер, Д. Хасси – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 368с.

88. Дипиаза С. Будущее корпоративной отчетности. Как вернуть доверие общества. / С. Дипиаза (мл.), Р. Экклз– М.: Альпина Паблишер, 2003. – 212 с.

89. Дмитриева О.А. Подходы к построению стратегии развития предприятия на основе нематериальных показателей / О.А. Дмитриева // Практический маркетинг. – 2007. – №3. – С.10-16.

90. Довгань Л.Є. Ефективна модель корпоративного управління в умовах становлення економіки знань / Л.Є. Довгань, І.П. Малик // Проблеми науки. – 2006. – №10. – С.23-29.

91. Довгань Л.Є. Управління корпораціями. / Л.Є. Довгань, В.В. Пастухова, Л.М. Савчук – К.: ІВЦ Вид. «Політехніка», 2004.-236 с.

92. Домбровський В. Актуальні питання підготовки і підвищення кваліфікації працівників обліково-аналітичної служби підприємств в умовах використання комп'ютерних облікових систем / В. Домбровський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – №10. – С. 45-50.

93. Дробчак С.З. Особливості управління капіталом підприємства у процесі інтеграції України в глобальну економіку знань / С.З. Дробчак // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – №11. – С.44-49.
94. Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения: Пер. с англ. М. Котельниковой. / П. Друкер – М.: ФАИР – ПРЕСС, 1998. – 288 с.
95. Друкер П.Ф. Задачи менеджмента в XXI веке.: Пер. с англ. / П.Ф. Друкер - М.: Издательский дом “Вильямс”, 2003. – 272с.
96. Дэвис С.М. Управление активами торговой марки: Пер. с англ. под ред. Ю.Н. Каптуревского. / С.М. Дэвис – СПб: Питер, 2001. – 272с.
97. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала. / С. А. Дятлов – СПб.: КОКС, 1994. – 276 с.
98. Економіка й організація інноваційної діяльності: Підручник / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін. Під ред. проф. О.І. Волкова, проф. М.П. Денисенка. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 960 с.
99. Економічна енциклопедія: У 3-х томах. / Ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
100. Ефремов В.С. Стратегическое планирование в бизнес-системах. / В.С. Ефремов – М.: Финпресс, 2001. – 240 с.
101. Ефремов В.С. Развитие компании на основе использования ключевых компетенций / В.С. Ефремов, И.А. Ханыков // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – №5. – С. 26-37.
102. Жаров В. Законодавство України у сфері інтелектуальної власності / В. Жаров, Н. Максимова // Інтелектуальна власність. – 2002. - №2-3. – с.3-7.
103. Житарюк І. Глобалізація і проблеми інтелектуальних ресурсів України / І. Житарюк // Персонал. – 2007. – №11. – С.116-120.
104. Журавльова І.В. Фінансовий аспект оцінки інтелектуального капіталу / І.В. Журавльова // Фінанси України. – 2002. – № 10. – С.103-109.
105. Жураковська І. Документування операцій з об'єктами інтелектуальної власності / І. Жураковська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 4. – С. 46-55.
106. Зинов В. Интеллектуальный капитал как базовая характеристика

стоимости бизнеса / В. Зинов, К. Сафарян // Интеллектуальна власність. – 2001. – № 5-6. – С 23-25.

107. Зинов В.Г. Менеджмент инноваций: Кадровое обеспечение. / В.Г. Зинов– М.: Дело, 2005. – С. 100-103.

108. Зуев А. Интеллектуальный капитал / А. Зуев, Л. Мясникова // Труд, капитал, энергия. – 2004. – №2(14).

109. Иванов Н. Человеческий капитал и глобализация / Н. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №9. – С. 19-31.

110. Ильинский И. В. Инвестиции в будущее: Образование в инвестиционном воспроизводстве. / И. В. Ильинский– СПб.: КОКС, 1996. – 423с.

111. Иноземцев В. Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире // Новая постиндустриальная волна на Западе. [Антология] / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 3-64.

112. Интеллектуальный капитал – стратегический потенциал организации: [Учебное пособие]. / Под ред. д.э.н. проф. А.Л. Гапоненко, д.э.н. Т.М. Орловой – М.: Издательский Дом «Социальные отношения», 2003. – 184 с.

113. Исаенко А. Н. Человеческий капитал в современной экономике. / А. Н. Исаенко // «США – Канада: ЭПК» - №2. - 2000. – с. 116.

114. Ільницький Д.О. Порівняльний аналіз залежності успішності діяльності провідних компаній світу та України від нематеріальних активів / Д.О. Ільницький // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №5 (23). – С. 56-61.

115. Інноваційна діяльність промислових підприємств // www.ukrstat.gov.ua.

116. Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський, А.К. Кінах, В.П. Семиножко– К.: Знання України, 2002. – 336с.

117. Інструкція зі статистики заробітної плати. Наказ Держкомстату України від 13.01.2004р. №5.

118. Інструкція із застосування плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій, затв. наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999р. № 291 (зі змінами і доповненнями).

119. Капелюшников Р. Теория человеческого капитала / Р. Капелюшников // Менеджмент и менеджер. – 2004. – №2. – С.36-40.
120. Каплан Р.С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. – 2-е изд., испр. и доп.: Пер. с англ. / Р.С. Каплан, Д.П. Нортон – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 320 с.
121. Карась П. Интеллектуальний капітал: складові та аспекти комерціалізації в нових умовах господарювання / П. Карась, Н. Тимановська // Економіст. – 2006. – №8. – С.70-73.
122. Кардаков А. Стратегии управления активами корпорации / А. Кардаков // Корпоративные системы. – 2005. – № 6. – С. 5-7.
123. Каспина Р.Г. Тенденция развития бухгалтерской отчетности корпораций / Р.Г. Каспина // Международный бухгалтерский учет. – 2004. – № 7 (67). – С. 16-21.
124. Качалин В.В. Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами GAAP. / В.В. Качалин – М., Дело, 1998
125. Кемпбелл Р. Экономикс. Принципы, проблемы и политика. / Р. Макконнелл Кемпбелл, Л. Брю Стэнли. – Т.1. – М., 1992. – 400с.
126. Кендюхов О.В. Интеллектуальний капітал як нова економічна категорія / О. В. Кендюхов // Економіка промисловості. – 2002. – №3. – С 35-40.
127. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу / О. Кендюхов // Економіка України – 2003. – № 4. – с.28-33.
128. Кендюхов О. Мотивація творчої інтелектуальної праці: дослідження основних підходів / О. Кендюхов // Економіка України. – 2005. – №3. – С.49-56.
129. Кендюхов О. Сутність і зміст організаційно-економічного механізму управління інтелектуальним капіталом підприємства / О. Кендюхов // Економіка України. – 2004. – №2. – С.33-41.
130. Керш С.Р. Дорожня карта бізнес-інвестора: Як підвищити вартість компанії за рахунок ефективних інвестицій. Керівництво менеджера: Пер. з англ. за наук. ред. Є.Є. Козлова. / С.Р. Керш– Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2006. – 240 с.
131. Климов С.В. Интеллектуальные ресурсы организации. / С.В. Климов– СПб.: ИВЭСЭП, “Знание”, 2000. – 168с.

132. Кліменко А. Нематеріальні активи від придбання до ліквідації. / А. Кліменко – Х., 2005. – 320 с.
133. Клявлін В. Особливості оподаткування операцій з об'єктами інтелектуальної власності / В. Клявлін // Інтелектуальна власність. – 1999. – №1. – С. 35-40.
134. Ковалев В.В. Бухгалтерский учет: новая реальность и перспективы развития / В.В. Ковалев // Бухгалтерский учет. – 2003. – № 9. – С. 64-68.
135. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. / В.В. Ковалев – М.: Финансы и статистика, 1996. – 432 с.
136. Ковалев М. Интеллектуальная собственность в экономике / М. Ковалев // Экономист. – 2003. – №1. – С.37-44.
137. Ковальчук Т.Г. Особливості реалізації інтелектуальної власності в економіці України: Дис. ...кандидата екон. наук: 08. 01. 01. / Т.Г. Ковальчук – К., 2003. – 196 с.
138. Кодекс законів про працю // Бухгалтерія. Збірник систематизованого законодавства. – 2005. – Випуск 5. – С. 7-23.
139. Козырев А. Н. Математический и экономический анализ интеллектуального капитала Дис. ...доктора экон. наук. / А.Н. Козырев – Москва, 2002. – 251 с.
140. Козырев А.Н. Оптимизация структуры нематериальных активов / А.Н. Козырев // Интеллектуальная собственность (промышленная собственность). – 2001. – №4. – с.7-11.
141. Козырев А.Н., Макаров В.Л. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности. / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров – М.: РИЦ ГШ ВС РФ, 2003. – 368 с.
142. Колот А. Теоретичні і прикладні аспекти підвищення доходів працюючих як передумови збереження та розвитку людського капіталу / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2005. – №8. – С.19-27.
143. Колот А.М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань / А.М. Колот // Економічна теорія. – 2007. – №2. – С.3-13.
144. Комаров И. Интеллектуальный капитал / И. Комаров // Персонал. – 2000. –

№ 12. – С. 37-43.

145. Комаров И. Интеллектуальный капитал / И. Комаров // Персонал. – 2000. – №5. – С. 54-62.

146. Комаров И. Управление знанием: модель Тома Стюарта / И. Комаров // Менеджмент и менеджер. – 2002. – №4. – С.27-30.

147. Котенко Л.М. Удосконалення документування операцій з обліку нематеріальних активів / Л.М. Котенко, Т.В. Польова // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 5 (47). – С. 109-115.

148. Коул Д. Управление персоналом в современных организациях: Пер. с англ. Н.Г. Владимирова. / Д. Коул – М.: ООО «Вершина», 2004. – 352 с.

149. Кошулько О.П. Інновації в управлінні людським й інтелектуальним капіталами / О.П. Кошулько // Проблеми науки. – 2007. – №5. – С.45-48.

150. Кошулько О.П. Людський капітал: проблеми та перспективи відтворення на Черкащині / О.П. Кошулько // Економіка, фінанси, право. – 2006. – №11. – С.10-14.

151. Крайнев П. Стратегічне управління активами інтелектуальної власності / П. Крайнев // Інтелектуальний капітал. – 2004. – № 3. – С. 18-24.

152. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навч. посібник. / Н.С. Краснокутська– К: Центр навчальної літератури, 2005. – 352с.

153. Красовська А. Сучасний стан правової охорони об'єктів інтелектуальної власності в Україні / А. Красовська // Інтелектуальна власність. – 2007. – №1. – С.4-7.

154. Крыштафович А.Н. Управление знаниями – перспективное направление менеджмента / А.Н. Крыштафович // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – №1. – с. 42-51.

155. Кудрявцева С. «Новая экономика» – продукт современной стадии экономического развития / С. Кудрявцева // Экономика XXI века. – 2003. – №11. – С. 35-47.

156. Кузнецов Ю.М. Патентознавство та авторське право: Підручник. / Ю.М. Кузнецов– К.: Кондор, 2005. – 428 с.

157. Кучеров О.П. Місце знань в інформаційній економіці // Актуальні проблеми економіки. / О.П. Кучеров – 2003. – №10 (28). – С. 158-179.

158. Лазня І.В. Рибалкін В.О. Економічний зміст інтелектуальної власності / І.В. Лазня // Економічна теорія. – 2006. – №4. – С.54-61.

159. Лазуренко Ю. Интеллектуальная собственность в информационной сети Интернет / Ю. Лазуренко // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – №1. – С.44-49.

160. Ластовецький В. Інформаційне забезпечення підприємницької діяльності / В. Ластовецький // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – №10. – С. 7-10.

161. Ласточкин Ю.В. Модели управления добавленной стоимостью и прибылью в крупных производственных компаниях / Ю.В. Ласточкин, И.И. Ицкович // Экономика и математические методы. – 2005. – том 41.– №2. – С. 64-73.

162. Легенчук С.Ф. Бухгалтерське відображення інтелектуального капіталу: Дис. ...кандидата екон. наук: 08. 06. 04. / С.Ф. Легенчук– Житомир, 2006. – 234 с.

163. Леонтьев Б. Новая экономическая парадигма / Леонтьев Б. // «Журнал для акционеров» – 2000. – № 12. – с. 37-43.

164. Лепетан І.М. Нематеріальні активи та інтелектуальний капітал / І.М. Лепетан // Економіка АПК. – 2007. – №9. – С.83-87.

165. Лисенко Ю. Організаційно-економічний механізм управління підприємством / Ю. Лисенко, П. Єгоров // Економіка України. – 1997. – №1. – С. 86-87.

166. Лищишин М. Економічна класифікація інтелектуальних ресурсів / М. Лищишин // Економіка, фінанси, право. – 2003. – №5. – С.8-11.

167. Лобанова А.М. Нематериальные факторы стоимости / А.М. Лобанова // Справочник экономиста. – 2006. – № 2. – С.31-36.

168. Логачев В. «Интеллектуальный капитал» с позиции трудовой теории стоимости / В. Логачев, Е. Жернов // Экономист. – 2006. – №9. – С.36-41.

169. Лукичева Л.И. Развитие интеллектуального потенциала персонала как инструмент эффективного управления интеллектуальным капиталом

наукоемких предприятий / Л.И. Лукичева // Менеджмент в России и за рубежом. – 2006. – №1. – С.93-103.

170.Лукичева Л.И. Подходы к оценке стоимости интеллектуального капитала организаций / Л.И. Лукичеві, М.Р. Салихов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2006. – №4. – С.114-122.

171.Лунина В. А. Учет объектов интеллектуальной собственности / В. А. Лунина // Бухгалтерский учет. – 2007. – №16. – С. 73-76.

172.Любенко А. Ревізія видатків на придбання, використання і списання нематеріальних активів / А. Любенко // Фінансовий контроль. – 2004. – №1. – С.26-29.

173.Мазаракі А. Конкурентна політика: наукове забезпечення та кадри / А. Мазаракі // Конкуренція. Вісник антимонопольного комітету України. – К.,2004. – №1(10). – С.2-3.

174.Мазаракі А.А. Стратегічні напрямки наукових досліджень в умовах глобалізації / А.А. Мазаракі //Globalization, integration, restructuring. Legal, economic and social aspects. – Crakow, 2004. – С.79-82.

175.Майбуров И. Эффективность инвестирования и человеческий капитал в США и России / И. Майбуров // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №4. – С. 3-13.

176.Макаров А. Механизм стратегического управления интеллектуальным капиталом организации / А. Макаров // Практический маркетинг. – 2005. – №9. – С.23-26.

177.Малишко О. Вимірювання інтелектуального капіталу в європейських компаніях / О. Малишко // Інтелектуальна власність. – 2006. – №1. – С.26-39.

178.Малявкина Л. И. Учет объектов интеллектуальной собственности / Л. И. Малявкина // Бухгалтерский учет. – 2005. – №3. – С. 24-30.

179.Маркова Н.С. Нові підходи до організаційної культури підприємства як засади формування його інтелектуального капіталу / Н.С. Маркова // Проблеми науки. – 2006. – №5. – С. 34-39.

180.Маркс К. Соч., 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс - Т.46 ЧП, С.213-214.

181.Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т 1./ К. Маркс – М.: Политиздат, 1973. – 907 с.

182. Мартін Д.Д. VBM – управління, що базується на вартості: Корпоративна відповідь революції акціонерів: Пер. з англ.; За наук. ред. О.Б. Максимової, І.Ю. Шарапової. / Д.Д. Мартін, В.Дж. Петті – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2006. – 272 с.
183. Марцин В. Людський капітал в процесі економічного розвитку / В. Марцин // Регіональна економіка. – 2006. – №4. – С.238-243.
184. Марцин В.С. Трансформація людського капіталу / В.С. Марцин // Регіональна економіка. – 2007. – №1. – С.290-296.
185. Марцинкевич В. Инвестиции в человека: экономическая наука и российская экономика / В. Марцинкевич // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №9. – С.29-39.
186. Марчук Є. Стратегічна орієнтація суспільства – рух на випередження / Є. Марчук // Стратегічна панорама. – 1999. – № 4. – С. 6.
187. Матеров И. Факторы развития «новой экономики» в России / И. Матеров // Экономист. – 2003. – №2. – С. 3-11.
188. Медведев В. О стоимости в современной экономике / В. Медведев // Вопросы экономики. – 2003. – № 11. – С. 53-54.
189. Международные стандарты финансовой отчетности 1999 – М.: Аскери – AGGA, 1999. – 1135с.
190. Мельников О.Н. Интеллектуальный базар. Анализ современной трактовки и использования понятия «интеллектуальный капитал организации». / О.Н. Мельников // Российское Предпринимательство. – 2002. – № 4. – С. 107-112.
191. Мендзевровский И. Высокотехнологическое лидерство / И. Мендзевровский // Стратегии. – 2007. – №4. – С.59-62.
192. Меренков О. Интеллектуальный капітал організації - ключ до розвитку і зростання економіки / О. Меренков // Інтеллектуальний капітал. – 2004. – № 3. – С. 60-63.
193. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБОTM) та Тлумачення станом на 31 березня 2004 року / Перекл. з англ. за ред. С.Ф. Голова. / – К.: Федерація професійних бухгалтерів та аудиторів України, 2004. – 1272с.

194. Мних Є. В. Економічний аналіз: [Підручник]. / Є. В. Мних– Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 412 с.
195. Мних Є.В. Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства / Є.В. Мних, А.Д Бутко, О.Ю. Большакова, Г.О. Кравченко, Г.І. Никонович. – К.: КНЕУ, 2005. – 232с.
196. Мовсесян А.Г. Интеллектуальный ресурс и инновации / Мовсесян А.Г. // Экономика XXI века. – 2000. – № 12. – С. 3-15.
197. Мойсеєнко І.П. Проблеми структурного аналізу інтелектуального потенціалу підприємства / І.П. Мойсеєнко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №10. – С.165-170.
198. Морозов О.Ф. Ціна думки – інтелектуальний капітал: [Монографія]. / О.Ф. Морозов. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 352 с.
199. Морозов О. Труднощі обліку об'єктів інтелектуальної власності на підприємствах України / О. Морозов, Ю. Єрмейчикова, Т. Морозов, В. Мікулін // Інтелектуальна власність. – 2004. – №11. – С. 23-30.
200. Мортіков В. Екстерналії в процесі формування та використання людського капіталу / В. Мортіков // Україна: аспекти праці. – 2007. – №1. – С.39-42.
201. Московкин В.М. Классификационно-матричные подходы в управлении инновационными стратегиями, структурами и системами / В.М. Московкин, В.Ф. Пуртов, В.А. Семенюк // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – №10. – С. 77-82.
202. Моссаковський В. Облік нематеріальних активів / В. Моссаковський // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 7. – С. 8-17.
203. Мэтьюс М.Р. Теория бухгалтерского учета: [Ученик]: Пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. / М.Р. Мэтьюс, М.Х.Б. Перера– М.: Аудит, ЮНИТИ, 1999. – 663 с.
204. Мясоедова Т. Человеческий капитал и конкурентоспособность предприятия / Т. Мясоедова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2005. – №3. – С.29-37.
205. Наврузов Ю. Продажный бренд / Ю. Наврузов // Гвардія брендів. – 2006. – квітень. – С 44.

206. Нападовська Л. Проблеми ефективного використання інноваційних ресурсів економічного розвитку / Л. Нападовська // Вісник КНТЕУ. – 2004. – №6. – С.63-70.
207. Нападовська Л.В. Управлінський облік: [Монографія]. / Л.В. Нападовська– Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – 450 с.
208. Нападовська Л.В. Деякі підходи до оцінки інтелектуального капіталу підприємства / Л.В. Нападовська, Н.М. Головай // Облік інтелектуального капіталу: сучасний стан та перспективи розвитку. Збірник наукових праць. – Харків:ХІБМ, 2008р. – 191с.
209. Нападовська Л.В. Проблеми обліку та ефективного використання інтелектуального капіталу / Л.В. Нападовська, Н.М. Головай // Вісник НУВГП: Економіка. Збірник наукових праць. Частина 2. Випуск 4(44). – м. Рівне: НУВГП, 2008. – 513с.
210. Нашкерська Г. Оцінка нематеріальних активів / Г. Нашкерська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – №11. – С.23-30.
211. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учета / Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл; Пер. с англ. / Под ред. Я.В.Соколова.– 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 496 с.
212. Ніколаєв Є.Б. Економічний аналіз специфікації авторського права як форми інтелектуальної власності / Є.Б. Ніколаєв // Економічна теорія. – 2007. – №3. – С.13-20.
213. Новая постиндустриальная волна на Западе. [Антологія] / Под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
214. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики. Учебник для вуза. / Р.М. Нуреев – М., 2002. – с. 318, 537.
215. Овчинникова Т.И. Интеллектуально-инновационные перспективы развития предприятия / Т.И.Овчинникова, О.П.Королев, Е.В.Абарина // Менеджмент в России и за рубежом. – 2007. – №3. – С.3-9.
216. Оганян М.А. Учет нематериальных активов / М.А. Оганян // Бухгалтерский учет. – 2007. – №8. – С. 70-74.
217. Окрепилов В.В. Управление качеством: Учебник. / В.В. Окрепилов – 2-е изд., доп. и перераб. – М: Экономика, 1998. – 639с.

218. Олейко В.М. Методи та моделі вартісної оцінки інтелектуального капіталу суб'єктів господарювання: Дис. ...кандидата екон. наук: 08. 03. 02. / В.М. Олейко – К., 2002. – 204 с.

219. Ольве Н.-Г. Оценка эффективности деятельности компании. Практическое руководство по использованию сбалансированной системы показателей: Пер. с англ. / Н.-Г. Ольве, Ж. Рой, М. Веттер – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 304 с.

220. Основи правової охорони сфері інтелектуальної власності в Україні: [Підруч. Для студ. неюрид. вузів] / За заг. ред. О.А. Підпригори, О.Д. Святоцького. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 236с.

221. Основные термины бухгалтерского учёта: Учеб. пособ. / В.В. Голубев, В.М. Никитин, Д.А. Никитина. – М.: РГОТУПС, 2001. – 100 с.

222. Оцінка інтелектуальної власності. Бухгалтерський облік та оподаткування / О.Б. Бутнік-Сіверський, О.П. Гавриленко, С.О. Довгий та ін.; За ред. О.Б. Бутніка-Сіверського, О.Д. Святоцького. – К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 1999. – 352 с.

223. Павлюк І. Бухгалтерський облік зменшення та відновлення корисності об'єктів нематеріальних активів / І. Павлюк // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – №10. – С. 19-24.

224. Паладій М. Тенденції розвитку законодавства у сфері інтелектуальної власності / М. Паладій // Право України. – 2002. – №2. – с.98-102.

225. Палий В.Ф. Международные стандарты учета и финансовой отчетности: [Учебник]. / В.Ф. Палий– М.: ИНФРА-М, 2005. – 472 с.

226. Палий В.Ф. Современный бухгалтерский учет. / В.Ф. Палий– М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2003. –792 с.

227. Пантюхина А. Стратегическое управление интеллектуальной собственностью / А. Пантюхина // Финансовая газета. – 1997. – № 50 (314). – С. 7.

228. Панфилова Ю.А. Учет и анализ эффективности использования нематериальных активов: Дис. ... кандидата экон. наук. / Ю.А. Панфілова – Москва, 2001. – 152 с.

229. Панченко Є.Г. Інтелектуальний потенціал компаній: досвід емпіричного

дослідження / Є.Г. Панченко // Економіка України. – 2005. – № 10. – С. 12-24.

230. Петрова Ю.В. Учет нематериальных активов: проблемы и направления развития / Ю.В. Петрова // Бухгалтерский учет. – 1998. – № 5. – С. 80-84.

231. Петти В. Классика экономической мысли: Сочинения. / В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен – М.: Издательство Эксмо-Пресс, 2000. – 896 с.

232. Підпригора О. Загальні положення про право інтелектуальної власності у Цивільному кодексі України / О. Підпригора // Право України. – 2003. – №7. – С.97-101.

233. Підпригора О.О. Законодавство України про інтелектуальну власність. / О.О. Підпригора– Х: Консум, 1997. – 192с.

234. Пінгл Х. Энергия торговой марки: Пер. с. англ. под ред. И.В. Крылова. / Х. Пінгл, М. Томсон– СПб: Питер, 2001. – 288 с.

235. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затв. наказом Міністерства фінансів від 30.11.1999р. №291 (зі змінами і доповненнями).

236. Плотникова Л.А. Нематериальные активы: обзор международного опыта и перспективы развития / Л.А. Плотникова, А.Э. Кастин // Международный бухгалтерский учет. – 2006. – № 4. – С. 30-38.

237. Подольська В.О. Фінансовий аналіз: Навч. Посібник / В.О. Подольська, О.В. Яріш. – К: Центр навчальної літератури, 2007. – 488с.

238. Поленова С. Н. Погашение стоимости объектов интеллектуальной собственности: учет и налогообложение / С. Н. Поленова // Бухгалтерский учет. – 2005. – №11. – С. 11-15.

239. Поленова С. Н. Поступление объектов интеллектуальной собственности: учет и налогообложение / С. Н. Поленова // Бухгалтерский учет. – 2005. – №6. – С. 13-20.

240. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 26 «Виплати працівникам», затв. наказом Міністерства фінансів України від 28.10.2003 р. № 601 (зі змінами і доповненнями).

241. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затв. наказом Міністерства фінансів України від 18.10.1999 р. № 242 (зі змінами і доповненнями).

242. Полторак А. Основы интеллектуальной собственности.: Пер. с англ. / А. Полторак, П. Лернер – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 208 с.

243. Поляков В. Нематериальные активы: применение в бизнесе / В. Поляков // Корпоративные системы. – 2005. – №5. – С.10-12.

244. Поплавська Ж. Інтелектуальний капітал економіки знань / Ж. Поплавська, В. Поплавський // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – №2. – С.52-62.

245. Поплавська Ж.В. Економіко-філософські аспекти людського капіталу / Ж.В. Поплавська, В.Г. Поплавський // Вісник. НАН України. – 2002. – № 12. С. 14-22.

246. Попович О. Підприємство як головний носій розвитку нової економіки / О. Попович // Вісник Тернопільської Академії Народного Господарства. – 2002. – №8-2. – С.107-113.

247. Портер М.Е. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів.: Пер. з англ. К. Олійник, Р. Скільський. / М.Е. Портер–К.: Основи, 1997. – 390 с.

248. Потенціал підприємства: формування та оцінка: [Навч. посібник] / О.К. Добикіна, В.С. Рижиков, С.В. Касьянюк, М.Є. Кокотько. – К: Центр навчальної літератури, 2007. – 208с.

249. Присняков В. Человеческий капитал как интеллектуальная сила. Опыт математического моделирования. / В. Присняков, Л. Приснякова – Днепропетровск: ПКФ «Оксамит-текс», 2004. – 225 с.

250. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України від 16.07.99р. № 996 – XIV.

251. Про гарантії і компенсації для працівників, які направляються для підвищення кваліфікації, підготовки, перепідготовки, навчання інших професій з відривом від виробництва. Постанова КМУ від 28.06.97 р. № 695.

252. Про затвердження типових форм первинного обліку об'єктів права інтелектуальної власності у складі нематеріальних активів. Наказ мінфіну України № 732 від 22.11.04 р.

253. Про оплату праці за час виробничого навчання, перекваліфікації або навчання інших професій. Постанова КМУ від 28.06.97 р. № 700.

254. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 року № 108/95 – ВР.

255. Про освіту: Закон України від 23.05.91р. №1060 – XII.

256. Про умови матеріального забезпечення осіб, направлених за кордон на навчання, стажування, для підвищення кваліфікації. Постанова КМУ від 04.03.96 р. № 287.

257. Про відпустки: Закон України від 15.10.1996 року № 504/96 – ВР.

258. Пушкар М.С. Створення інтелектуальної системи обліку: Монографія. / М.С. Пушкар– Тернопіль: Карт-бланш, 2007. – 152 с.

259. Радаев В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. Радаев // ОНС Общественные науки и современность. – 2003. – №2. – С.5-16.

260. Райан Б. Стратегический учет для руководителя.: Пер. с англ. под ред. В.А. Микрюкова. / Б. Райан – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 616 с.

261. Рач В.А. Экономические аспекты повышения интеллектуального потенциала организации через систему непрерывного обучения персонала / В.А. Рач, С.С. Чугуев // Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми підготовки фахівців з інтелектуальної власності в Україні», Київ, 27-28 квітня 2004 р. / Уклад П.М. Цибульок – К.: Ін-т інтел. власн. і права, 2004. – С. 101-103.

262. Ржаницына В. С. Понятия интеллектуальной собственности и нематериальных активов / В. С. Ржаницына // Бухгалтерский учет. – 2005. – №5. – С. 47-50.

263. Ржаницына В.С. Сущность нематериальных активов / В. С. Ржаницына // Бухгалтерский учет. – 2005. – № 7. – С. 50-54.

264. Руденко О. Бухгалтерський облік об'єктів інтелектуальної власності / О. Руденко // Справочник економіста. – 2004. – №12. – С.76-79.

265. Рудченко Ю.С. Торгові марки - на баланси підприємств (аргументація конкурентноздатності) / Ю.С. Рудченко // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 2. –

С. 9-15.

266. Савицька Г.В. Економічний аналіз діяльності підприємства: [Навч. посібник]. – 2-ге вид., випр. і допов. / Г.В. Савицька– К: Знання, 2005. – 662с.

267. Сажинець С.Й. Організація аналітичного обліку нематеріальних активів на підприємствах / С.Й. Сажинець // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. – № 7. – С. 23-27.

268. Саломатова О. Интеллектуальный капитал в профессии. Влияние корпоративных проектов на инновационную деятельность библиографов / О. Саломатова // Библиотечное дело. – 2006. – №7. – С.29-31.

269. Свищев А.В. Проблемы формирования технологий бизнес-знаний современных фирм / А.В. Свищев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – №2. – С. 43-51.

270. Селезнев Е.Н. Интеллектуальный потенциал – показатель состояния интеллектуального капитала и эффективности его использования / Е.Н. Селезнев // Финансовый менеджмент. – 2004. – № 5. – С. 122-129.

271. Семикіна М. Проблеми активізації інноваційної праці на промислових підприємствах України в контексті глобальних трансформацій / М. Семикіна // Вісник Тернопільської Академії Народного Господарства. – 2002. – №8-2. – С.129-135.

272. Сергеев А.А. Структура производственных отношений социализма: Вопросы методологии исследования. / А.А. Сергеев– М.: Ин-т экономики, 1979. – 204с.

273. Сергеев А.А. Экономические основы бизнес-планирования: [Учеб. пособие для вузов]. / А.А. Сергеев– М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 303с.

274. Сйо К. К. Управленческая экономика.: Пер. с англ. / К. К. Сйо – М.: ИНФРА-М., 2000. – 671 с.

275. Скотт М. Факторы стоимости: Руководство для менеджеров по выявлению рычагов создания стоимости: Пер. с англ. / М. Скотт – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 432с.

276. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: Пер. с англ. / А. Смит – М., 1962. – 685с.

277. Соболевская А.А. Американская модель динамики человеческого капитала / А.А. Соболевская // Труд за рубежом. – 2006. – №1. – С.108-125.
278. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: [Учебн. пособие для вузов]. / Я.В. Соколов – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
279. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет для руководителя. / Я.В. Соколов, М.Л. Пятов – М.: Проспект, 2000. – 288 с.
280. Соколов Я.В., Пятов М.Л. Гудвилл: «новая» категория бухгалтерского учета / Я.В. Соколов, М.Л. Пятов // Бухгалтерский учет. – 1997. – № 2. – С. 46-50.
281. Соловьева О.В. Зарубежные стандарты учета и отчетности. / О.В. Соловьева– М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. – 328с.
282. Соловьева О.В. Международная практика учета и отчетности: [Учебник]. / О.В. Соловьева– М.: Инфра-М, 2004. – 332 с.
283. Соловьева О.В. МСФО и ГААП: учет и отчетность. / О.В. Соловьева– М.: ИД ФБК-ПРЕСС, 2004. – 328 с.
284. Сопко В. Бухгалтерський облік: [Навч. посібник]. / В. Сопко – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.:КНЕУ, 2000. – 578 с.
285. Старкова Н. Интеллектуальные активы фирмы: идентификация и управление / Н. Старкова // Менеджмент и менеджер. – 2004. – №2. – С.13-20.
286. Стеченко В. Теоретичні аспекти моделі постіндустріального суспільства / В. Стеченко // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №4 (34). – С. 13-22.
287. Странссман П. Информация в век электроники: проблемы управления. / П. Странссман– М.: Прогрес, 1987. – 312 с.
288. Стрижак О. Управління інтелектуальною власністю: регіональний аспект / О. Стрижак // Інтелектуальна власність. – 2006. – №2. – С.23-31.
289. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Т. Стюарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. [Антология] / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 372-400.
290. Суханов С. Стратегия управления важнейшими нематериальными активами / С. Суханов // Финансовая консультация. – 2005. – №23-24. – С.5-7.

291. Тарасова І. Пропозиції щодо вдосконалення класифікації нематеріальних активів у плані рахунків та П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» / І. Тарасова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – №4. – С. 38-41.

292. Теорія економічного аналізу: [Підручник]. / В. М. Серединська, О. М. Загородна, Р. В. Федорович. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – 368 с.

293. Тетянич Л. Нематеріальні активи: відображення в бухгалтерському обліку / Л. Тетянич // Головбух. – 2007. – №26. – С.33-38.

294. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: [Підручник]. – 2-ге вид. доповнене і перероблене. / Н.М. Ткаченко–К.: Алерта, 2007. – 954 с.

295. Тупик И. Самообучающаяся организация: лучшая отечественная практика / И. Тупик // Менеджмент і менеджер – 2003 - № 5 – с. 57 – 61.

296. Уильямсон О. И. Экономические институты капитализма. / О.И. Уильямсон–С-Пб.: Лениздат, 1996. – 702 с.

297. Україна у вимірі економіки знань / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: «Основа», 2006. – 592 с.

298. Українець А. Інтелектуальний капітал / А. Українець, П. Шиян, С. Олійничук // Харчова і переробна промисловість. – 2007. – №12. – С.4-7.

299. Уманців Г. Внутрішній гудвіл підприємства: економічна природа, проблеми оцінки та обліку / Г. Уманців // Бухгалтерський облік і аудит. – 2006. – №9. – С.20-23.

300. Уманців Г. Проблеми ідентифікації, оцінки та обліку інтелектуального капіталу підприємства / Г. Уманців // Інтелектуальна власність. – 2007. – №3. – С.29-33.

301. Уолш К. Ключові фінансові показники. Аналіз та управління розвитком підприємства: Пер з англ. / К. Уолш– К.: Всеуито; Наукова думка, 2001. – 367 с.

302. Уорд К. Стратегический управленческий учет.: Пер. с англ. / К. Уорд – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2002. – 448 с.

303. Управление человеческими ресурсами / Под ред. М. Пула, М. Уорнера. – СПб.: Питер, 2002. – 1200 с.

304. Ушенко Н.В. Демографічні передумови формування людського капіталу в Україні / Н.В. Ушенко // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №3. – С.168-174.
305. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: [Навч. посібник]. / О.С. Федонін, І.М. Рєпіна, О.І. Олексюк. – К: КНЕУ, 2003. – 316с.
306. Федулова Л. Стратегія управління інтелектуальною власністю в умовах інноваційної економіки / Л. Федулова // Персонал. – 2006. – №11. – С.72-79.
307. Федулова Л.І. Концепція інтелектуального капіталу в системі економіки знань / Л.І. Федулова // Проблеми науки. – 2006. – №3. – С.34-38.
308. Федулова Л.І. Методичні аспекти оцінки інтелектуального капіталу компаній / Л.І. Федулова // Проблеми науки. – 2006. – №9. – С.17-21.
309. Феррис К., Пешеро Б.П. Оценка стоимости компании: как избежать ошибок при приобретении.: Пер. с англ. / К. Феррис, Б.П. Пешеро – М.: Издательский дом «Вильямс», 2003. – 256 с.
310. Фінансове планування і управління на підприємствах: [Навч. посібник]. / Г.А. Семенов, В.З. Бугай, А.Г. Семенов, А.В. Бугай. – К: Центр учбової літератури, 2007. – 432с.
311. Фокіна С.Є. Інноваційна діяльність в Україні: [Навчальний посібник]. / Бібліотека державного службовця./ С.Є. Фокіна – Чернівці, Букрек, 2003.–180 с.
312. Фомичев Г.И. Гудвилл: элементы и классификация / Г.И. Фомичев // Международный бухгалтерский учет. – 2005. – № 8(80). – С. 54-55.
313. Хан Д. ПИК. Стоимостно-ориентированные концепции контролинга: Пер. с нем. / Под. ред. Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича и др. / Д. Хан – М.: Финансы и статистика, 2005. – 928 с.
314. Харченко В. Интеллектуальная собственность в современном бизнесе: обмен опытом / В. Харченко // Корпоративные системы. – 2005. – № 2. – С. 65-70.
315. Хендесон Р. Компенсационный менеджмент. 8-е изд.: Пер. с англ. под ред. Горелова Н.А. / Р. Хендесон – СПб.: Питер, 2004. – 880 с.
316. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета; Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда. – М.: финансы и

статистика, 2000. – 576 с.

317. Хорин А.Н. Стратегический анализ: [учебное пособие] / А.Н. Хорин, В.Э. Керимов. – М.: Эксмо, 2006. – 288 с.

318. Хотинская Г.И. Нематериальные активы как фактор повышения конкурентоспособности компании: финансово-экономический аспект / Г.И. Хотинская // Маркетинг в России и за рубежом. – 2006. – №5. – С.94-100.

319. Хьюзлид Марк А. Оценка персонала: как управлять человеческим капиталом, чтобы реализовать стратегию: Пер. с англ. / Марк А. Хьюзлид, Брайан И. Беккер, Ричард В. Битти. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2007. – 432 с.

320. Цибульов П. Кількісна оцінка інтелекту / П. Цибульов // Інтелектуальна власність. – 2004. – №12. – С. 51-55.

321. Цибульов П.М. Управління інтелектуальною власністю / П.М. Цибульов // Економіка А П К. – 2005. – №12. – С.11-15.

322. Цивільний кодекс України. – К.: Атіка, 2003. – 416 с.

323. Цигилик І.І. Економічний аналіз – основний чинник підвищення ефективності підприємницької діяльності / І.І. Цигилик // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №7 (25). – С. 90-96.

324. Цыбулев П.Н. Оценка интеллектуальной собственности. / П.Н. Цыбулев– К.: Инст. интел. собств. и права. – 2003. – 184 с.

325. Чернов В.Б. Оценка финансовой реализуемости и коммерческой эффективности комплексного инвестиционного проекта / В.Б. Чернов // Экономика и математические методы. – 2005. – том 41.– №2. – С. 29-37.

326. Чернозуб О. Нематериальная стоимость / О. Чернозуб // & стратегии – 2004. – №10. – с. 26-31.

327. Чингос Питер Т. Оплата по результату. Из опыта оплаты труда персонала в США.: Пер. с англ. / Питер Т. Чингос. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 416 с.

328. Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність форми і закономірності розвитку (початок) / А. Чухно // Економіка України. – 2002. – №11. – С. 48-55.

329. Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність форми і закономірності розвитку (закінчення) / А. Чухно // Економіка України. – 2002. – №12. – С. 61-67.

330. Чумаченко Н.Г. Бухгалтерский учет: прошлое, настоящие ... будущее?! / Н.Г. Чумаченко // Світ бухгалтерського обліку. 1997. – №1. – С. 2-6.
331. Чумаченко М. Управлінський облік в Україні / М. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – №6. – С. 43-47.
332. Чумаченко М. Управлінський облік потребує підтримки / М. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2003. – №5. – С. 3-7.
333. Шайдуров Н.О. Бухгалтерский учет нематериальных активов в коммерческих организациях. / Н.О. Шайдуров– М., ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д, издательский центр «МарТ», 2003. – 128 с.
334. Шевчук О.Б. Економіка, основана на знаннях: соціально-економічні тенденції / О.Б. Шевчук // Економіка і прогнозування. – 2005. – №3. – С.7-19.
335. Шеремет А.Д. Финансовый анализ. / А.Д. Шеремет, Р.С. Сайфулин – М.: ИНФРА-М., 1991. – 208 с.
336. Шморгун Н. П. Фінансовий аналіз. [Навчальний посібник]. // Н. П. Шморгун, І. В. Головка– К.: ЦНЛ, 2006. – 528 с.
337. Шнейдман Л.З. Учет нематериальных активов на современных предприятиях / Л.З. Шнейдман // Бухгалтерский учет. – 1991. – № 2. – С. 40-45.
338. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: [Навч. посібник] / В.Г. Швець– К.: Знання-Прес, 2003. – 444 с.
339. Шульга С.В. Щодо відображення інвестицій в нематеріальні активи / С.В. Шульга // Економіст. – 2006. – № 1. –С. 51-53.
340. Щетинин В. Человеческий и вещественный капитал: общность и различие / В. Щетинин // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – №8. – С.55-61.
341. Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки / В. Щетинин // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. – № 12. – С. 42-52.
342. Эдвинссон Л. Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанной на знаниях. / Л. Эдвинссон – М.: ИНФРА-М, 2005. – 248 с.
343. Экклз Роберт Дж. Революция в корпоративной отчётности: Как разговаривать с рынком капитала на языке стоимости, а не прибыли.: Пер. с

англ. Н. Барышниковой / Роберт Дж. Эклз, Роберт Х. Герц, Э. Мэри Киган, Дейвид М.Х. Филипс. – М.: «Олимп – Бизнес», 2002. – 400 с.

344. Экономика знаний: [Учеб. пособие] / В.В. Глухов, С.Б. Коробка, Т.В. Маринина. – СПб.: Питер, 2003. – 528 с.

345. Экономическая энциклопедия / Гл. ред. Л.И. Абалкин. – М., 1999. – с.271.

346. Яйко О. Роль освіти у формуванні людського капіталу підприємництва / О. Яйко // Вісник КНТЕУ. – 2007. – №5. – С.20-24.

347. Яремко І. Людський потенціал як капітал підприємства: обліковий аспект / І. Яремко // Економіст. – 2004. – №2. – С. 70-72.

348. Яценко В.М. Аналіз стану людського капіталу підприємств АПК у період трансформації економіки України / В.М. Яценко, О.П. Кошулько // Економіка АПК. – 2007. – №6. – С.108-113.

349. Becker G. Economic growth, human capital and population growth / G. Becker, K. Murphy, R. Tamura // Journal of Political Economy, Vol. 98, 1990.

350. Daum J. H. Intangible Assets. / J. H. Daum– Galileo Press GmbH, Bonn, 2002. – P. 17-19.

351. Edvinsson L. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower. / L. Edvinsson, M.S. Malone. – New York, Harper Business, 1997. – 240 p.

352. Fazlagic A. The intellectual product // Knowledge cafe for intellectual product and intellectual capital. / A. Fazlagic. – Warsaw: Hera, 2001. – P. 91-118.

353. Granstrand J. The Economics and Management of Intellectual Property. Towards Intellectual Capitalism. Aldershot. / J. Granstrand. – Edward Elgar, 1998. – 280 с.

354. McGrattan E. R. Productivity and post / E. R. McGrattan, E.C. Prescott. – 1990 U.S. Economy. FRB of Minneapolis Research Department Staff Report 350. November 2004.

355. Rechtman Y. Accounting Treatment of Intangible Assets / Y. Rechtman // [www.rechtman. Com/acc692.htm](http://www.rechtman.Com/acc692.htm)

356. Shaikh M. Junaid. Measuring and Reporting of Intellectual Capital Performance Analysis / M. Junaid Shaikh // The Journal of American Academy of Business, Cambridge, March, 2004. – P. 439-448.

357. Thurow L. Investment in Human Capital. / L. Thurow. - Belmont, 1970, - 240 p.

358. Wiig K. Assessment of the State of Intellectual Capital in XY Corp./ K. Wiig – Working Paper, Knowledge Research Institute, Inc., 1999, No 3.

359. Wiig K. On Information, Knowledge, Understanding, and Discontinuity The nNeed for Crisp Definitions / K. Wiig – Working Paper, Knowledge Research Institute, Inc., 1999, No 2.

360. www.ukrstat.gov.ua

361. www.rada.kiev.ua

ДОДАТКИ